

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Genderové aspekty mužského bezdomovectví

Bakalářská práce

Studijní program:

B7508 Sociální práce

Studijní obor:

Sociální práce a penitenciární péče

Autor práce:

Ladislav Erik Šimek

Vedoucí práce:

PhDr. Pavel Kliment, Ph.D.

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Zadání bakalářské práce

Genderové aspekty mužského bezdomovectví

Jméno a příjmení: Ladislav Erik Šimek
Osobní číslo: P17000456
Studijní program: B7508 Sociální práce
Studijní obor: Sociální práce a penitenciární péče
Zadávací katedra: Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky
Akademický rok: 2018/2019

Zásady pro vypracování:

Cíl bakalářské práce: Zjistit a pojmenovat souvislosti mezi mužským genderem a bezdomovectvím.
Požadavky: Formulace teoretických východisek, příprava průzkumu, sběr dat, interpretace a vyhodnocení dat, formulace závěrů.
Metody: Rozhovor.

Při zpracování bakalářské práce budu postupovat v souladu s pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

- BADINTER, E., 2005. XY. O mužské identitě. 1. vyd. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-727-0.
- FAFEJTA, M., 2004. Úvod do sociologie pohlaví a sexuality. 1. vyd. Věrovany: Jan Piszkiwicz. ISBN 80-86768-06-6.
- HRADECKÝ, I., HRADECKÁ, V., 1996. Bezdomovství – extrémní vyloučení. 1. vyd. Praha: Naděje. ISBN 80-902292-0-4.
- KELLER, J., 2013. Posvácení bezdomovců: úvod do sociologie domova. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-7419-155-8.
- KLIMENT, P., 2016. Pohled na bezdomovství v České republice. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-5007-0.
- MAREK, J., STRNAD, A., HOTOVCOVÁ, L., 2012. Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0090-1.
- VÁGNEROVÁ, M., CSÉMY, L., MAREK, J., 2013. Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2209-5.

Vedoucí práce:

PhDr. Pavel Kliment, Ph.D.
Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Datum zadání práce:

3. dubna 2019

Předpokládaný termín odevzdání:

30. dubna 2020

L.S.

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

Ing. Zuzana Palouňková, Ph.D.
vedoucí katedry

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědom toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědom následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

4. července 2020

Ladislav Erik Šimek

Poděkování

Děkuji touto cestou svému vedoucímu bakalářské práce PhDr. Pavlu Klimentovi, Ph.D. za odborné vedení, poskytnutou literaturu, trpělivost a cenné připomínky k obsahu.

Děkuji také PhDr. Kateřině Thelenové, Ph.D., se kterou jsem konzultoval nápad propojit témata gender a bezdomovectví, pomohla mi vymyslet název práce a seznámila mě s vedoucím práce.

Dále děkuji organizacím K srdci klíč a SANANIM, které mi poskytly možnost i prostor pro uskutečnění rozhovorů s jejich klienty.

A především děkuji mužům bez domova, kteří mi věnovali svůj čas, ať už v podobě nahrávaného rozhovoru nebo v podobě cenných rad, nápadů a doporučení, bez kterých by tato práce nikdy nevznikla.

V Praze 4. července 2020

ANOTACE

Bakalářská práce pojednává o fenoménu mužské bezdomovectví. Autor si klade za cíl vysvětlit souvislosti mezi mužským genderem a bezdomovectvím. Ve své práci popisuje specifika života muže na ulici, odhaluje faktory, kterými je mužské bezdomovectví ovlivňováno, a vysvětluje strategie, jimiž muži zvládají život na ulici.

Mužské bezdomovectví je v práci zasazeno do širšího společenského kontextu a je vysvětlováno jako dynamicky se vyvíjející jev, který je ovlivňován řadou faktorů, jež mohou mít původ v individualitě každého jednotlivce, jakož i v samotných strukturách společnosti. Všechny tyto faktory ovlivňují chování mužů bez domova, které může být v mnoha ohledech pro členy majoritní společnosti obtížně pochopitelné.

Autor ve své práci vychází z rozhovorů s muži bez domova a na základně analytických postupů, které jsou postaveny na metodě zakotvené teorie, představuje čtyři různé kontexty mužského bezdomovectví, jež se od sebe navzájem liší pocíťovanou mírou náročnosti života na ulici a mírou identifikace s rolí bezdomovce.

V závěru práce autor pojmenovává několik dílčích témat a důležitých aspektů, které vyvstaly během procesu analýzy získaných dat a které by dle autora měly být reflektovány pomáhajícími profesionály, kteří pracují s muži bez domova.

Klíčová slova

Bezdomovectví, mužské bezdomovectví, lidé bez domova, gender, genderové aspekty, zakotvená teorie, společenské jevy, pomáhající profese

ANNOTATION

The bachelor thesis deals with the phenomenon of male homelessness. The author aims to explain the links between male gender and homelessness. In his work he describes the specifics of life of a man on the street, reveals the factors that affect male homelessness, and explains strategies by which men manage the street life.

In the thesis male homelessness is set in a broader social context and is explained as a dynamically evolving phenomenon that is influenced by a number of factors which may have origin in the individuality of each individual, as well as in the society structures themselves. All these factors influence the behavior of homeless men which can be difficult to understand for members of major society.

The author's work is based on interviews with homeless men and on analytical procedures, which are based on the method of grounded theory. It introduces four different contexts of male homelessness, which differ from each other in the perceived level of difficulty of life on the street and the degree of identification with the role of the homeless.

At the end of the work, the author names several sub-topics and important aspects that arose during the process of analysis of the obtained data and which, according to the author, should be reflected by helping professionals who work with homeless men.

Key words

Homelessness, male homelessness, homeless people, gender, gender aspects, grounded theory, social phenomena, helping professions

Obsah

ÚVOD.....	10
1 BEZDOMOVECTVÍ.....	12
1.1 Fenomén bezdomovectví.....	12
1.2 Typologie bezdomovectví.....	14
1.3 Chudoba a sociální vyloučení.....	16
1.3.1 Chudoba.....	17
1.3.2 Sociální vyloučení.....	19
1.4 Teoretické přístupy k bezdomovectví.....	22
1.4.1 Biologické přístupy.....	22
1.4.2 Psychologické přístupy.....	23
1.4.3 Sociologické přístupy.....	23
1.5 Příčiny bezdomovectví.....	26
1.6 Život na ulici.....	28
1.7 Genderová specifika bezdomovectví.....	32
1.8 Postoje majoritní společnosti.....	36
1.9 Prevence bezdomovectví.....	37
1.9.1 Pomoc určená lidem bez domova.....	38
2 GENDER.....	41
2.1 Gender a pohlaví.....	42
2.2 Teoretické přístupy k genderu a pohlaví.....	44
2.2.1 Náboženské hledisko.....	44
2.2.2 Biologické hledisko.....	44
2.2.3 Sociologické hledisko.....	45
2.3 Sociální konstrukce genderu a pohlaví.....	47
2.4 Genderový řád.....	48
2.5 Genderová socializace a genderové role.....	49
2.6 Genderové stereotypy.....	51
2.7 Maskulinita.....	52
3 METODOLOGICKÁ ČÁST.....	54
3.1 Cíl výzkumu.....	54
3.2 Metoda sběru dat.....	54

3.3 Metoda analýzy dat.....	55
3.4 Výzkumný vzorek a jeho charakteristika.....	58
3.5 Průběh výzkumu.....	59
3.6 Etická dimenze výzkumu.....	62
4 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU.....	64
4.1 Základní analytický příběh.....	64
4.2 Domov.....	66
4.3 Ztráta domova.....	67
4.4 Život na ulici.....	71
4.5 Život v ubytovacích zařízeních.....	74
4.6 Bezdomovec.....	76
4.7 Genderové aspekty.....	78
4.8 Faktory ovlivňující bezdomovectví.....	82
4.9 Strategie zvládání bezdomovectví a jejich následky.....	83
4.9.1 Strategie zaměřené na řešení bezdomovectví.....	84
4.9.2 Adaptační strategie.....	84
4.9.3 Strategie vedoucí k sociálnímu a zdravotnímu úpadku.....	85
4.10 Kontext mužského bezdomovectví.....	86
4.10.1 Absence domova představující zátěž, identifikace s majoritní společností.....	87
4.10.2 Absence domova nepředstavující zátěž, identifikace s majoritní společností.....	91
4.10.3 Absence domova nepředstavující zátěž, identifikace s rolí bezdomovce.....	97
4.10.4 Absence domova představující zátěž, identifikace s rolí bezdomovce.....	102
5 SHRNUTÍ A DISKUSE.....	103
6 NÁVRH OPATŘENÍ.....	106
ZÁVĚR.....	109
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	111

ÚVOD

Bezdomovectví je složitý společenský fenomén, který navzdory všem snahám o jeho řešení provází každou moderní společnost. V České republice bezdomovectví představuje sociální problém, který se přes veškeré působení státních i nestátních institucí nedaří zcela vyřešit. Kontakt s člověkem bez domova v nás může vyvolat různé emoce. Někteří z nás pociťují lítost a beznaděj, jiní strach, odpor či zlost. Mezi lidmi uvnitř bezdomovecké společnosti existují velké rozdíly a každý z těchto lidí se se svou situací vyrovnává jinak. Zdá se být těžko pochopitelné, že v moderní prosperující společnosti, která zaručuje základní životní jistoty každému občanovi, existují lidé, kteří nemají přístup k základním zdrojům a ocitají na samotném dnu společnosti. O lidech bez domova panují v majoritní společnosti různé představy. Životní příběh každého člověka bez domova je však jedinečný, příčiny bezdomovectví jsou různé a velmi individuální. Strategie, kterými lidé bez domova zvládají život na ulici, bývají rozmanité a některé z nich mohou být pro členy majoritní společnosti obtížně pochopitelné.

Téměř 80 % bezdomovecké populace v České republice tvoří muži. Mezi mužským a ženským bezdomovectvím existuje řada odlišností, které budou představeny v teoretické části práce. Předmětem bakalářské práce je fenomén mužského bezdomovectví. Cílem práce je vysvětlit souvislosti mezi mužským genderem a bezdomovectvím. K naplnění výzkumného cíle práce byla zvolena metoda zakotvené teorie, jejímž cílem je osvětlit problematiku mužského bezdomovectví a odhalit skryté souvislosti mezi mužským genderem a bezdomovectvím. K tomuto účelu byly stanoveny 3 dílčí tématické okruhy, které se zaměřují na: (1) odhalení příčin mužského bezdomovectví, (2) vysvětlení specifik života muže na ulici a (3) odhalení bariér, které mužům bez domova brání v integraci do majoritní společnosti.

S ohledem na výzkumný cíl je v teoretické části bakalářské práce představen koncept genderu, který je v práci chápán jako analytická kategorie, tedy nejen jako soubor společenských rolí, které se vážou k biologickému pohlaví a ovlivňují chování mužů a žen, jejich vzájemnou interakci a životní směřování, ale také jako organizační princip sociálních vztahů ve společnosti. Autor se v práci opírá

o sociální konstruktivismus. Vychází z předpokladu, že sociální realita není objektivně daná, ale je znovu a kontinuálně konstruována v procesu sociální interakce a sociální komunikace.

Data jsou sbírána prostřednictvím nahrávaných polostrukturovaných rozhovorů s muži bez domova, které se uskutečňují v zařízeních sociálních služeb, jež poskytují služby osobám bez přístřeší, ale i v přirozeném prostředí mužů bez domova.

Práce je rozdělena na teoretickou část a praktickou část. Teoretická část pojednává o fenoménu bezdomovectví obecně. Seznamuje čtenáře se základními teoretickými koncepcemi, příčinami a typologií bezdomovectví, uvádí čtenáře do problematiky života na ulici, ukazuje rozdíly mezi mužským a ženským bezdomovectvím, představuje postoje majoritní společnosti a současné možnosti řešení bezdomovectví. Teoretická část dále pojednává o genderu, věnuje se vztahům mezi muži a ženami a jejich postavení ve společnosti. Čtenář je blíže seznámen s pojmem gender a s teoretickými přístupy k genderu a pohlaví. V této části práce jsou také vysvětleny pojmy jako genderový řád, genderová socializace, genderové role a genderové stereotypy a vzhledem k tématu práce je prostor věnován i maskulinitě.

Praktická část bakalářské práce seznamuje čtenáře s metodologickými postupy a průběhem výzkumu a představuje výsledky provedeného výzkumu, ve kterých je zodpovězena hlavní výzkumná otázka.

1 BEZDOMOVECTVÍ

1.1 Fenomén bezdomovectví

Podle Hradeckého aj. (2007, s. 9–10) bezdomovectví představuje složitý společenský problém, na jehož vzniku a vývoji se podílí mnoho faktorů a pro který neexistují okamžitá řešení. Každé řešení, i dílčí, vyžaduje velmi dobré poznání procesů, které bezdomovectví ovlivňují. Bezdomovectví není vymezeno jedinou správnou definicí a neexistuje ani přesné vyčíslení tohoto fenoménu, které by bylo přesným vyjádřením skutečnosti. Definice bezdomovectví závisí mimo jiné na společenských a ekonomických podmínkách daného státu.

Bezdomovectví v České republice je dnes chápáno nejčastěji jako extrémní forma sociálního vyloučení. Kliment (2018, s. 27) popisuje bezdomovectví jako projev sociální nerovnosti, kdy někteří lidé nemají přístup k odpovídajícímu bydlení s ohledem na jeho kvalitu nebo je jim takové bydlení úplně odepřeno.

Bezdomovectví lze považovat za polyetiologický jev, který je ovlivňován mnoha faktory, a to jak individuálními (vlastnostmi a chováním jedince), tak strukturálními (vnějšími vlivy, které jedinec obvykle nemůže přímo ovlivnit). Vágnerová, Marek a Csémy (2018, s. 59) přirovnávají vývoj situace, která předchází propadu na ulici, k dominovému efektu, kdy *jeden problém postupně vyvolává další, což může být pro daného jedince obtížně zvládnutelné*. Pouze výjimečně bývá bezdomovectví výsledkem přímého vztahu příčina – následek. *Člověka může v rychlém sledu postihnout více nešťastných událostí, které vyústí v mocnou spirálu, jež jej strhne ke dnu* (Giddens 2013, s. 463). Podle Marka, Strnada a Hotovcové (2012, s. 18) důvody, které přivedly člověka na ulici, se často liší od důvodů, které ho v této situaci nadále udržují.

Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020 vysvětluje bezdomovectví jako kontinuální společenský fenomén, jehož řešení vyžaduje komplexní přístup. Propad do bezdomovectví téměř nikdy nemá jednu příčinu, důvody pro vznik bezdomovectví bývají velmi individuální, v čase proměnlivé a na začátku leckdy jen obtížně identifikovatelné (Vláda ČR 2013, s. 1). O komplexitě jevu hovoří také Pěnkava (2010, s. 13), který ukazuje mimo jiné na spojitost bezdomovectví

s dalšími sociálně patologickými jevy, jako jsou chudoba, závislosti, kriminalita, žebráctví, prostituce, domácí násilí atd., a rovněž zdůrazňuje, že příčiny tohoto jevu nejsou homogenní a ani v odborných kruzích neexistuje konsensus, který by ujednotil etiologii tohoto jevu.

Bezdomovectví je vždy spojeno se ztrátou zázemí, jistoty a bezpečí domova, blízkých lidí, se kterými jedinec sdílel život, a s tím souvisejícího pocitu opory. Chronické bezdomovectví je možno chápat jako *syndrom komplexního sociálního selhání*, kdy jedinec není schopen akceptovat a zvládat běžné společenské požadavky (Vágnerová, aj. 2013, s. 9).

V České republice se bezdomovectví ve své nejviditelnější podobě objevuje od devadesátých let v souvislosti se společenskými změnami po roce 1989. Mohlo by se tedy zdát, že se jedná o jev poměrně nový. Skutečností je, že na současném území České republiky žili lidé bez domova i před rokem 1989. Podle Pěnkavy (2013, s. 339) byl vývoj bezdomovectví po druhé světové válce na našem území a v celém tzv. východním bloku ovlivněn nástupem totalitního režimu v r. 1948, který *systematicky popíral existenci veškerých společensky negativních jevů, jež by odporovaly oficiální propagandě*. Být člověkem bez domova bylo v rozporu s oficiální doktrínou socialistického režimu, který zjevné formy bezdomovectví tvrdě potíral. Problematictí jedinci byli označováni jako *osoby žijící životem nedůstojným socialistické společnosti*. Uplatňovaná opatření byla především represivní. Tyto osoby byly umisťovány v režimových zařízeních nebo odsuzovány k trestu odnětí svobody za trestný čin příživnictví. Osoby, které neměly fakticky kde bydlet, byly umisťovány do podnikových ubytoven. Bezdomovectví v socialistické společnosti tedy mělo převážně latentní podobu.

Výsledky celorepublikového sčítání osob bez domova v roce 2019 ukázaly, že v České republice žije 23 830 osob bez domova, z toho 2 600 dětí. Sčítání se účastnilo 403 obcí a další spolupracující instituce (azylové domy, obecní ubytovny, domy na půl cesty, vězeňská a zdravotnická zařízení). Téměř polovinu sečtených osob tvořili lidé aktuálně žijící venku, tedy bez střechy (VÚPSV 2019).

Lidé bez domova tvoří velmi rozmanitou skupinu, která je ve vzájemné interakci s většinovou společností. *Jsou součástí veřejného prostoru a mnohdy není možné odlišit je od zbytku populace. Mezi člověkem bydlícím ve vlastním luxusním bytě a špinavým člověkem přespávajícím na lavičce je mnoho různých mezistupňů kvality života* (Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 15).

Termín *bezdomevec* lze etymologicky rozdělit na slova *bez* a *domov*. Rovněž tak je tomu v dalších jazycích, například v angličtině „homeless“ (*home*, domov; *less*, ztráta). Průdková a Novotný (2008, s. 10) charakterizují bezdomovce jako člověka, kterého z různých důvodů postihlo společenské vyloučení a ztráta bydlení nebo který je touto ztrátou ohrožen, žije na veřejných místech či v neadekvátních nebo nejistých bytových podmínkách. Autoři však zdůrazňují, že bezdomovec je především *člověk bez domova*. Mít domov neznamena jen mít střechu nad hlavou. Mít domov znamená vědět, že se máme kam vrátit a že existují lidé, kteří nás mají rádi. *Je to zázemí, místo vzájemného obdarovávání, kam se člověk může kdykoliv vrátit a kde se mu dostane vřelého přijetí, jistoty, bezpečí, ochrany a podpory v nouzi, místo, kde prožíváme vztahy k blízkým lidem, kde cítíme lidské teplo, spokojenost a štěstí, místo, ke kterému nás vážou silné emoce.*

1.2 Typologie bezdomovectví

Bezdomovectví lze rozlišovat z mnoha různých hledisek. V této práci je uvedena evropská typologie osob bez domova dle formy vyloučení z bydlení, která byla vytvořena za účelem sjednocení přístupů k řešení problematiky bezdomovectví v členských státech Evropské Unie. V České republice se nejvíce ujala kategorizace bezdomovectví z hlediska vnímání veřejnosti, kterou sestavili manželé Hradečtí v polovině devadesátých let. V tomto období se v souvislosti se změnou politického režimu v České republice v roce 1989 začalo objevovat bezdomovectví ve své zjevné formě. A konečně pro účel této práce je významné také hledisko časové, neboť většina respondentů, kteří se zúčastnili výzkumu, tvoří kategorii osob spadající do chronického či dlouhodobého bezdomovectví.

Podle Evropské federace národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA 2019) domov zahrnuje *(a) fyzickou oblast* (znamená mít přiměřené bydlení, které může osoba a její rodina výlučně užívat), *(b) sociální oblast* (znamená mít prostor pro vlastní soukromí a možnost sociálních vztahů) a *(c) právní oblast* (znamená mít právní důvod k užívání). Na základě tohoto pojetí domova FEANTSA vytvořila typologii zvanou **ETHOS (Evropskou typologii bezdomovectví a vyloučení z bydlení)**, která rozlišuje čtyři formy vyloučení z bydlení:

1. **bez střechy** (osoby přežívající venku, osoby v noclehárně),
2. **bez bytu** (osoby v azylových domech a ubytovnách pro bezdomovce, osoby v pobytových zařízeních pro ženy ohrožené domácím násilím, osoby v ubytovnách pro imigranty, uživatele dlouhodobější podpory z důvodu vysokého věku, osoby před opuštěním instituce, jako jsou věznice, zdravotnická zařízení a zařízení pro děti),
3. **nejisté bydlení** (osoby žijící v nejistém bydlení, osoby ohrožené vystěhováním, osoby ohrožené domácím násilím),
4. **nevyhovující bydlení** (osoby žijící v provizorních a neobvyklých stavbách, osoby žijící v nevhodném bydlení, osoby žijící v přelidněném bytě).

Z časového hlediska můžeme bezdomovectví rozdělit na **krátkodobé** (přibližně do jednoho roku trvání), **střednědobé** (od jednoho roku do pěti let) a **dlouhodobé** (nad pět let) (Vláda ČR 2013, s. 2). Z hlediska časového lze rovněž rozlišovat bezdomovectví **chronické** (lidé žijící převážně na ulicích či v zařízeních pro lidi bez domova), **epizodické** (lidé střídající pobyt doma a na ulici) a **přechodné** (důsledek náhlé situační krize, ztráta bydlení) (např. Farková 2017, s. 310; Koukolík a Drtilová 2002, s. 305).

V České republice nejčastěji rozlišujeme bezdomovectví z hlediska vnímání veřejnosti na zjevné, skryté a potenciální. Do kategorie **zjevného bezdomovectví** spadá nejviditelnější část bezdomovecké populace, tedy osoby žijící převážně venku, na ulici, v parcích, na nádražích a dalších veřejných místech. Početnější skupinu tvoří **skryté bezdomovectví**, lidé přežívající spíše mimo veřejné prostory. Jedná se o situace osob,

kteřé nemají svůj domov, ale hledají legální nebo nelegální ubytování. Skryté bezdomovectví zahrnuje osoby pobývající například v azylových domech nebo domech na půl cesty, ale také osoby, které se z různých důvodů neobracejí na veřejné či charitativní služby, obývají obydlí bez pevných základů, opuštěné domy a pozemky, chatky, sklepy atd. Za **potenciální bezdomovce** jsou považovány osoby ohrožené bezdomovectvím. Může se jednat o osoby nebo rodiny v bytové nouzi, které jsou ohroženy ztrátou bydlení (například z důvodu nedostatku prostředků na hrazení nákladů na bydlení), žijí u příbuzných či známých, nemají jinou možnost (z důvodů zdravotních, finančních atp.) a nejsou schopny svou situaci samy vyřešit. Řadíme sem také osoby ohrožené domácím násilím, osoby žijící v nevyhovujících prostorách a těžkých životních podmínkách, ale také migranty a exulanty. Potenciálními bezdomovci jsou rovněž osoby čekající na propuštění z ústavních zařízení, dětských domovů, psychiatrických léčeben či vězení. Tyto osoby se často ocitají na ulici bez zajištěného ubytování, rodinného zázemí, bez práce, bez peněz a mnohdy i bez potřebných dokladů (Farková 2017, s. 311; Hradecká, Hradecký 1996, s. 28, 31–32; Vláda ČR 2013, s. 3).

1.3 Chudoba a sociální vyloučení

Bezdomovectví je úzce spojeno s dalšími jevy, a to především s chudobou a sociálním vyloučením. Podle Klimenta (2018, s. 31) se tyto jevy navzájem podmiňují. Jejich vzájemná podmíněnost je však vykládána různě, jednotlivé jevy jsou jednou brány za příčinu druhého jevu, podruhé za následek.

Podle Hradecké a Hradeckého (1996, s. 23-24) společenské změny, ke kterým došlo v České republice po listopadu 1989, zasáhly obyvatelstvo nepřipravené na změnu životního stylu. *Nesporně pozitivní transformace společnosti z nepřirozeného stavu přináší současně negativní jevy, vyplývající z této nepřipravenosti.* Adaptabilita na nové společenské prostředí podle autorů není u každého stejná. Klesá s věkem, s nedostatečným vzděláním, fyzickým postižením nebo duševní chorobou. Někteří jedinci se často dostávají do nouze: a) *hmotné* (nedostatečně uspokojené životní potřeby), b) *sociální* (dlouhodobá hmotná nouze spojená s osamělostí), c) *morální*

(nedůstojné uspokojování životních potřeb), d) *společenského vyloučení* (životní krize, z níž je nesnadné bez účinné vnější pomoci navrátit se k obvyklému životnímu stylu; mnohdy je doprovázeno úplnou rezignací).

1.3.1 Chudoba

Chudoba je jev, který provází každou lidskou společnost. *Provází a sužuje lidskou existenci prakticky od jejího vzniku. Jde o jev přítomný i v současné době jak v rozvojovém světě, tak i v zemích, které se dnes řadí mezi špičku nejvyspělejších zemí naší planety* (Krebs 2015, s. 115).

Chudoba je stav, který je důsledkem nerovného přístupu k materiálním zdrojům společnosti, kdy nejsou v dostatečné míře uspokojovány životní potřeby člověka. Je to stav, kdy si člověk není schopen z objektivních příčin (například z důvodu stáří, invalidity nebo péče o dítě) zvýšit své příjmy a nedisponuje ani jinými zdroji či majetkem, který by mu umožnil získat prostředky ve výši, kterou společnost uznává jako minimální (Krebs 2015, s. 118).

Riziko chudoby je důsledkem souhry více faktorů. Zásadní vliv zde představuje pozice na trhu práce, která je ovšem také ovlivněna dalšími faktory, jako je vzdělání, věk, zdravotní stav, počet dětí nebo úplnost domácnosti (Sirovátka, aj. 2015, s. 3).

Podle Giddense (2013, s. 452–453) jsou některé skupiny obyvatelstva více ohroženy chudobou než jiné skupiny, například děti, starší osoby, ženy a etnické menšiny. *U lidí, kteří čelí určitému typu znevýhodnění nebo diskriminaci, existuje vyšší riziko, že budou chudí.* Jednu z nejvíce ohrožených skupin v Evropě tvoří migranti ze zemí mimo Evropskou unii, kteří se potýkají s mnohem vyšší mírou chudoby než autochtonní obyvatelstvo a nezřídka bývají v práci vykořisťováni. Riziko chudoby je vyšší u žen, a to především díky genderové dělbě práce (na pracovním trhu i v domácnosti). Ženy jsou také více zastoupeny v hůře placených zaměstnáních, což má vliv na jejich příjmy i výši důchodu.

Chudoba je vždy subjektivně prožívána a také samotnými chudými je vnímána odlišně. Odlišně ji vnímá i společnost (jedinci, veřejnost, státní i nestátní instituce). Možnosti interpretace chudoby jsou různé. Postoje jednotlivců i celé společnosti k chudobě se vyvíjejí a v čase mění. Po druhé světové válce se očekávalo, že ekonomický rozvoj a prosperita s sebou přinese konec chudoby, která byla do té doby běžným jevem. Toto očekávání se však nenaplnilo. Chudobu lze tedy chápat jako *jev, který bude lidskou společnost provázet neustále – již proto, že chudoba ve vyspělém světě je relativní* (Krebs 2015, s. 116–117).

Chudoba s sebou nese řadu dílčích deprivací, které se týkají mnoha oblastí života. Představuje omezení v sociálních vztazích, může omezovat člověka ve styku s přáteli. Mnohdy vede k fyzickému strádání včetně hladu a podvýživy. Je spojena s nízkým sebehodnocením a sebedůvěrou, stigmatizací formou finanční závislosti, vyloučením z participace na politickém životě, omezeným přístupem ke vzdělání a společenským službám. Chudoba vede také k deprivaci potřeby bezpečí a jistoty (nejisté bydlení) a zasahuje do oblasti zdraví (kratší život a častější onemocnění) (Kliment 2018, s. 32; Krebs 2015, s. 121; Spicker in Farková 2017, s. 300-302).

Koncepty chudoby jsou obvykle děleny na subjektivní a objektivní. Objektivní lze pak dále rozdělit na absolutní a relativní. **Subjektivní koncepty** chudoby jsou založeny na hodnocení vlastní životní situace jednotlivcem či rodinou. Toto hodnocení s sebou nese jistá úskalí spočívající v tom, že někteří lidé se mohou cítit chudí, aniž chudými jsou, zatímco jiní mohou být chudými, aniž chudobu pociťují nebo deklarují. Subjektivní koncept chudoby neslouží ke stanovení oficiálních hranic chudoby. Jeho význam je spíše doplňkový a může upozorňovat na možná rizika chudoby, může být vodítkem pro tvorbu sociálně politických opatření, která mohou výskyt chudoby snižovat (Krebs 2015, s. 117–118). **Objektivní koncepty** chudoby vycházejí z analýz sociálně ekonomických informací o souborech domácností. Objektivní chudoba představuje hranici stanovenou státem (například v podobě minimálního příjmu), která rozlišuje jedince chudé a ty ostatní (Kliment 2018, s. 33; Krebs 2015, s. 119).

Absolutní chudoba představuje stav, kdy člověk nemá dostatečné prostředky umožňující holé přežití v dané společnosti. Absolutní chudoba je závažným jevem chudých rozvojových zemí, kde je problém fyzického přežití a smrti hladem stále aktuální. **Relativní chudoba** je založena na rozložení příjmů domácností a je pohyblivá v závislosti na vývoji celkové příjmové úrovně. Obvykle je určena na vzdálenosti od jistého, zpravidla průměrného životního standardu ve společnosti (Krebs 2015, s. 119–120).

Můžeme se setkat také s dělením chudoby na starou a novou. **Stará chudoba** je spojena s vlivem životních cyklů na neschopnost práce (staří lidé, lidé se zdravotním postižením, osamělé matky atp.). **Nová chudoba** souvisí s pozicí jedinců a sociálních skupin na trhu práce (nezaměstnaní, neúplné rodiny atp.) a je spojena hlavně s dlouhodobou nezaměstnaností (Krebs 2015, s. 121).

1.3.2 Sociální vyloučení

Kliment (2018, s. 35) uvádí, že pojmy chudoba a sociální vyloučení jsou často ztotožňovány. Chudoba v sobě obsahuje předpoklad, že společenské ekonomické bohatství není rovnoměrně distribuováno. Sociální vyloučení má ale širší význam. *Kromě materiálního strádání v sobě zahrnuje také neschopnost podílet se na politickém, kulturním a sociálním životě, vede k odcizení jedince nebo celých skupin* (Duffy in Kliment 2018, s. 35).

Sociální vyloučení odkazuje ke společenské nerovnosti. Lze ho chápat jako stav, kdy se někteří lidé ocitnou zcela mimo běžné fungování společnosti (Giddens 2013, s. 459).

Podle Klimenta (2018, s. 35) je možné sociální vyloučení chápat jednak jako stav, ale také jako dynamický proces. Pokud je na něj nahlíženo jako na stav, pak ho lze popsat jako situaci, ve které je vybraným jedincům bráněno v plné participaci na životě společnosti. Jde o situaci, která ve svých důsledcích narušuje soudržnost společnosti. Sociální vyloučení lze také chápat jako proces, během něhož jsou jednotlivci nebo i celé skupiny vytěsňovány na okraj společnosti a je jim ztížen

či omezen přístup ke zdrojům a příležitostem, které jsou běžně dostupné ostatním členům společnosti. Mezi tyto zdroje patří především zaměstnání, bydlení, sociální ochrana, zdravotní péče a vzdělání (MPSV 2014, s. 5).

Podle Krebse (2015, s. 136) jsou sociální vyloučení i chudoba důsledkem strukturálních změn, které doprovází současný sociálně-ekonomický vývoj. Tyto změny se odehrávají především na trhu práce, kde roste poptávka po kvalifikované pracovní síle, dochází k zavádění nových technologií, se kterými vznikají nové bariéry pro ty, kteří nejsou schopni se změnám poptávky na trhu práce přizpůsobit, nemají přístup k informačním technologiím a odpovídajícímu vzdělání. Podle autora stále dochází k útlumu tradičních průmyslových odvětví a následnému přelévání ekonomického bohatství mezi oblastmi. *V oblastech upadajících dochází k marginalizaci celých skupin obyvatel, které se stávají obětmi daných strukturálních procesů.* Kromě změn na trhu práce dochází také ke změnám v sociální struktuře společnosti. *Dochází k nárůstu etnické a kulturní diverzifikace, stárnutí populace, měnící se struktuře domácností jako důsledek oslabení instituce rodiny, nárůstu jednočlenných domácností apod.*

V důsledku uvedených strukturálních změn lze spatřovat rizikové faktory, které mají vliv na růst chudoby a sociálního vyloučení. Patří sem především dlouhodobá nezaměstnanost, dlouhodobě nízký příjem a nízká kvalita zaměstnání. Objevují se tzv. pracující chudí, tj. lidé, kteří mají nízký příjem ze zaměstnání nebo nejisté zaměstnání, mnohdy žijící v chudobě a mající nízkou sociální pozici ve společnosti. Dalšími rizikovými faktory jsou nízké vzdělání a kvalifikace, které představují významnou bariéru v začleňování do společnosti založené na znalostech. Vysokému riziku sociálního vyloučení jsou vystaveni rovněž lidé se zdravotním postižením, špatným zdravotním stavem, staří lidé, příslušníci etnických menšin a přistěhovalci, ale také děti žijící v chudých nebo nefunkčních rodinách (Krebs 2015, s. 136–137).

Giddens (2013, s. 459) uvádí, že se sociálním vyloučením souvisí i otázka zodpovědnosti. Není pouze výsledkem vylučování lidí na straně společnosti, ale rovněž důsledkem některých rozhodnutí, kterými se lidé ze společnosti vylučují sami, např. zanechání studia, odmítnutí jít volit, odmítnutí pracovní nabídky atd. Giddens vysvětluje, že je potřeba věnovat pozornost tomu, jak autonomie jedince ovlivňuje

zodpovědnost, kterou pak nese, a rovněž tomu, jak sociální síly formují okolnosti, v jejichž rámci lidé jednají.

Giddens (2013, s. 459) dále upozorňuje na „slabé“ a „silné“ verze konceptu sociálního vyloučení. Ty slabé se snaží o opětovné začlenění sociálně vyloučených do společnosti, ty silné také usilují o začleňování, ale navíc se snaží *vypořádávat se s procesy, jejichž prostřednictvím se relativně silnější sociální skupiny „snaží uplatňovat svou moc vylučovat“*.

Podle Agentury pro sociální začleňování (2020) základní charakteristikou propadu na sociální dno je nahromadění důvodů, které vedou k životní krizi (ztráta zaměstnání, platební neschopnost, problémy s bydlením, problémy dětí ve škole, nemoc atd.). *Sociálně vyloučení lidé obvykle nestojí před jedním problémem, ale před jejich komplexem, přičemž mnohý z nich by i jednotlivě ohrožoval normální fungování člověka ve společnosti. S postupným propadem na dno přestává být zřejmé, co je původním důvodem propadu a co jeho následkem.*

Lidé žijící na okraji společnosti se přizpůsobují podmínkám sociálního vyloučení, a osvojují si specifické vzorce jednání, které mohou být v rozporu s hodnotami většinové společnosti. Návyky, které tito lidé získávají adaptací na život v sociálním vyloučení, pak mohou znemožňovat začlenění do majoritní společnosti. *Ztrácí (či ani nezískávají) hodnotové žebříčky středostavovského občana orientovaného na kariérní vzestup a úspěch. To je znovu a znovu uzavírá v pasti sociálního vyloučení* (Agentura pro sociální začleňování 2020).

Krajní formou sociálního vyloučení pak představuje bezdomovectví. *Lidé bez trvalého bydliště jsou odštěpeni od mnoha každodenních činností, jež jsou pro mnohé úplnou samozřejmostí, jako je chození do práce, vlastní bankovní účet, zábava s přáteli či vyzvedávání dopisů na poště* (Giddens 2013, s. 463).

1.4 Teoretické přístupy k bezdomovectví

Žádná z existujících teoretických koncepcí se nezabývá primárně otázkou bezdomovectví. Podle Klimenta (2018, s. 17) ale může být bezdomovectví vysvětlováno pomocí teorií zkoumající deviantní jevy. *Lidé bez domova ve společnosti zaujímají specifické, neobvyklé a menšinové postavení, což je východiskem jejich deviantního postavení.* Teoretické koncepty lze rozdělit na biologické, psychologické a sociologické. Zatímco biologické a psychologické koncepty přisuzují zodpovědnost za vzniklý jev nositeli tohoto jevu – tedy v tomto případě člověku bez domova, sociologické koncepty hledají vysvětlení příčiny deviantního jevu na úrovni sociálního prostředí jedince, ve kterém se deviantní jev objevuje.

Deviace představuje jednání, které je nekonformní vůči danému souboru norem, jenž je přijímán většinou komunity nebo společnosti. To, co je a není deviantní chování, se však liší v čase a místě. „Normální“ chování v jednom období či kultuře může být v jiném období nebo kultuře označeno za „deviantní“ (Giddens, s. 857, 895). Z tohoto hlediska se biologické a psychologické přístupy ukazují jako nedostatečné a širší vysvětlení nabízí teorie sociologické.

1.4.1 Biologické přístupy

Biologické přístupy spatřují původ deviantního jevu na rovině organismu jedince. Podle Klimenta (2018, s. 17) je možné u některých jedinců objevit souvislost mezi bezdomovectvím a organickými duševními poruchami. *V některých případech lze poukázat na stavy onemocnění, poškození nebo dysfunkce mozku, které vedou ke snížení kognitivních kapacit jedince a tento si vinou uvedeného není schopen získat nebo udržet domov.* Značná část lidí bez domova skutečně trpí duševními poruchami, avšak nejedná se o něco, čím by se dalo v obecné rovině bezdomovectví vysvětlovat. Kliment také uvádí, že je velmi často obtížné určit, kdy je duševní porucha příčinou vzniku bezdomovectví a kdy jde o udržující faktor tohoto jevu.

1.4.2 Psychologické přístupy

Další vysvětlení nabízí psychologické koncepty. Podle Klimenta (2018, s. 18) tyto teorie hledají původ sociální deviace na úrovni osobnostní struktury jedince, jež je *odpovědná za kontrolu impulzů, které zasahují do našeho vědomí*, ale také na úrovni osobnostní struktury *složené z jednotlivých psychických vlastností*. Autor zmiňuje například sklony k agresivnímu jednání některých lidí bez domova, jež mohou být výsledkem učení, nebo sklony dosahovat impulzivním způsobem a bez odkladu vlastního potěšení. U některých osob lze uvažovat o narušených kognitivních funkcích. I zde ovšem vyvstává otázka, kdy se jedná o příčinu a kdy o následek života na ulici.

1.4.3 Sociologické přístupy

Odlišný pohled na vznik bezdomovectví nabízí sociologické koncepty, které kladou důraz na sociální a kulturní kontext, v nichž se deviantní jev odehrává. Sociologické přístupy zahrnují širokou škálu různých perspektiv. Podle Giddense (2013, s. 858) lze teorie zabývající se sociální deviací rozdělit na čtyři hlavní proudy: *funkcionalistické teorie, interakcionistické teorie, teorie konfliktu a teorie kontroly*.

Strukturální funkcionalismus staví na existenci objektivních sociálních struktur skládajících se z existujících norem a zákonů, které platí v dané společnosti a které usměrňují chování jejích členů. Deviantní jevy jsou považovány za důsledek strukturálního napětí a nedostatku morální regulace ve společnosti. Funkcionalistické koncepty říkají, že určitá míra deviantního chování je normální a objevuje se v každé lidské společnosti, protože nikdy nedojde k naprostému konsensu týkajícímu se norem a hodnot, kterými se daná společnost řídí. Podle Durkheima moderní společnosti opouští tradiční normy a hodnoty, aniž by byly nahrazovány novými. Pokud neexistují žádné jasné normy, které řídí chování ve společnosti, dochází ke stavu anomie (Giddens 2013, s. 858). Podle Durkheima (in Kliment 2014, s. 19) je hlavním faktorem vývoje moderní společnosti rostoucí společenská dělba práce, která přispívá k růstu produktivity práce a současně dochází i ke vzniku nové formy života ve společnosti. Členové této společnosti se pak tomuto vývoji musí přizpůsobit. Lidi bez domova lze

chápat jako ty, kteří tomuto tlaku společnosti nepodlehli, *nezměnili se a vyklidili pole*. Bezdomovectví lze vysvětlit rovněž prostřednictvím Mertonova konceptu anomie. Lze jej chápat jako *ztrátu vědomí společenských cílů nositelů deviantního jednání, jakož i ztrátu společenské solidarity, která umožňuje vznik bezdomovectví*.

Mezi funkcionalistické teorie bývá řazena také **subkulturní teorie**, která navazuje především na koncept anomie a původně vznikla jako teorie vysvětlující vznik delikventního chování mládeže. Kliment (2018, s. 20) uvádí, že teorie subkultury stojí na předpokladu, že jedinec, který *nemá možnost účastnit se konvenčních aktivit, vyhledává skupiny neboli subkultury, kde může dosahovat svých cílů*. V takové skupině nalézá materiální, emoční i sociální podporu, kterou mu většinová společnost nenabídne. Podle Urbana a Dubského (2008, s. 87) delikventní subkultury vznikají tam, kde existuje rozpor mezi obecně uznávanými a žádanými cíli a rovnou šancí na jejich dosažení. Deviaci lze chápat jako následek tlaku sociální situace na jedince, který se může z různých objektivních i subjektivních důvodů cítit vyčleněn ze společnosti. Tento rozpor mohou někteří jedinci řešit *výstavbou alternativních hodnotových struktur a deviací*. Podle Klimenta (2018, s. 21) lze za takovou subkulturu považovat i lidi bez domova. Zvláště jedinci, kteří se identifikovali s rolí bezdomovce, mají potřebu sdružovat se převážně s jinými bezdomovci.

Interakcionistické teorie chápou deviaci jako společensky vytvořený fenomén. Žádné chování není ze své podstaty deviantní. Chování, které je v jedné společnosti a v určité době považováno za deviantní, může být v jiné společnosti a v jiné době považováno za normální a běžně schvalované. Z interakcionistických teorií je nejvýznamnější **teorie nálepkování** (teorie labellingu), podle které není podstatné chování jedince, ale především reakce okolí na toto chování. Deviantní je to chování, jemuž lidé tuto nálepku přisoudí. Deviace tak není chápána jako soubor charakteristik jedince nebo skupiny, ale jako proces interakce mezi devianty a nedevarianty (Giddens 2013, s. 862). Nálepkování neovlivňuje jen to, jak na člověka pohlíží druzí lidé, ale i to, jaký získá pocit o vlastní identitě. Lemert (in Giddens 2013, s. 862–863) v této souvislosti zavádí termíny primární deviace a sekundární deviace. Primární deviaci lze chápat jako akt překračující normu v dané společnosti. Ten pro daného jedince ještě

není určující, tyto prohřešky se obvykle nijak nedotknou identity jedince a akt je poté „normalizován“. K normalizaci ale v některých případech nedojde a dotyčný se stane nositelem nálepky. Sekundární deviace představuje přijetí této nálepky jedincem, který se sám začne považovat za deviantního. Dochází tak k proměně identity, která může vést k dalšímu rozvoji deviantního chování. Jakmile je někdo označen za deviantního, je stigmatizován. Konceptem sociálního stigmatu se zabývá Goffman, který ho definuje jako *negativní generální zhodnocení člověka*. Stigma představuje nesouhlasnou reakci společnosti a je více svázáno se sociálním kontextem než s charakteristikami označeného jedince. Stigmatizace lidí bez domova může představovat jednu z hlavních bariér v jejich integraci do majoritní společnosti. *Stigmatizovaní jedinci ve skutečnosti mají daleko více odlišných znaků než znaků společných. To, co je spojuje, je právě stigma. Existence stigmatu je vyčleňuje z hlavního společenského proudu, vinou stigmatu ztrácejí svou individualitu, je jim bráněno v podílu na životě společnosti* (Goffman in Kliment 2018, s. 22–23).

Teorie konfliktu stojí na předpokladu, že podstatou konfliktů ve společnosti je boj sociálních skupin o materiální statky a politickou moc. Konflikt může být také vyvolán střetem hodnot. Podstatou konfliktů je vždy snaha získat moc a udržet si ji. Podle Marxe má vládnoucí třída (vlastníci výrobních prostředků) politickou moc, kterou promítá do tvorby zákonů. Lidé bez domova pak představují sociální skupinu, které je moc zcela odepřena a která boj o moc vzdala (Kliment 2018, s. 21). Podle marxistických teorií se lidé v reakci na nerovnost kapitalistického systému mnohdy sami aktivně rozhodnou, že se budou chovat deviantně. Deviaci je tedy nutno chápat v kontextu nerovností a konkurenčních zájmů ve společnosti (Giddens 2013, s. 866).

Teorie kontroly vychází z předpokladu, že lidé dodržují společenské normy pouze díky mechanismům sociální kontroly. Lidské jednání by bylo deviantní, kdyby nebylo vnější kontroly, je tedy spíše racionální (Giddens 2013, s. 868). Podle Klimenta (2018, s. 22) teorie kontroly vysvětlují především příčiny delikventního jednání, jejich aplikace na bezdomovectví může být problematická. Podle autora ale velmi dobře vysvětlují podstatu bariér v integraci lidí bez domova do majoritní společnosti. Lidé

bez domova se nachází na okraji společnosti, zcela mimo sociální kontrolu, s minimální vazbou na většinovou společnost. Podle Hirschiho existují čtyři typy sociálních vazeb, které spojují lidi ve společnosti, a tedy i s jednáním, které je konformní, a to: oddanost, povinnost, účast a víra. Pokud jsou tyto vazby dostatečně silné, udržují sociální kontrolu a konformitu, v opačném případě vedou k deviaci (Gottfredson, Hirschi in Giddens 2013, s. 868). Podle Klimenta (2018, s. 22) vazba lidí bez domova k majoritní společnosti je ve všech ohledech oslabená, nemusí tedy cítit potřebu společenské normy dodržovat.

1.5 Příčiny bezdomovectví

Etiologie bezdomovectví je různorodá, příčiny vzniku a trvání tohoto jevu bývají velmi individuální a vzájemně se prolínají. Podle Klimenta (2018, s. 44) existují čtyři nejobvyklejší prvky příběhů podávaných lidmi bez domova, a to nadužívání psychoaktivních látek, rozpad rodinného systému, ztráta domova a ztráta zaměstnání. Autor dále uvádí, že tyto prvky bývají různým způsobem kombinovány, z čehož vzniká celá řada nepodobných příběhů. Je pak obtížné odlišit od sebe příčiny a následky na sebe navazujících procesů.

Kliment (2018, s. 43) vysvětluje, že stanovení odpovídajících příčin, které vedou k bezdomovectví, je v rámci vědeckého zkoumání problematickým procesem, který s sebou nese řadu úskalí. *Při zkoumání příčin bezdomovectví můžeme vycházet z pozorování lidí bez domova nebo z jejich výpovědí o sobě samých. Výpovědi samotných aktérů mohou být zkresleny faktem, že tito mohou svůj životní příběh interpretovat a podávat pro sebe přijatelným způsobem, aby si touto cestou udrželi vlastní příznivé sebepojetí jako osob, které zvládají své životní úkoly.* Na tuto skutečnost upozorňuje také Keller (2013, s. 256), podle kterého sociální konstrukce bezdomovectví samotných bezdomovců představuje subjektivní interpretaci, která má *podobu fantazijních světů, zpětných racionalizací a dalších způsobů úniku z nesnesitelné reality, kterými se bezdomovci snaží uchovat si zbytky identity a lidské důstojnosti.*

Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 19) rozlišují příčiny **primární** (okolnosti, které člověka přivedly na ulici), **sekundární** (důvody, které člověka udržují na ulici) a **terciární** (skutečnosti, kvůli nimž se lidé na ulici opakovaně vrací).

Nejčastěji se setkáme s dělením příčin bezdomovectví na **strukturální (tj. objektivní, vnější)** a **individuální (tj. subjektivní, vnitřní)**. Hradecká a Hradecký (1996, s. 33) uvádí, že objektivní faktory jsou ovlivněny sociální politikou státu, zatímco faktory subjektivní ovlivňují jednotlivci a skupiny prostřednictvím svých individuálních vlastností a schopností. Kliment (2016, s. 45) upozorňuje, že hranice mezi objektivními a subjektivními faktory nejsou vždy jednoznačné. Objektivní faktory ovlivňují formu bezdomovectví a subjektivní faktory šanci na návrat zpět do společnosti.

Strukturální příčiny bezdomovectví lze spatřovat například ve vzdělávací a bytové politice, v nezaměstnanosti a situaci na trhu práce, v koncepci sociálního zabezpečení nebo v diskriminaci z důvodu k příslušnosti k minoritám. Význam objektivních faktorů spočívá v působení na legislativu, rovnoprávnost žen a mužů, integraci invalidů nebo kriminalitu, na problémy menšin a migrace (Hradecká, Hradecký 1996, s. 33).

Individuální faktory lze podle Hradecké a Hradeckého (1996, s. 33-34) rozdělit na:

- a) *faktory materiální* (např. ztráta bydlení, nejisté bydlení, ztráta zaměstnání, zadluženost),
- b) *faktory vztahové* (např. rozvod manželů, domácí násilí, sexuální a psychické zneužívání v dětství),
- c) *faktory osobní* (např. invalidita, duševní nemoc, závislost na psychoaktivních látkách, gambling),
- d) *faktory institucionální* (propuštění z ústavního zařízení, z výkonu trestu odnětí svobody nebo dětského domova).

1.6 Život na ulici

Vágnerová, Marek a Csémy (2018, s. 70–71) uvádí, že propad na ulici představuje *kulturní šok*. Je spojen se strachem a otřesem základů vlastní existence, který plyne ze změny prostředí, nekontrolovatelnosti situace a odtržení od společnosti. Reakcí na ztrátu domova jsou pocity zoufalství z nezvládnuté situace a ztráta sebeúcty. Většina lidí z počátku neví, jak danou situaci řešit a koho požádat o pomoc. Neví, kde může získat jídlo nebo nocleh, nezná charitativní organizace.

Propad na ulici je pro většinu lidí traumatizující a psychicky náročný. Psychický dopad bezdomovectví se projevuje jako pocit ztráty minulého života a zázemí, k němuž člověk dříve patřil, včetně ztráty dřívější identity. Ztrátu domova obvykle provází šok, deprese a bezmocnost, které jsou *projevem uvědomění propadu do pasti bezdomovectví i neschopnosti se s tím vyrovnat* (Vágnerová, Marek, Csémy 2018, s. 70, 72).

Život na ulici vyžaduje jiné znalosti a dovednosti než život v majoritní společnosti. Přežití na ulici vyžaduje schopnost zredukovat své potřeby, vyrovnat se s omezenými zdroji a zajistit si přijatelné bezpečí (Vágnerová 2014, s. 687). Lidé bez domova na uspokojování některých potřeb zcela rezignují. Desocializovaný jedinec se pokouší uspokojit své základní potřeby v určitém pořádku, jehož hierarchie je následující: **fyziologické potřeby, potřeby bezpečí, potřeby sociální. Metapotřeby** (potřeby seberealizační) bývají zcela potlačeny. U mnoha lidí bez domova se lze setkat s celkovou apatií, jež bývá jedním z projevů depresivity, která je u lidí bez domova velmi častá (Pichon in Hradecká, Hradecký 1996, s. 30–31; Vágnerová 2014, s. 693).

Život na ulici je v něčem jednodušší, důležité je jen uspokojení základních potřeb. Na druhou stranu je však provázen všudypřítomnou nejistotou, ztrátou soukromí, frustrací a stresem. *Lidé na ulici jsou ohrožení materiálním strádáním, ale také sociálním vyloučením a agresivitou jiných lidí bez domova* (Vágnerová, Marek, Csémy 2018, s. 75).

Na ulici platí jiná pravidla, jiné normy a hodnoty než v majoritní společnosti. Pro někoho může kontakt s ostatními lidmi bez domova představovat další stres. Zvláště pokud daný jedinec využije institucionální pomoci (např. služeb nízkoprahových

denních center), ostatním lidem bez domova se nevyhne. Musí si na ně zvyknout a naučit se s nimi vycházet (Vágnerová, Marek, Csémy 2018, s. 73–75).

Vágnerová (2014, s. 686) uvádí, že život na ulici představuje alternativu zjednodušené existence. Z hlediska jeho zvládnání je důležité, jak člověk svůj odchod na ulici prožívá a hodnotí. *Míra diskomfortu, s níž se bezdomovec musí vypořádat, není pro každého stejně stresující. Závisí na tom, jaké má zkušenosti a do jaké míry se jeho minulý a současný život liší.*

Život na ulici mívá podobu zjednodušeného stereotypu, ve kterém převažuje nečinnost. Člověk na ulici také přestává vnímat čas. Většina činností spočívá v obstarávání jídla a dalších základních potřeb. Denní program mnoha lidí bez domova se odvíjí od nabídky charitativních zařízení a dalších možností obživy. Lidé, kteří jsou závislí na alkoholu nebo drogách, řídí svůj život podle toho, zda si je potřebují sehnat nebo jsou pod jejich vlivem. *Alkohol i drogy eliminují veškerou snahu dělat něco jiného, než si sehnat potřebnou dávku* (Vágnerová, Marek, Csémy 2018, s. 78–81).

Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 61–63) zmiňují, že rozlišovacím prvkem člověka bez domova bývá vzhled. Dodržování hygieny na ulici bývá mnohdy těžké a možnosti praní prádla jsou na ulici omezené, proto ho musí často měnit za nové. Autoři rozlišují lidi bez domova na ty, kteří se snaží skrýt své bezdomovectví, a ty, kteří již rezignovali a veřejně demonstrují svůj stav. U dlouhodobého chronického bezdomovectví bývá míra hygieny hodně nízká. Za zanedbanou hygienou často stojí alkohol nebo porucha osobnosti. Lidé bez domova obvykle nosí veškerý svůj majetek s sebou, snaží se tak eliminovat riziko ztráty a krádeže. Součástí vzhledu bývají různé igelitové tašky, batohy a sportovní tašky, které obsahují všechny věci vlastníka.

Způsoby obživy lidí bez domova jsou různé. Obvyklým zdrojem jsou charitativní organizace, které nabízejí lidem bez domova jídlo a ošacení, ale pomáhají jim udržovat i přijatelnou hygienu. Někteří lidé využívají dávky hmotné nouze nebo pobírají invalidní důchod. Obvykle však neumí hospodařit s penězi, rychle je utratí a mnohdy se na nich přiživují i ostatní bezdomovci. Řada bezdomovců ovšem těchto dávek nevyužívá, je sankčně vyražena z úřadu práce, protože se zapomene dostavit na sjednanou schůzku. Někteří nejsou schopni zařídit si dávky, nejsou ochotni

absolvovat cestu na úřad práce, nezvládají vyřizování nebo se nepohodnou s úředníky. Častým zdrojem obživy lidí bez domova je žebrání a tzv. fárání nebo sběr, jídlo často nacházejí v odpadcích nebo ve vyřazeném zboží. Někteří se uchylují k páchání trestné činnosti, zejména ke krádežím. Jindy se stává zdrojem obživy výměna za sexuální či jiné služby (např. dealerství) (Vágnerová 2014, s. 687; Vágnerová, Marek, Csémy 2018, s. 134–163).

Pracovní uplatnění lidí bez domova klesá v závislosti na délce pobytu na ulici. Důvodem ztráty práce bývá nespolehlivost, konflikty na pracovišti a špatná pracovní morálka, která mnohdy souvisí s konzumací alkoholu a drog. Lidé bez domova mívají nízkou motivaci nalézt si nové zaměstnání nebo si ho nejsou schopni udržet. Omezující může být také zdravotní stav, zejména těch starších. Mnohdy bývá problém i očekávání vyšší mzdy, které je často nepřiměřené. Neochota pracovat bývá posilována dluhy a exekucemi, které jsou demotivující (Vágnerová, Marek, Csémy 2018, s. 145-150).

Místa přespávání lidí bez domova bývají rovněž různá. Lidé, kteří se náhle ocitnou na ulici, obvykle považují svůj stav za provizorní. Snaží se pouze přežít noc, např. jízdou tramvají. Podle způsobu bydlení lze vypozařovat míru rezignace na dodržování společenských norem. Chroničtí bezdomovci bývají téměř celý den součástí veřejného prostoru. Přespávají na ulici, na lavičkách, v parcích, v opuštěných budovách, na nádraží, v zahrádkářských koloniích nebo v lesích. Mnozí pražští bezdomovci tráví noci v letištní hale, ve vestibulech metra nebo celonoční jízdou tramvají. Někteří využívají služeb nocleháren. Nestálé bydlení je typické pro nováčky a rezigňované jedince. Lidé bez domova mají často převrácený denní režim a spánkový deficit dohánějí během dne v nákupních centrech, knihovnách, nízkoprahových denních centrech a dalších místech. Bezdomovectví je spojeno s neustálými změnami, častým stěhováním a ztrátou soukromí. Tito lidé jsou pod neustálými pohledy kolemjdoucích, což má devastující vliv na jejich sebevědomí a duševní zdraví. Adaptace na tento stav trvá nějaký čas – jedinec si buď zvykne, nebo změní strategii (Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 63-71).

Někteří lidé bez domova jsou spíše samotáři a vyhledávají klidná a nenápadná místa, kam nikdo nechodí. Jiní jsou více společenští, volí život ve větších komunitách.

Ve větších městech nejsou výjimkou i tzv. stanová městečka. Lidé bez domova se nejčastěji sdružují do skupin po dvou až třech osobách. Někdy se spojují do párů. Kvůli menšímu zastoupení žen v bezdomovecké populaci může jít o kamarádský vztah, který mnohdy nahrazuje vztah partnerský. Kvůli absenci kvalitních vztahů s jinými lidmi si někteří bezdomovci pořizují psa. Takový vztah může naplňovat potřeby, které je možné v bezdomovecké komunitě naplnit jen těžko (Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 66–68).

Vágnerová (2014, s. 693–694) uvádí, že důsledkem dlouhodobého života na ulici je somatické chátrání. Lidé bez domova mnohdy nedodržují základní hygienu, trpí mnoha infekcemi. Nestarají se o svou životosprávu, jedí nepravidelně a to, co najdou v odpadcích. Bezdomovecký způsob života bývá provázen zvýšenou konzumací alkoholu a jiných drog, masivním kouřením, častým podchlazením a přecházením chorob. Riziko předčasného úmrtí je vysoké. Autorka dále uvádí, že lidé bez domova mívají častěji sebevražedné tendence (16 %), které mohou souviset s depresemi, ale mohou být i reakcí na pocity izolace, vlastní bezcennosti a absencí kontroly nad vlastním životem.

Odchod z ulice bývá velmi obtížný. Lidé bez domova jsou obvykle koncentrováni na přítomnost, o dalším směřování svého života neuvažují. Jsou si vědomi, že odchod z ulice by byl obtížný a nejsou si jisti, zda by takovou změnu zvládli. *Museli by změnit své chování, naučit se fungovat ve společnosti, chodit do práce a vytvořit si, resp. obnovit vztahy s lidmi, kteří nežijí jako bezdomovci* (Vágnerová, Marek, Csémy 2018, s. 335). Podle Vágnerové (2014, s. 695) je odchod z ulice spojen s nutností projít **opačnou iniciací**. *Člověk se musí naučit fungovat v rámci majoritní společnosti, vytvořit si novou identitu a zformovat nové vazby s lidmi (nebo obnovit staré)*. Překážkou v návratu do společnosti jsou chybějící potřebné návyky a dovednosti. Problémem bývají vysoké dluhy, záznam v rejstříku trestu, závislost na psychoaktivních látkách a návyk na parazitující způsob života. *Adaptace na bezdomovecký styl života bývá spojena s poklesem snahy něco měnit a s nárůstem lhostejnosti k jeho negativním důsledkům*. Mnozí bezdomovci nemají ani osobní doklady.

Osborne (2002, s. 43) uvádí, že lidé bez domova čelí hlubokému dilematu identity. Stejně jako členové majoritní společnosti, také lidé bez domova mají potřebu udržet si pozitivní sebehodnocení. Naplňování této potřeby je však komplikováno složitými okolnostmi spojenými se životem na ulici. Autor uvádí, že existují dvě možnosti, jak si v této situaci udržet stabilní identitu a pozitivní sebehodnocení. Jednou z nich je *identifikace s majoritní společností* a vyvinutí maximální snahy dostat se z ulice. Druhou možností je *přijetí identity bezdomovce* a začlenění se do bezdomovecké společnosti. Holpuch (2011) hovoří v této souvislosti o tzv. **bodu návratu**, který lze chápat jako okamžik (ve skutečnosti je to přeměna, která probíhá velmi pozvolna), kdy člověk bez domova přijímá novou identitu, tedy kdy se sám identifikuje jako bezdomovec. Bod návratu je typický pro dlouhodobé chronické bezdomovce. Překročení této pomyslné hranice je charakteristické nízkou motivací k zařazení se do majoritní společnosti, nižší mírou využívání sociálních služeb a převahou kontaktů v bezdomovecké společnosti. Bezdomovci, kteří překročili bod návratu, přestali pociťovat stud a mají také vyšší sebehodnocení než bezdomovci, kteří novou identitu nepřijali.

1.7 Genderová specifika bezdomovectví

Jedno z výrazných specifík bezdomovecké populace představuje rozdíl v její **genderové struktuře**. Ve většině vyspělých zemí co do počtu muži výrazně převažují nad ženami. V Evropě tvoří muži 70-80 % bezdomovecké populace (Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 107). V České republice je zastoupení mužů bez domova dokonce o něco vyšší. Výsledky sčítání osob bez domova v roce 2019 ukázaly, že v kategorii osob bez střechy u nás tvoří muži 81 %, ženy pouhých 19 %. Nejpočetnější skupinu osob žijících venku, případně přespávajících v noclehárnách, tvoří muži ve středních věkových kategoriích, zhruba ve věku od 40 do 65 let. Muži převažují také v kategorii osob bez bytu, tedy osob žijících například v azylových domech, domech na půl cesty, obecních ubytovnách a vězeňských a zdravotnických zařízeních, kde tvoří vždy více než polovinu bezdomovecké populace (VÚPSV 2019).

Většina autorů se shoduje, že **život na ulici představuje větší nebezpečí pro ženu**. Počet žen na ulici narůstá, jsou vystavovány většímu riziku než muži. Podle Hradecké a Hradeckého (1996, s. 34) jsou ženy více ohroženy **domácím a sexuálním násilím**. Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 108–109) uvádí, že domácí násilí a konfliktní rodinné vztahy bývají častým důvodem odchodu ženy na ulici. Odchod na ulici je mnohdy důsledkem útěku před násilníkem. Žena ale může zažívat domácí násilí přímo na ulici. Leckterá žena udržuje vztah s násilníkem, protože je přesvědčena, že by život na ulici sama nezvládla. Pro takovou ženu bývá situace těžko řešitelná, protože útěk od partnera je vzhledem k jeho dobré orientaci v prostředí ulice téměř nemožný. Autoři také zmiňují, že pro takovou ženu nemusí být dostupné ani služby pro oběti domácího násilí, protože je na ní pohlíženo primárně jako na ženu bez domova, teprve potom jako na oběť domácího násilí.

Podle Hradecké a Hradeckého (1996, s. 34) bývají nejčastější **příčinou bezdomovectví žen faktory vztahové**, problémy v partnerských vztazích a domácí násilí. Pro ženy je charakteristické bezdomovectví skryté. Svůj partnerský problém často řeší bydlením u rodičů nebo u přátel, nezřídka se vrací k partnerovi, od kterého odešly, zvláště mají-li s sebou děti. Vůbec nejčastější příčinou zjevného bezdomovectví žen je však psychiatrická diagnóza. Podle Marka, Strnada a Hotovcové (2012, s. 109) je podíl žen s poruchou osobnosti v bezdomovecké populaci čtyřikrát vyšší než u mužů. Příčinou bezdomovectví mužů bývají nejčastěji **faktory materiální** (ztráta bytu, nedostatečné příjmy) a **faktory osobní** (nemoc, stáří, alkoholismus), méně pak vztahové a institucionální. Typické pro muže je bezdomovectví zjevné (Hradecká, Hradecký (1996, s. 34–35).

Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 112) uvádí, že v běžné populaci se objevují **závislosti** častěji u mužů než u žen, a to v poměru 2:1, přičemž v bezdomovecké populaci je tento rozdíl o mnoho větší. Rozdíly mezi muži a ženami existují také ve vztahu k užívaným látkám. Problémové užívání drog je častější u mužů, ženy inklinují častěji ke zneužívání léků. Radimecký (2007) nachází vysvětlení ve skutečnosti, že ženy častěji než muži vyhledávají v případě zdravotních problémů lékařskou pomoc. Odhaduje se, že léky jsou jim předepisovány až třikrát častěji

než mužům. Oproti tomu muži mají zřejmě také menší zábrany nakupovat ilegální drogy od pouličních dealerů. Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 112) zmiňují, že konzumace návykových látek mívá u mužů demonstrativní charakter, zatímco ženy je konzumují spíše skrytě. Důvodem této skutečnosti mohou být postoje společnosti, která je v tomto ohledu k mužům tolerantnější. Tuto skutečnost vysvětluje Vobořil (2003, s. 239) jako pozůstatek patriarchální společnosti, která od ženy očekává zodpovědnost ke své rodině, tedy ke své genderové roli v rodině, ale také závislost na maskulinní části populace. *V nedávné historii kupříkladu existovaly předpisy (dodnes přetrvávající v některých kulturách) zakazující ženám konzumaci alkoholu, jako jednu z mnoha rozkoší, které přísluší především mužům. Užívání alkoholu u žen bylo vnímáno jako reálné nebezpečí pro překračování gender rolí ve společnosti.* Podle některých autorů také závislost u mužů často překrývá psychické problémy. Návštěvu psychologa nebo psychiatra vnímá muž jako stigmatizující a abúzus návykových látek je pro něho strategií zvládání traumatizujících událostí, jako jsou ztráta rodiny či bydlení (Janebová in Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 112).

Odlišnosti mezi muži a ženami bez domova lze spatřovat také ve **vztahu k nabízené pomoci** a k síti sociálních služeb. I zde lze sledovat působení tradičních genderových stereotypů. Podle Marka, Strnada a Hotovcové (2012, s. 107) ženy častěji vyhledávají pomoc a jsou za ni vděčnější. Totéž ovšem neplatí u mužů. *Muž se stává mužem díky specifickým rolím a kritériím, které musí naplnit, jako je množství vydělaných peněz, fyzická síla a přitažlivost pro ženy.* Muži bez domova vnímají sociální vyloučení jako osobní selhání a potýkají se s pocity viny. Přijetí cizí pomoci vnímají jako známku slabosti. Jsou přesvědčeni, že se musí z ulice dostat pouze vlastním úsilím. Odmítání pomoci se vztahuje také k aktivitám blízkých osob. Přijetí pomoci od přátel a rodiny muži vnímají dokonce jako více stigmatizující než pomoc od neznámého pomáhajícího pracovníka. *Žena v nesnázích se snaží získat ochranu a muž má dojem, že si musí pomoci sám* (Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 110–111).

Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 109) také zmiňují, že **muži mají tendenci ženu ochraňovat** a mohou za to vyžadovat sexuální uspokojení. Ženy bez domova, a zvláště mladé dívky, jsou často vnímány a tedy také chráněny jako potenciální matky

a je k nim přistupováno odlišným způsobem. Sociální pracovníci se mnohdy zaměřují na sexuální chování dívek ve snaze zabránit jejich nechtěnému těhotenství (Janebová in Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 107). Autoři zmiňují, že v tomto ohledu je rizikové sexuální chování ženy ve srovnání s muži více stigmatizující.

U lidí bez domova je obecně častější **kriminální činnost** a s ní spojená zkušenost s **výkonem trestu odnětí svobody**. Obvykle se jedná o trestnou činnost majetkového charakteru a podvody v důsledku hmotné nouze a snížené schopnosti regulovat své chování. Někdy je spojena s působením drog a alkoholu, často se ale jedná o neplacení výživného na děti (Vágnerová aj. 2018, s. 194–202). Zvláště násilná trestná činnost je pak doménou mužů. O tom, že muži páchají trestnou činnost častěji než ženy, svědčí i skutečnost, že 91 % lidí bez domova ve vězeňských zařízeních tvoří muži (VÚPSV 2019).

Ženy se častěji uchylují k **prostituci** jako k alternativnímu zdroji příjmu, který má zabránit jejich pádu na ulici nebo má pomoci lépe zvládat život na ulici (Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 108). Prostituce je také považována za jeden z nejrozšířenějších způsobů získávání finančních prostředků pro užívání drog. Uvádí se, že až 60 % žen užívajících návykové látky problémovým způsobem získává finance na drogy prostitucí (EMCDDA in Vobořil 2003, s. 239).

Janebová (in Marek, Strnad, Hotovcová 2012, s. 111–112) také uvádí skutečnost, že mužská část klientů je sociálními pracovníky často považována za neflexibilní, nemotivovanou, agresivní atd. **Muži jsou často považováni za problémové nebo nedobrovolné klienty.** Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 12) vysvětlují, že se může jednat o důsledek nedorozumění mezi klienty a sociálními pracovníci. Žádat ženu o pomoc je pro mnohé muže ponižující, přičemž tato skutečnost je mnohdy ovlivněna negativními zkušenostmi s ženami, například těžkým rozvodem, který zapříčinil averzi vůči druhému pohlaví.

1.8 Postoje majoritní společnosti

Lze se jen domnívat, jakým způsobem si majoritní společnost konstruuje své představy o bezdomovectví. Kliment (2018, s. 14) upozorňuje, že většina veřejnosti přichází do styku s bezdomovci pouze v rámci letmých kontaktů, přesto u nich předpokládá celou řadu charakteristik. Média obvykle zobrazují aspekty bezdomovectví, které mají potenciál upoutat pozornost publika. Keller (2013, s. 254) uvádí, že bezdomovectví je nejčastěji spojováno s dalšími divácky či čtenářsky atraktivními tématy, jako jsou sex, prostituce, drogy, alkohol a násilí. Takto prezentované bezdomovectví vyzdvihuje především nejviditelnější část bezdomovecké populace, tedy bezdomovce zjevné, žijící na ulici, zatímco zbylá část bezdomovecké populace zůstává oku veřejnosti skryta.

Vágnerová, Marek a Csémy (2018, s. 82–83) uvádí, že život na ulici je spojen se **společenskou stigmatizací**. *Pro většinovou společnost je bezdomovecká existence nesporným důkazem sociálního propadu, neschopnosti a ignorance, a proto takové lidi odsuzují a odmítají.* Autoři považují lidi bez domova za nejzranitelnější a nejvíce znevýhodněnou skupinu, zejména pokud jsou stigmatizováni ještě nějak jinak, např. abúzem drog či alkoholu nebo duševním onemocněním. Postoj společnosti bývá podle autorů často ambivalentní. *Jde o kombinaci odporu, pohrdání a soucitu navozeného konfrontací s lidskou bídou.*

Obecně lze říci, že veřejnost vnímá bezdomovectví jako problém, který se ve srovnání s dobou minulou zvětšuje. Na individuální úrovni se pak vnímání problému prohlubuje, čím častěji se běžný člověk dostává do přímého kontaktu s člověkem bez domova (Kliment 2018, s. 83).

Bezdomovectví je jev, který je nejpatrnější ve větších městech. Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 11) definují dva póly emocí, které pociťuje majoritní společnost při kontaktu s lidmi bez domova. Prvním z nich je **lítost** vycházející z potřeby pomoci těmto lidem, druhým jsou **strach** a **odpor** mající původ ve snaze ochránit společnost. Autoři uvádějí, že strach a odpor veřejnosti představují jednu z bariér v reintegraci bezdomovců. Lítost pak může přinášet bezdomovcům určité výhody, proto ji někteří

z nich záměrně vyvolávají, a to jak u členů většinové společnosti, tak u pomáhajících profesionálů. Role potřebného může člověku bez domova bránit přijmout zodpovědnost za řešení své situace a postavit se na vlastní nohy. Autoři proto zdůrazňují, že radikální volba jednoho či druhého přístupu nemůže pomoci k vyřešení problému bezdomovectví.

Konopásková (2013, s. 42–43) zařazuje bezdomovce do kontextu čtyř sociálních skupin podle postojů společnosti. První skupinu tvoří bezdomovci jako **sociálně potřební**, lidé čelící extrémní chudobě a sociálnímu vyloučení a zasluhující si pomoc společnosti (například formou charitativních organizací). Druhou skupinou jsou bezdomovci jako **viníci**, kteří se dostali na ulici vlastním přičiněním. Jsou vnímáni spíše jako obtěžující (žebrají, zapáchají, opíjí se). Podobně mohou být hodnoceni propuštění vězni, drogově závislí nebo prostitutky. Třetí skupinu tvoří bezdomovci jako **stigmatizované osoby**, lidé lišící se od většinové společnosti, vnímáni jako *ti druzí, lidé z jiného světa*. Podle Konopáskové jsou takto vnímáni rovněž homosexuálové, osoby s duševním onemocněním apod. Čtvrtou skupinou jsou bezdomovci jako **subkultura**, lidé žijící na samém okraji společnosti. Jedná se o extrémní formu sociálního vyloučení. Je to společnost, kde platí jiné hodnoty a normy, naprosto odlišné od hodnot a norem většinové společnosti. Takto lze pojímat například i squattery nebo punkery.

Mnohé výzkumy ukazují, že stigmatizace negativně ovlivňuje emoční pohodu lidí bez domova a také jejich možnosti získat pomoc a podporu v době, kdy ji potřebují. Postoje veřejnosti mají přímý dopad na zdroje a druhy podpory, které lidem bez domova poskytují státní i nestátní instituce. Negativní postoje společnosti s sebou nesou riziko, že poskytování služeb lidem bez domova bude nepružné a intervenční metody se nebudou schopny přizpůsobovat jejich měnícím se potřebám (Shier aj. 2011).

1.9 Prevence bezdomovectví

Kliment (2018, s. 90) rozlišuje prevenci bezdomovectví primární, sekundární a terciární. **Primární prevence** představuje aktivity, které brání vzniku bezdomovectví. Může se jednat o opatření zaměřená na celou společnost (politická rozhodnutí

a nastavení vzdělávacího, sociálního, ekonomického a právního systému) nebo na ohrožené skupiny obyvatelstva (nezaměstnaní, senioři, lidé se zdravotním postižením, lidé žijící v sociálně vyloučených lokalitách atp.). **Sekundární prevence** je zaměřena na osoby, které se na nastalou situaci ještě neadaptovaly a mají motivaci ji řešit. Cílem je zastavit proces sociálního vyloučení a návrat jedince do majoritní společnosti. **Terciární prevence** je zaměřena na osoby, které se na život na ulici již adaptovaly, nemají motivaci situaci měnit. Cílem aktivit prováděných v rámci terciární prevence je zmírňování negativních dopadů bezdomovectví jak na lidi bez domova, tak na celou společnost. Příkladem mohou být nízkoprahová denní centra nebo terénní programy.

1.9.1 Pomoc určená lidem bez domova

V České republice existuje řada sociálních služeb pro osoby bez přístřeší, které mohou být poskytovány zdarma nebo za částečnou či úplnou úhradu nákladů. Lidem bez vlastního příjmu mohou být náklady na úhradu některých služeb hrazeny v rámci **systému pomoci v hmotné nouzi**. Řada lidí bez domova má nárok na určité dávky (např. příspěvek na živobytí), avšak nevyužívá je. Důvody mohou být různé. Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 48) hovoří o selektivnosti systému sociální pomoci, která spočívá v tom, že pomoc nemá být pro každého, ale pouze pro ty, kdo ji opravdu potřebují. Lidé bez domova jsou ale ti, kdo tímto systémem propadli a včasná pomoc jim poskytnuta nebyla. Selektivnost sociálního systému je také založena na základě *prezentace snahy klienta svou situaci změnit*. Tomuto požadavku však řada lidí bez domova není schopna dostát. Mnohdy chovají obecnou nedůvěru k úřadům a mají strach z ponížení při žádosti o pomoc. Častým důvodem, proč lidé bez domova nevyužijí pomoc, na kterou mají nárok, je neinformovanost. Pomoc lidem bez domova je také mnohdy vázána na místo trvalého pobytu, kam řada z nich není schopna dojet. Vágnerová, Marek a Csémy (2018, s. 280–281) uvádí, že úředníci obvykle odmítají přizpůsobovat jednání individuálním potřebám klienta. Lidé bez domova ztrácí pod vlivem života na ulici některé návyky, například nejsou schopni dodržovat časový rámec, který úředník stanoví, a ztrácí tak nárok na pomoc. *Pokud klient nedorazí*

na schůzku, následují restrikce. Mnoho lidí bez domova nezvládá komunikaci s úředníky a systém sociální pomoci je pro ně příliš složitý. *Nerozumí úřednímu psanému textu a někdy mají i problém s psaným projevem.* Motivace využít institucionální pomoc bývá u lidí bez domova nízká. Zásadní roli zde hraje navázání určitého vztahu mezi úředníkem či sociálním pracovníkem a klientem. Snaha o navázání bližšího, ale profesionálního vztahu s člověkem bez domova ovšem pracovníkům úřadů chybí. Příčinou může být jednak podstav personálu, ale i nízká snaha takovému klientovi pomoci.

Řada lidí bez domova spolupracuje se **sociálními kurátory**, například při zajišťování nových osobních dokladů. Sociální kurátoři jsou zaměstnanci obecních úřadů, kteří poskytují lidem bez domova základní sociální poradenství, mohou jim zprostředkovat kontakt s navazujícími službami, např. s nízkoprahovými denními centry, noclehárnami a azylovými domy.

Sociální služby poskytující pomoc lidem bez domova lze nalézt v zákoně č. 108/2006, o sociálních službách. Tyto služby můžeme rozdělit na **terénní** (terénní programy), **ambulantní** (např. nízkoprahová denní centra) a **pobytové** (např. azylové domy nebo domy na půl cesty) (Zákon č. 108/2006 Sb., § 32).

Terénní programy nabízí práci s klientem v jeho přirozeném prostředí. Mezi cílové skupiny patří nejen osoby bez přístřeší, ale také například uživatelé návykových látek, osoby žijící v sociálně vyloučených komunitách atd. Cílem terénních programů je minimalizovat rizika plynoucí ze způsobu života těchto lidí, motivovat je a nabízet služby, které těmto lidem mohou pomoci (Vágnerová, Marek, Csémy 2018, s. 283; Zákon č. 108/2006 Sb., § 69).

Nízkoprahová denní centra poskytují ambulantní služby lidem bez domova. Obvykle se jedná o poskytnutí podmínek pro osobní hygienu a čistého ošacení, zajištění stravy a základní sociální poradenství. V těchto zařízeních si lidé bez domova mohou odpočinout a strávit tu část dne. Služby bývají poskytovány zcela zdarma (Vágnerová 2014, s. 697; Zákon č. 108/2006 Sb., § 61).

Noclehárny představují určitou první pomoc při ztrátě bydlení. Poskytují ambulantní služby lidem bez domova, nabízí možnost využití hygienického zařízení a přenocování. Služby mohou být poskytovány zdarma nebo za poplatek (Vágnerová 2014, s. 697; Zákon č. 108/2006 Sb., § 63).

Azylové domy patří mezi pobytové služby, které nabízí osobám bez přístřeší ubytování na přechodnou dobu, obvykle na období jednoho roku. Kromě ubytování poskytují azylové domy také stravu nebo pomoc při zajištění stravy, sociální poradenství atp. (Zákon č. 108/2006 Sb., § 57).

Domy na půl cesty jsou pobytové služby určené mladým lidem do 26 let věku, kteří po dosažení zletilosti opouštějí ústavní zařízení, např. dětské domovy, ale i vězení nebo ochrannou léčbu (Zákon č. 108/2006 Sb., § 58).

Kontaktní centra nabízí služby osobám ohroženým závislostí na návykových látkách (především injekčním uživatelům). Cílem poskytovaných služeb je snižování sociálních a zdravotních rizik spojených se zneužíváním návykových látek. Kontaktní centra se zaměřují na distribuci *harm reduction* materiálu (sterilní injekční materiál, kondomy atd.), nabízí testování na infekční nemoci a sociální a zdravotní poradenství. Uživatelé drog představují specifickou skupinu osob bez přístřeší. Kontaktní centra těmto lidem mnohdy nabízí podobné služby jako nízkoprahová denní centra (teplý nápoj, polévku, prostor pro osobní hygienu, možnost praní prádla, čisté ošacení atd.) (Substituční léčba 2020; Zákon č. 108/2006 Sb., § 59).

Terapeutické komunity jsou určeny osobám závislým na návykových látkách nebo osobám s chronickým duševním onemocněním, které projevují zájem o začlenění do majoritní společnosti. Tyto služby zajišťují ubytování, stravu, sociálně terapeutické činnosti atd. (Zákon č. 108/2006 Sb., § 68).

Sociální bydlení je v současné době považováno za efektivní nástroj řešení problematiky všech forem bezdomovectví (zjevné, skryté i potenciální). Jedná se o standardní nájemní bydlení určené potřebným skupinám obyvatelstva, které si nejsou schopny samy zajistit bydlení na bytovém trhu (z finančních, zdravotních či jiných důvodů). Sociální bydlení je poskytováno na bázi neziskovosti a jeho uživatelům může

být poskytována podpora formou sociální práce. V současné době čeká na schválení zákon o sociálním bydlení (Krebs 2015, s. 380; Platforma pro sociální bydlení 2020). V České republice byl doposud uplatňován přístup *Housing Ready* (prostupné bydlení), který je založen na předpokladu, že lidi bez domova je nutné nejprve na samostatné bydlení připravit. Tyto osoby tedy prochází jednotlivými stupni systému, např. od nocleháren, přes azylové domy, tréninkové bydlení až k dlouhodobému sociálnímu bydlení, které je posledním krokem sociální integrace. V současné době se v České republice začíná uplatňovat přístup *Housing First* (bydlení především), který spočívá v okamžité integraci lidí bez domova formou standardního bydlení, jemuž nepředchází žádná příprava. Bydlení je chápáno jako základní lidská potřeba a právo (MPSV 2019).

Nabídka služeb určených lidem bez domova je poměrně široká. Kromě výše zmíněných existují i služby poskytující **pomoc při hledání práce**, např. různé Job-kluby nebo projekt časopisu Nový prostor, který zaměstnává lidi bez domova (Vágnerová 2014, s. 698).

2 GENDER

Moderní společnost s sebou přinesla potřebu přehodnotit mnohé skutečnosti, které byly v předmoderních dobách považovány za nezpochybnitelné a všeobecně platné pravdy. Představy o světě a naší úloze v něm, které byly zakotveny v různých náboženských systémech, začaly být podrobovány kritickému zkoumání a přehodnocovány. Od nebeských věcí jsme se začali obracet více k věcem pozemským a lidským. Naše pozornost se přesunula od věčnosti k pozemskému životu. Přírodní vědy mění naše představy o povaze materiálního světa a sociální vědy mění naše představy o životech lidí a fungování lidské společnosti jako celku. Tento proces se nemohl vyhnout ani otázkám týkajících se podstaty a charakteru tzv. genderového řádu, tedy představám o mužích a ženách, o jejich rolích, vztazích a postavení ve společnosti (Pavlík 2007, s. 7).

2.1 Gender a pohlaví

Jedním ze základních způsobů, jakým se jako lidé definujeme, je naše pohlaví. Když řekneme „jsem muž“ nebo „jsem žena“, obvykle však nepopisujeme pouze vlastní těla, ale naše sdělení vyvolává i představu určitého souboru vlastností a vzorců chování, které se vztahují k našemu pohlaví (Renzetti, Curran 2005, s. 20).

Většinu lidské populace lze na základě anatomických znaků, chromozomálního uspořádání, hladiny hormonů a dalších biologických znaků rozdělit na muže a ženy. Fausto-Sterling (2012, s. 10–11) vysvětluje, že člověk se rodí jako víceúrovňové pohlavní stvoření. Pohlaví je určováno na úrovni chromozomální, gonádní, hormonální, genitální (zahrnující vnitřní a vnější genitálie) a na úrovni struktury a fungování mozku. Všechny tyto úrovně dávají základ rozvoje **pohlavní identity**.

Z pohlavní identity vychází **genderová identita**, na jejímž základě člověk přijímá kulturní a sociální stereotypy, které se vážou k jeho biologickému pohlaví, a hraje svou genderovou roli (Fafejta 2016, s. 11).

Giddens (2013, s. 554) uvádí, že pojem „pohlaví“ se v sociologii obecně užívá k označování anatomických a fyziologických zvláštností, které definují mužské a ženské tělo, zatímco „gender“ představuje psychologické, sociální a kulturní rozdíly mezi muži a ženami. *Vztahuje se k sociálně konstruovaným pojetím maskulinity a femininity a není nezbytně přímým produktem biologického pohlaví.*

Při značném zjednodušení tedy můžeme říci, že lidské **pohlaví** představuje biologickou danost, která slouží jako základ, na němž lidé konstruují společenskou kategorii zvanou **gender** (maskulinitu či femininitu) (Renzetti, Curran 2005, s. 20). Pokud chápeme pohlaví a gender tímto způsobem, můžeme vztah mezi nimi vyjádřit slovy Giddense (2013, s. 555), který říká, že člověk *se rodí s biologickým pohlavím a v průběhu svého života rozvíjí svůj gender*.

Pojem *gender* pochází z angličtiny a v doslovném překladu znamená *rod*. Do češtiny byl *gender* přejat v původním jazyce proto, že neexistuje slovo s ekvivalentním významem. Slovo *rod* bylo většinou badatelů a badatelek odmítnuto,

protože konotuje představy jako přirozenost, rodina nebo vrozenost, které jsou v rozporu s genderovou teorií (Pavlík 2007, s. 7).

Podle Smetáčkové (2016, s. 43) se definice genderu odvíjí od oboru, v němž se s tímto pojmem pracuje. Autorka tak zdůrazňuje víceúrovňovost genderu a uvádí tři hlediska, ze kterých lze na gender pohlížet: hledisko kulturně-antropologické, hledisko sociologické a hledisko psychologické.

Z **kulturně-antropologického hlediska** je gender chápán jako soubor charakteristik spojovaných s obrazem ženy a obrazem muže. Tyto charakteristiky se týkají například vzhledu, schopností, chování nebo zájmů a jsou závislé na konkrétní společnosti a historickém období. Kulturní antropologie zdůrazňuje roli symbolických představ, které mohou být proměnlivé (Smetáčková 2016, s. 43).

Ze **sociologického hlediska** je zásadní otázka významu sociálních institucí a praktického chodu společnosti. Sociologie sleduje uspořádání společenských institucí a diskurzů, které předpokládá rozdílnost femininity a maskulinity. Gender je chápán jako klíčový organizační princip společnosti (Smetáčková 2016, s. 43).

Z **psychologického hlediska** je gender chápán jako maskulinní a femininní charakteristiky jednotlivých osob, které jsou formovány pod vlivem socio-kulturních podmínek. Psychologie se ve svém zkoumání zaměřuje především na jednotlivce a jejich vývoj (Smetáčková 2016, s. 43).

Podle Havelkové a Oates-Indruchové (2015, s. 13–14) je pojem gender v České republice chápán velmi úzce, obvykle jako označení femininity a maskulinity, a to pouze ve vazbě na biologické pohlaví. Rovněž chápání genderu jako vztahové kategorie, představující vztah mezi mužskou a ženskou zkušeností, je příliš úzké. Autorky vysvětlují gender jako **analytickou kategorii**, která *slouží primárně k analýze kulturních a sociálních systémů, neboť označuje jeden ze základních principů organizace sociálních vztahů a pojetí světa*. Produktem této organizace je pak tzv. **genderový řád**. Pojem genderový řád podle autorek znamenal posun i v rámci vývoje feministického myšlení, mění totiž výklad příčin nerovností mezi pohlavími – *ty již nejsou považovány za důsledek nerovností legislativních nebo ekonomických,*

ale jejich základní příčina je spatřována v hluboce kulturně uloženém hierarchickém řádu pohlaví jako takovém, který neustále reprodukuje všichni jeho aktéři, muži stejně jako ženy, instituce a ostatní součásti kultury.

Většina lidí se v interakci s druhými opírá o **genderové stereotypy**, ty můžeme chápat jako zjednodušující popisy toho, jak má vypadat „maskulinní muž“ a „femininní žena“. O genderových stereotypech lidé obvykle uvažují *bipolárně*, tedy tak, že normální muž nenese žádné rysy ženskosti a naopak. Genderové stereotypy jsou chápány jako *univerzálně platné*, předpokládá se tedy, že charakteristiky tvořící genderový stereotyp sdílejí všichni příslušníci daného pohlaví. Jedinci, kteří se těmto charakteristikám vymykají, jsou často vnímáni jako deviantní, abnormální a zkažení (Renzetti, Curran 2005, s. 20–21).

2.2 Teoretické přístupy k genderu a pohlaví

2.2.1 Náboženské hledisko

Do začátku 19. století byly otázky týkající se vztahu mezi muži a ženami a jejich postavení ve společnosti zodpovídaný odkazem na Bibli, podle níž Bůh stvořil muže a ženy jako rozdílné a přisoudil jim ve společnosti jiné poslání i postavení, které se má odvíjet od jejich rozdílných reprodukčních schopností. Ženy jsou stvořeny, aby rodily děti, a ve vztahu k mužům mají být ve stejně podřízeném postavení, jako jsou muži vůči Bohu. Podobně byly vysvětlovány i další viditelné společenské rozdíly jako například vztah šlechty a poddaných (Pavlík 2007, s. 7).

2.2.2 Biologické hledisko

Biologické modely předpokládají, že biologické pohlaví určuje genderovou rozdílnost. Biologické rozdíly vedou k rozdílům v chování a jsou základem sociálního uspořádání, ve kterém dominují muži. Sociální nerovnosti jsou považovány za přirozené, jsou výsledkem biologické danosti (Kimmel 2011, s. 58). Z hlediska

biologického determinismu jsou snahy o zmenšování sociálních nerovností proti naší biologické podstatě, tedy proti přírodě (Pavlík 2007, s. 8).

Sociální nerovnost a rozdílnosti v chování mužů a žen vysvětluje také evoluční psychologie s odkazem na biologickou evoluci. Ty jsou chápány jako důsledek přizpůsobování našich předků životním podmínkám v prehistorickém období. Vlastnosti, které našim předkům umožnily přežít, jsou pevně zakotveny v naší genetické výbavě. Tyto vlastnosti jsou podle evolučních psychologů odlišné u mužů a u žen. *Naši předkové neznali pojem rovných příležitostí: geny, jež nám předali, nás činí rozdílnými nejen ve zjevných fyzických ohledech, ale i pokud jde o fungování naší mysli* (Cameron 2018, s. 140).

Biologické koncepce jsou zpochybňovány moderními výzkumy v oblasti schopností, dovedností a talentech mužů a žen, na základě jejichž výsledků by se dalo spíše hovořit o podobnostech než-li o rozdílnostech. *Pokud vůbec existují rozdíly mezi muži a ženami, jsou každopádně mnohem menší než rozdíly v rámci těchto skupin* (Pavlík 2007, s. 9). Biologickým koncepcím je často vytýkáno, že přehlíží roli sociální interakce na utváření lidského chování (Giddens 2013, s. 555).

2.2.3 Sociologické hledisko

Sociologické koncepce chápou genderové rozdíly jako kulturní produkt. Sociální nerovnosti mezi muži a ženami jsou důsledkem skutečnosti, že se socializují k odlišným rolím (Giddens 2013, s. 555). Sociologické koncepce můžeme rozlišit na dva dominantní přístupy: strukturální funkcionalismus a feministické přístupy (sociální konstruktivismus).

Strukturální funkcionalismus vysvětluje společnost jako stabilní, uspořádaný systém. Mezi jednotlivými členy tohoto systému platí určitý konsensus ve společně sdílených hodnotách, přesvědčeních a očekáváních. Tento konsensus zajišťuje stav rovnováhy ve společnosti. Biologické odlišnosti mezi muži a ženami vedly ke vzniku odlišných genderových rolí. Základem strukturálního funkcionalismu je teorie o původu a vývoji genderových rolí, známá jako teorie člověka-lovce. Ženská role je vymezována

ženskou reprodukční funkcí jako role domácí. Muž je díky své tělesné konstituci předurčen k roli živitele a ochránce rodiny. Toto rozdělení rolí umožnilo v evolučním procesu přežití lidského druhu, ukázalo se jako funkční. Má-li dojít ke změně, musí být pozvolná, probíhat evolučním způsobem. Koncept genderových rolí představuje očekávaný způsob chování v souvislosti s pohlavní příslušností. Muži a ženy se učí genderovým rolím a v průběhu socializace přijímají mužskou a ženskou identitu. Muži a ženy tvoří přirozený protiklad a snahy o proměny maskulinity a femininity mohou poškodit společnost (Renzetti, Curran 2005, s. 23–24).

Feministické přístupy představují soubor rozmanitých přístupů. Gender je považován za kategorii, která je společensky utvářena spíše než přirozená. Gender je chápán jako jeden ze základních principů organizace sociálních vztahů a pojetí světa. Je přenášen a reprodukován procesem sociálního učení. Feministické přístupy nepopírají význam biologických faktorů na život mužů a žen, ale jejich význam spatřují především v reprodukční sféře, pro ostatní oblasti společenského života nejsou určující a nejsou argumentem pro rozložení mocenských vztahů ve společnosti. Feministické teorie vytykají strukturálnímu funkcionalismu sklon obhajovat společenský status quo. Gender není pouhým souborem mužských a ženských rolí, které jsou podle funkcionalistů chápány jako dichotomické a komplementární. Takové chápání přehlíží otázky moci a konfliktu, které jsou klíčovým konceptem feministických teorií. Moc znamená schopnost vnucovat druhým svou vůli. Feministické teorie říkají, že žijeme v hierarchicky strukturované společnosti, ve kterých jsou nejmocnějšími členy ti, kdo ovládají největší část společenských prostředků, kterými jsou peníze, majetek a nástroje fyzického donucování. Nerovnost v těchto společnostech spočívá v rozdělení těchto prostředků, které bývá závislé na individuálních vlastnostech, které člověk nemůže ovlivnit – rasa, etnická příslušnost, věk a pohlaví. Cílem feministických přístupů je odstranění různých forem útlaku a těchto nerovností (Renzetti, Curran 2005, s. 27–29, 58–59).

2.3 Sociální konstrukce genderu a pohlaví

Řada sociologů dnes tvrdí, že nejen gender, ale i pohlaví je sociálně konstruováno, a že obojí lze různými způsoby utvářet a přetvářet. *Pevnou „esenci“ postrádá nejen gender, také lidské tělo lze měnit prostřednictvím sociálních vlivů a technologických zásahů* (Giddens 2013, s. 559, 574). Podle Fausto-Sterling (in Smetáčková 2016, s. 41-42) se samotný koncept pohlaví jeví ve světle nových vědeckých poznatků jako velmi problematický. Autorka uvádí, že biologické pohlaví je sociálním konstruktem, protože za stanovením toho, které znaky budou považovány za atributy biologického pohlaví, stojí kulturně determinované procesy, včetně soudobých vědeckých možností. Fausto-Sterling (2012, s. 10-11) také vysvětluje, že každá úroveň pohlaví (např. chromozomální či genitální) se může potenciálně vyvíjet nezávisle na sobě a to, co se stane s rozvojem genderové identity těchto lidí nelze předvídat. Existují například lidé, jejichž pohlavní znaky jsou smíšené a určení jejich pohlavní příslušnosti je prakticky nemožné. Podle Smetáčkové (2016, s. 42) fakt, že u části populace existuje v těchto oblastech nesoulad, svědčí o tom, že jednoznačnost a univerzálnost biologického pohlaví je značně omezená. Autorka rovněž zmiňuje, že definice pohlaví se proměňuje v čase v závislosti na úrovni vědeckého poznání. *Před 100 lety měl pojem pohlaví redukovanou definici, neboť znalosti chromozomální a hormonální úrovně byly značně omezené. Chybějící informace nedovolovaly při stanovování pohlaví určitého člověka o těchto úrovních ani uvažovat.* Badinter (2005, s. 17–18) zmiňuje, že rovněž dochází k proměnám chápání vztahu genderu a pohlaví v čase. *Až do osvícenství se pohlaví jako biologická danost a tělo považovaly za průvodní, vedlejší jev a rod, který my pojímáme jako kategorii kulturní, za veličinu hlavní a prvořadou. Být muž či žena bylo především označením společenského zařazení, postavení, kulturní role a nikoli bytosti biologicky protikladné té druhé. ... Koncem 18. století začali myslitelé z různých oborů prosazovat radikální rozlišování pohlaví, které odůvodňovali novými objevy v biologii. Od odlišnosti dané společenským zařazením se přešlo k odlišnosti přirozené.*

2.4 Genderový řád

Genderový řád můžeme definovat jako komplex společenských představ o mužích a ženách, o jejich vztazích a postavení ve společnosti (Pavlík 2007, s. 7). Podle amerického sociologa Kimmela (in Smetáčková 2016, s. 44) komplexnost a stabilitu genderového řádu zaručuje provázanost tří úrovní, na nichž se gender realizuje: **institute, interakce a identita**.

Sociální instituce představují ustálené sociální struktury, které jsou manifestovány prostřednictvím konkrétních institucí (např. škola nebo rodina). Tyto struktury sám jedinec nemůže nijak výrazně ovlivnit. Podle Smetáčkové (2016, s. 44) dnes existuje odborný konsensus, že lidé tyto sociální struktury tvoří a zároveň jsou jimi sami tvořeni. Maskulinita i femininita jsou konstruovány jako dichotomické entity, které se vzájemně vylučují a zároveň jsou komplementární. Cílem sociálních institucí je *legitimizovat a reprodukovat toto pojetí, k čemuž využívají jak symbolické, tak praktické prostředky*. Autorka jako příklad uvádí genderovou segregaci na trhu práce. Určitá povolání jsou ve společnosti vnímána spíše jako typicky mužská a jiná jako typicky ženská. Lidé se s touto segregací seznamují již v průběhu procesu socializace, nemohou ji ignorovat. Mohou učinit individuální volbu a ve svém životě ji nezohledňovat, avšak je mimo možnosti jedince prosadit celkovou změnu nastavení trhu práce (Smetáčková 2016, s. 44).

Interakce představují oblast vztahů a komunikace mezi konkrétními osobami. Smetáčková (2016, s. 45) vysvětluje, že o druhých, stejně jako o sobě, uvažujeme vždy jako o mužích nebo jako o ženách. Dáváme najevo svůj gender a od druhých očekáváme totéž. Gender je určujícím faktorem pro průběh interakcí mezi lidmi a je také zdrojem potvrzení správnosti našeho bytí. Svůj gender se snažíme dávat najevo, a to především prostřednictvím oblečení, účesu, pohybů a mluvy. Gender se zároveň podílí na našem pochopení komunikační situace. Druhému aktérovi v interakci uzpůsobujeme způsob komunikace, jinak tedy komunikujeme se ženou a jinak s mužem. Lidé, jejichž gender není na první pohled zřejmý, v nás vyvolávají nejistotu, nevíme, jak s takovými lidmi komunikovat, jsou pro nás nesrozumitelní.

Nejednoznačný gender může v krajním případě vést k sociální izolaci takového jedince, lidé se mu mohou vyhýbat (Smetáčková 2016, s. 45).

Genderová identita představuje vědomí sebe sama jako muže či ženy. Víme, jak se jako muž či žena máme chovat, oblékat a pohybovat a nepochybujeme o tom, že by tomu mělo být jinak. Se svou genderovou příslušností spojujeme svá rozhodnutí o aktivitách, kterým se budeme v životě věnovat, o přáních či hodnotách, o něž usilujeme. Podle Smetáčkové (2016, s. 46) má toto spojení dva směry – jednak je genderová identita základem pro takové rozhodnutí (*Jsem muž/žena, a proto...*) a jednak je využívána zpětně k odůvodnění určitého rozhodnutí (*Udělal/a jsem toto protože jsem muž/žena.*). Genderová identita zahrnuje i vědomí vlastního těla, které vnímáme jako *výsostně osobní a individuálně specifické*.

2.5 Genderová socializace a genderové role

Socializaci můžeme definovat jako celoživotní proces, během něhož si lidé předávají a vstřebávají společenské hodnoty a normy, včetně těch, které se týkají genderu (Renzetti, Curran 2005, s. 93). Smetáčková (2016, s. 101) vysvětluje socializaci jako *proces, jehož prostřednictvím si jedinec interiorizuje kulturu společnosti, do níž náleží, a tím jednak naplňuje svůj lidský potenciál, jednak se zapojuje do společenského dění*. Autorka dále vysvětluje, že socializace rozvíjí 3 druhy charakteristik, a to charakteristiky *univerzálně lidské* (např. schopnost řeči), charakteristiky *kulturně specifické* (např. konkrétní jazyk či zásady „slušného chování“) a charakteristiky *individuální* (např. identita). Čím více je pak společnost organizována na genderovém principu, tím důležitější je proces genderové socializace, která působí na těchto třech rovinách.

Podle Renzetti a Curran (2005, s. 93) socializace může mít podobu *vědomého úsilí, které posiluje genderová očekávání explicitními odměnami či tresty*. Autorky zmiňují, že především chlapci jsou podrobováni přímým negativním sankcím, pakliže se chovají způsobem, který je obecně vnímán jako nepřiměřený jejich genderu. Genderová socializace však probíhá v mnohem větší míře prostřednictvím jemnějších

signálů, a to způsoby, jakými dospělí jednají spolu navzájem i s dětmi (např. dětským oblečením, dětskými knížkami nebo hračkami). Podle autorek se rovněž děti vzájemně socializují, a to jak explicitní, tak i implicitní formou – vzájemnou interakcí v dětských kolektivech.

Socializační faktory hrají významnou úlohu v tom, jak se děti učí genderovým rolím. Karsten (2006, s. 63) definuje **genderovou roli** jako *soubor směrnic, předpisů a pravidel chování, určujících pohlavně specifické chování osobnosti*. Podle autora děti dostávají od společnosti předlohy, podle nichž zpracovávají svou pohlavní roli, stejně jako filmový herec, který zpracovává svou roli na základě předlohy, podle které se musí řídit, aby splnil očekávání režiséra. Pouze v nevelké míře se jedná o konkrétní pokyny (např. které oblečení nosí chlapci a které nosí dívky) nebo podrobné návody (např. pravidla typicky chlapeckých či dívčích her). Podle Karstena se děti učí chovat podle přisouzeného pohlaví především na základě toho, že se s nimi rozdílně zachází a jsou v tomto různým způsobem utvrzovány (chlapec když se chová „jako správný muž“ a dívka, pokud se chová „jak se na děvče sluší“). Podle Giddense (2013, s. 272, 574) patří mezi hlavní aktéry genderové socializace v dětství rodina, škola a média, na jejichž základě si utváříme svou představu o vlastním genderu. Genderová socializace začíná hned, jakmile se dítě narodí. *Děti se učí normám a očekáváním, které korespondují s jejich biologickým pohlavím, a internalizují je*. Přijímají tedy genderové role a mužské a ženské identity (maskulinitu a femininitu), které je provázejí.

Giddens (2013, s. 272) uvádí, že malé děti se učí genderovým rolím neuvědoměle. Dříve než sami sebe dokáží označit za chlapce či dívky, dostávají spoustu předverbálních vodítek. Dospělí k dětem přistupují odlišným způsobem. Děti dostávají vizuální vodítka, která spočívají například v odlišném oblékání či účesu dospělých. Rozdílné jsou ale i materiály, se kterými se malé děti setkávají (odlišné hračky, obrázkové knížky, televizní programy, barvy dětského pokoje atp.). Autor dále uvádí, že asi ve 2 letech dítě začíná částečně chápat, co je to gender. Ví, že je chlapeček či holčička a dokáže takto zařadit ostatní. Zhruba do 5 až 6 let věku neví, že se gender člověka nemění, každý má svůj a rozdíly v pohlaví mezi dívkami a chlapci jsou podmíněny anatomii.

Odlišné je také zobrazování chlapců a dívek v knihách pro děti, televizních programech, v pohádkách a filmech. Analýzy genderových rolí ukazují, že hlavní postavy tvoří v naprosté většině chlapci a liší se také jejich činnosti. Mužské postavy vystupují v dobrodružných akcích, často vykonávají činnosti mimo domov a jsou spojovány s nezávislostí a silou. Dívky jsou zobrazovány nejčastěji jako pasivní a jsou omezovány na domácí činnosti (vaření, úklid, péče o domov) (Giddens 2013, s. 273).

2.6 Genderové stereotypy

Stereotyp v sociálních vědách můžeme definovat jako soubor zjednodušujících a stabilních představ o určitém objektu, který významně ovlivňuje způsob, jakým je tento objekt vnímán a hodnocen. Takovým objektem je nejčastěji sociální kategorie, tj. osoby s určitým společným, viditelným znakem (věk, barva pleti, gender). Tyto představy jsou brány jako univerzální, vztahující se na všechny její příslušníky, přičemž obvykle dochází k přehlížení individuálních specifik jedinců (Smetáčková 2016, s. 47).

Stereotypy genderových rolí v naší společnosti přiřazují mužům a ženám specifické vlastnosti, které jsou zpravidla dávány do vzájemného protikladu. Zpochybňování genderu bývá vnímáno velmi negativně. Společnost očekává, že se jedinci budou na základě svého biologického pohlaví chovat jako „ženy“ a „muži“. K naplňování a reprodukování těchto očekávání dochází v praxi každodenního života (Giddens 2013, s. 272).

Stereotypy genderových rolí nám například říkají, že ženy jsou bezmocné, citově založené, jemné, nesamostatné, pasivní, pečlivé a opatrné, poslušné, přitažlivé, šarmantní, senzibilní, soucitné, toužící po jistotě, vyžadující ochranu a zaměřené na rodinu. Oproti tomu muži jsou agresivní, aktivní, dobrodružní, dominantní, nesnadno zranitelní, odolní, racionální, silní a energičtí, velcí a silní, soutěživí, tvrdí a nikdy nepláčou. Tyto vlastnosti se stereotypně opakují, kdykoliv hovoříme o „typicky ženském“ nebo „typicky mužském“ chování. Stereotypy genderových rolí jedincům také usnadňují nebo naopak ztěžují přístup k povoláním, zařízením a skupinám daným společností (Karsten 2006, s. 24–25).

Genderové stereotypy představují symbolický nástroj udržování genderového řádu. Jak je uvedeno výše, gender má své projevy na společenské, interpersonální a individuální úrovni, čili realizuje se na úrovni institucí, interakcí a identit. Tyto úrovně se vzájemně posilují a činí genderový systém velmi stabilním a obtížně změnitelným (Smetáčková 2016, s. 46).

Podle Giddense (2013, s. 565) genderové rozdíly nejsou neutrální, téměř ve všech společnostech gender představuje významnou formu **sociální stratifikace**. *Je kritickým faktorem při strukturování typů příležitostí a životních možností jednotlivců i skupin a silně ovlivňuje role, které hrají v sociálních institucích od domácnosti po stát.* Mužské role jsou obecně hodnoceny a ceněny výše než ženské role. Téměř v každé kultuře je žena zodpovědná za péči o děti a domácí práce, zatímco muž nese zodpovědnost za živobytí rodiny. Tato dělba práce mezi pohlavími vedla k tomu, že muži a ženy zaujali nerovné postavení, pokud jde o moc, prestiž a bohatství. Bourdieu (2000, s. 88–89) uvádí, že ženy jsou v dnešní době, stejně jako v minulosti, odsuzovány k nijak neodměňovaným činnostem. Činnost připadající ženě, zvláště pak domácí, nemá peněžní ekvivalent. Tento fakt snižuje hodnotu této práce i v očích ženy samotné; vzniká totiž dojem, že čas, který nemá obchodní hodnotu, nic neznamena a je možné věnovat ho neomezeně a bez oplátky nejen členům rodiny, ale i mnoha dobrovolným a charitativním činnostem.

Podle Smetáčkové (2016, s. 49) síla stereotypů roste, pokud je v nich zahrnut rozměr přirozenosti. Výzkumy, které se zabývají stereotypy, ukazují, že lidé předpokládají existenci silnějších rozdílů mezi kategoriemi, pokud je definují na biologické bázi. Takové stereotypy je pak obtížné identifikovat jako sociální konstrukt. Autorka dále uvádí, že v případě genderu je spojení s přírodou a přirozeností obzvláště silné, protože nasedá na biologické odlišnosti.

2.7 Maskulinita

Francouzská filozofka Elizabeth Badinter (2005, s. 9) píše v úvodu své knihy *XY O mužské identitě: XY je chromozomový vzorec muže. Od XY k pocitu mužské*

identity, která znamená završení vývoje muže, vede dlouhá cesta posetá překážkami. Autorka tak naráží na skutečnost, že cesta k mužství není dána jen genetickou výbavou, ale uplatňují se při ní také další faktory, které mohou hrát dokonce dominantní úlohu. Jsou to faktory psychologické, společenské a kulturní.

Muž je tradičně spojován s vlastnostmi, jako jsou nezávislost, tendence prosazovat se a schopnost ovládat své city. Genderové stereotypy vykreslují muže jako *ambiciózního, soupeřivého a zaujatého vlastním studiem, prací nebo sportovními aktivitami – a také technicky zdatného* (Renzetti, Curran 2003, s. 20). Bourdieu (2000, s. 47) uvádí, že muž se musí projevovat jako muž za každých okolností. *Výsada mužství je zároveň i past a platí se za ni neustálým, někdy až nesmyslným napětím a vypětím, k němuž každého muže nutí povinnost projevovat se za všech okolností jako muž.* Mužství s sebou nese určitý imperativ. Být „pravým mužem“ znamená přispívat k vlastní cti, usilovat o slávu a významné postavení ve veřejné sféře. Požadavkům cti může muž dostat nebo nedostat, oproti ženě, jejíž čest je negativní povahy a svou čest může pouze bránit nebo ztratit (Bourdieu 2000, s. 48–49). Mužství tak představuje spíše cíl a úkol. *V často slýchané výzvě „Bud’ muž“ je naznačeno, že nejde o něco samozřejmého a že mužství není možná tak přirozené, jak si namlouváme* (Badinter 2005, s. 13).

Podle Badinter (2005, s. 16) je mužství automaticky spojováno s mocí. *Od chvíle, kdy vznikl patriarchát, se muž vždy definoval jako privilegovaná lidská bytost mající něco navíc, co žena nemá. Pokládal se za silnějšího, inteligentnějšího, odvážnějšího, odpovědnějšího, tvořivějšího a racionálnějšího. A toto navíc ospravedlňovalo jeho nadřazený vztah k ženám, přinejmenším k ženě vlastní.*

Renzetti a Curran (2003, s. 50–51) uvádí, že tradiční pojetí maskulinity škodí nejen ženám, ale také mužům. Souvisí s ním například častější výskyt srdečních chorob u mužů a jejich nižší průměrná délka života. Podle autorek sociální kategorie „muž“, stejně jako sociální kategorie „žena“ s sebou nese stejnou různorodost. *Na mužských privilegiích se sice v té či oné míře podílejí všichni muži, avšak tato míra – relativní distribuce společenských statků jako hmotné bohatství, prestiž a moc – se různí v závislosti na rasové, etnické a třídní příslušnosti muže, jeho věku, tělesné zdatnosti*

a pohlavní orientaci. Stávající genderový řád podle autorek znevýhodňuje nejen ženy, ale muže samotné. Mužům je běžně odepírána možnost péče o vlastní děti po rozvodu, od mužů se očekává, že budou ženám ochránci a živiteli, kdežto ženy jsou naopak zproštěny vojenské služby a na soukromých schůzkách si nechávají platit útratu.

3 METODOLOGICKÁ ČÁST

3.1 Cíl výzkumu

Hlavním cílem kvalitativního výzkumu je zjistit a pojmenovat souvislosti mezi mužským genderem a bezdomovectvím. Pro účel naplnění hlavního cíle byly stanoveny **tři hlavní okruhy témat**, které jsou zaměřeny na:

1. příčiny vzniku mužského bezdomovectví,
2. specifika života muže na ulici,
3. bariéry bránící mužům bez domova v integraci do majoritní společnosti.

3.2 Metoda sběru dat

Data byla sbírána prostřednictvím **polostrukturnovaných rozhovorů** a zaznamenávána formou **audionahrávek** do mobilního telefonu. Nahrané rozhovory byly následně přepisovány do textového editoru a analyzovány.

Polostrukturnovaný rozhovor je typ rozhovoru, ve kterém má tazatel připravené určité schéma, jenž je pro něj závazné. Schématem se rozumí okruh otázek, které budou pokládány respondentům. Pořadí otázek není stanoveno, dle potřeby tedy může být upraveno, čímž se maximalizuje výtěžnost rozhovoru. Polostrukturnovaný rozhovor tazateli umožňuje nechat si vysvětlit, jak respondent danou věc myslí, ověřit si, zda jí tazatel správně rozumí, a klást doplňující otázky. Je tak možné téma rozpracovat skutečně do hloubky, která je nutná vzhledem k naplnění stanovených cílů a zodpovězení výzkumných otázek. U polostrukturnovaného rozhovoru je tedy stanoveno tzv. **jádro rozhovoru**, tj. minimum témat a otázek, které jsou pro tazatele závazné.

K tomuto jádru se poté vztahují doplňující témata a otázky, které rozšiřují původní zadání. Při rozhovoru lze použít různé pomůcky, například určitou osnovu rozhovoru, která tazateli pomáhá udržet strukturu a připomíná mu stanovené okruhy témat (Miovský 2006, s. 159–161).

3.3 Metoda analýzy dat

Získaný datový materiál je zpracován v souladu s postupy zakotvené teorie, jak je vysvětlují Strauss a Corbinová v knize *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie* (1999). **Kvalitativní výzkum** obecně lze charakterizovat jako jakýkoliv výzkum, který nedosahuje výsledků pomocí statistických metod či jiných způsobů kvantifikace. Může se týkat například života lidí, příběhů, chování, chodu organizací, společenských hnutí či vzájemných vztahů (Strauss, Corbinová 1999, s. 10). Kvalitativní výzkum je také označením pro rozdílné přístupy zahrnující širokou škálu výzkumných metod, mezi něž kromě zakotvené teorie patří například případová studie, etnografický výzkum, fenomenologický výzkum, akční výzkum, historický výzkum atd. (Hendl 2016, s. 45–46).

Zakotvená teorie je jednou z kvalitativních výzkumných metod, jejímž cílem je vytvoření teorie, která věrně odpovídá zkoumané oblasti a vysvětluje ji. Strauss a Corbinová (1999, s. 14–15) popisují zakotvenou teorii jako *teorii, která je induktivně odvozená ze zkoumaného jevu, který reprezentuje*. Zakotvená teorie reprezentuje realitu, proto by měla být *srozumitelná, obsažná a smysluplná pro zkoumané osoby a osoby, které v této oblasti pracují*.

Termín zakotvená teorie odkazuje jak k metodologickému postupu, tak k jeho produktu, tedy výsledné teorii. *Zakotvenou teorii můžeme vysvětlit jako sadu systematických induktivních postupů pro vedení kvalitativního výzkumu zaměřeného na vytváření teorie* (Švaříček, Šedřová 2014, s. 84). Výsledkem výzkumu, který je založen na metodě zakotvené teorie, je teoretické vyjádření zkoumané reality. Pojmy a vztahy mezi jednotlivými pojmy jsou nejen vytvářeny, ale i prozatímně ověřovány (Strauss, Corbinová 1999, s. 15).

Výsledná zakotvená teorie by měla splňovat čtyři základní kritéria, podle kterých se posuzuje vhodnost teorie pro daný jev: shoda, srozumitelnost, obecnost a kontrola. Zakotvená teorie má být dostatečně abstraktní a pružná, aby mohla být aplikována na různé situace spojené se zkoumaným jevem. Měla by také poskytovat možnost ovlivňovat zkoumaný jev, to proto, že *hypotézy navrhuující vztahy mezi pojmy – které mohou být vodítkem našeho jednání – jsou systematicky odvozovány ze skutečných údajů o zkoumaném (a pouze tomto) jevu* (Strauss, Corbinová 1999, s. 14).

Výzkum založený na metodě zakotvené teorie začíná stanovením výzkumného problému. Je třeba formulovat **výzkumnou otázku**, která je z počátku poměrně široká, během výzkumného procesu se však neustále zužuje a zostřuje. Výzkumnou otázkou je ve výzkumu podle zakotvené teorie výrok, který identifikuje zkoumaný jev. Takový výrok říká, na co přesně se chce badatel v práci zaměřit a co chce o daném jevu vědět (Strauss, Corbinová 1999, s. 24).

Významným pojmem v zakotvené teorii je **teoretická citlivost**. Teoretickou citlivost lze chápat jako *schopnost rozlišovat jemné detaily ve významu údajů*. Lze ji chápat jako určitou osobní vlastnost badatele zahrnující schopnost vhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit související od nesouvisejícího. *Je to právě teoretická citlivost, co umožňuje vytvoření teorie, která bude zakotvená, pojmově hutná a dobře integrovaná*. Mezi zdroje teoretické citlivosti patří například literatura nebo profesní a osobní zkušenosti. Významným zdrojem teoretické citlivosti je však analýza samotná (Strauss, Corbinová 1999, s. 27–28).

Jádrem zakotvené teorie jsou **tři typy kódování**: otevřené kódování, axiální kódování a selektivní kódování. Kódování představuje proces, během kterého dochází k rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci. Otevřené, axiální a selektivní kódování nemusí probíhat odděleně a výzkumník mezi nimi může dle potřeby přecházet. Analýza však vždy začíná otevřeným kódováním a měla by končit selektivním kódováním. Celý proces je doprovázen **tvorbou poznámek**, které slouží jako podklady pro zdůvodnění vznikající teorie (Hendl 2016, s. 251).

Otevřené kódování je část analýzy, během které dochází k označování a kategorizaci pojmů. Údaje jsou rozebrány na jednotlivé části a pečlivě prostudovány. Důležitými analytickými postupy jsou zde porovnávání a kladení otázek, které dodávají pojmům v zakotvené teorii přesnost a specifičnost. **Pojmy** představují základní jednotky analýzy, jedná se o pojmová označení, která jsou přidělována jednotlivým událostem, případům a jiným výskytům jevu. Pojmy, které náleží podobnému jevu, jsou pak za pomoci porovnávání seskupovány do **kategorií**. Jednotlivé kategorie mají své **vlastnosti**, tj. znaky či charakteristiky, které jim náleží. Vlastnosti lze pak dále rozložit na jednotlivé **dimenze**, umístit je na nějakou škálu (Strauss, Corbinová 1999, s. 42–43).

Axiální kódování představuje proces, během kterého se údaje získané při otevřeném kódování novým způsobem skládají dohromady vytvářením spojení mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi. Děje se tak na základě kódovacího paradigmatu, který zahrnuje podmiňující vlivy, jev, kontext, strategie jednání a interakce, intervenující podmínky a následky. **Příčinné podmínky** lze chápat jako události, případy či dění, které vede k výskytu nebo vzniku daného jevu. **Jev** je ústřední myšlenka, událost, dění nebo případ, na který se zaměřuje soubor zvládajících nebo ovládajících jednání či interakcí, nebo ke kterému má tento soubor jednání nějaký vztah. **Kontext** představuje soubor vlastností jevu. Je to soubor podmínek, za kterých jsou uplatňovány konkrétní strategie jednání či interakce. **Intervenující podmínky** představují jakýsi širší strukturní kontext jevu. Jedná se o široké a obecné podmínky, které ovlivňují strategie jednání či interakce. Mohou usnadňovat či znesnadňovat použití strategií jednání a interakce v určitém kontextu. **Strategie jednání a interakce** jsou strategie vyvíjené ke zvládání, ovládání, vykonávání či reagování na jev v určitém kontextu. **Následky** potom představují následky či výsledky jednání a interakce (Strauss, Corbinová 1999, s. 70–78).

Selektivní kódování je proces, během něhož jsou kategorie vzniklé při axiálním kódování uváděny do vzájemného vztahu. Je vybrána centrální kategorie, která je systematicky uváděna do vztahu k ostatním kategoriím. Tyto vztahy jsou dále ověřovány a jednotlivé kategorie jsou zdokonalovány a rozvíjeny. Integrace všech kategorií do zakotvené teorie se uskutečňuje na základě stejného paradigmatického

modelu jako axiální kódování, avšak na vyšší, mnohem abstraktnější úrovni analýzy. Při procesu selektivního kódování dochází k **integraci kategorií do zakotvené teorie**. Je vytvořena **centrální kategorie**, tj. ústřední jev, kolem kterého se integrují všechny ostatní kategorie. Proces začíná identifikací **příběhu**, popisného vyprávění o ústředním jevu. Konceptualizací příběhu vzniká **kostra příběhu** – příběh je vyložen analyticky (Strauss, Corbinová 1999, s. 86–92).

Sběr dat v zakotvené teorii a jejich analýza nepředstavují dvě oddělené fáze, mohou tedy probíhat současně. Sběr dat je proces, který je ukončen až tehdy, dojde-li k tzv. **teoretickému nasycení**, tzn. když získaná data už nepřinášejí nové informace (Švaříček, Šed'ová 2014, s. 87–88).

Významnou roli v zakotvené teorii hraje **proces**. Proces představuje spojení několika sekvencí jednání či interakcí. Začlenění procesu do analýzy způsobí, že výsledná teorie bude dynamická. Události jsou ve své podstatě vyvíjející se a je nutné všimnout si, proč a jak se jednání či interakce – ve formě událostí, činnosti nebo situací – mění, jak a proč se události vyvíjejí a co umožňuje spojit řady jednání či interakce za měnících se podmínek, a s jakými následky (Strauss, Corbinová 1999, s. 106–107).

Proces zakotvení teorie je dokončen jejím **ověřením**. Pomocí schémat či narativně je vytvořen návrh teorie, jsou vysloveny výroky o vztazích mezi kategoriemi v různých kontextech a ty jsou následně ověřovány podle údajů (Strauss, Corbinová 1999, s. 99).

3.4 Výzkumný vzorek a jeho charakteristika

Práce pojednává o zjevném mužském bezdomovectví. Při výběru výzkumného vzorku byl kladen důraz na jeho rozmanitost co do věku, vzdělání, rodinného prostředí, ze kterého respondent vzešel, životních zkušeností, deklarovaných příčin bezdomovectví a délky času stráveného na ulici. Jako základní požadavek byla stanovena zkušenost života na ulici v délce jednoho roku, u které lze předpokládat

jistou znalost prostředí ulice a nacházet zde vysvětlení pro strategie jednání a interakcí, které dotyční muži užívají ke zvládání života na ulici.

Při výběru výzkumného vzorku byl také zohledněn odborný konsenzus spočívající v existenci tzv. *bodu návratu*, tj. doby pěti let strávených na ulici, během kterého může docházet ke změnám ve struktuře osobnosti daného člověka, proměnám v jeho hodnotovém žebříčku, uznávaných normách a ke ztrátě návyků a dovedností potřebných k životu v majoritní společnosti. S ohledem na výše zmíněné část respondentů tvoří muži, kteří strávili na ulici více než pět let v kuse.

Výzkumný vzorek byl vybírán v souladu s postupy zakotvené teorie. Jeho výběr se odvíjel od získaných dat v průběhu celého analytického procesu. Výzkumu se zúčastnilo celkem sedm respondentů, z nichž část je tvořena klienty organizací K srdci klíč, o. p. s. (Nízkoprahové denní centrum v Praze 6, Azylový dům pro muže v Praze, Terénní program Letiště Praha) a SANANIM, z. ú. (Kontaktní centrum SANANIM) a část muži oslovenými přímo na ulici. Všichni respondenti v době poskytnutí rozhovoru žili v Praze. S ohledem na tuto skutečnost, je nutné připustit určitá specifika tohoto města, která mohou ovlivňovat život na ulici (např. existence míst jako letiště nebo odlišná nabídka sociálních služeb oproti jiným regionům), nicméně cílem práce je vytvoření teorie, která je dostatečně široká a abstraktní, aby tato specifika nehrála nijak významnou roli, a je stejně platná v Praze jako v jiných českých městech.

3.5 Průběh výzkumu

Teoretická část i empirická část bakalářské práce byly tvořeny současně od července 2019 do června 2020. V průběhu července a srpna 2019 se autor soustředil na získání potřebné literatury, která byla z větší části nedostupná, a vzdělával se v oblasti bezdomovectví a genderu. Na základě konzultace s vedoucím bakalářské práce byly stanoveny tři tematické okruhy, které se zaměřovaly na (1) život před propadem na ulici a příčiny bezdomovectví, (2) specifika života muže na ulici a (3) budoucnost a bariéry v integraci do majoritní společnosti. K těmto tématům byl sestaven seznam několika otázek.

V srpnu 2019 proběhl první rozhovor s mužem bez domova, který navštěvoval Nízkoprahové denní centrum v Praze 6. Tento rozhovor byl rovněž součástí předvýzkumu, jehož účelem bylo ověřit srozumitelnost kladených otázek v rozhovoru, získat první datový materiál a vyzkoušet si analytické postupy. Srozumitelnost otázek byla konzultována nejdříve s vedoucím bakalářské práce, později také s klienty nízkoprahového denního centra, kde autor pracoval na pozici pracovníka v sociálních službách. Na základě těchto konzultací a rozhovorů byly některé otázky přeformulovány tak, aby byly srozumitelnější a nabízely možnost obsažnější odpovědi. Rozhovory probíhaly od srpna 2019 do června 2020. Při posledním rozhovoru došlo k teoretické saturaci a již se neobjevovaly nové jevy.

Výběr výzkumného vzorku vždy probíhal se záměrem zjistit něco nového, upřesnit něco nejasného či vyvrátit prozatímní hypotézy. To se dělo na základě základních informací, které autor předem o respondentovi věděl. Například prvním respondentem byl muž, který se poprvé ocitl na ulici na základě předlužení, jež vedlo k rozpadu jeho rodiny a ztrátě bydlení. V době rozhovoru žil na letišti a zajišťoval si příjem prací bez pracovní smlouvy. Navzdory některým stereotypům, které se váží k bezdomovcům, se jedná o muže, který nekonzumuje alkohol ani jiné návykové látky. Dalším respondentem se stal muž se závislostí na pervitinu a bez pracovních návyků. Tento muž se na ulici ocitl opakovaně, má exekuce, pobírá dávky hmotné nouze, žije střídavě na ulici a v azylových domech. Oba muži deklarovali přání zařadit se zpět do společnosti, nicméně svou sociální situaci řešili odlišným způsobem. Absenci bydlení vnímají jako překážku v navázání partnerského vztahu. Další respondenti byli muži, kteří se od těchto mužů lišili. Jeden má například partnerský vztah mimo bezdomoveckou společnost, další žije na nádraží, kde je relativně spokojený, nevyužívá charitativních služeb a nejeví zájem zařadit se do majoritní společnosti. Respondenti tvoří rozmanitou skupinu, díky čemuž vzniklo několik různých a dostatečně obecných kategorií a kontextů, ve kterých se mužské bezdomovectví odehrává.

Všechny rozhovory byly se souhlasem respondentů nahrávány. Některé rozhovory byly stručné a poměrně krátké, jiné trvaly i několik hodin. Všichni muži

ochotně odpovídali na položené otázky. Několikrát se nicméně stalo, že autor při kladení otázek narazil na citlivé téma, o kterém respondent hovořit nechtěl, později se ale sám k tématu vrátil a rozhovořil se o něm. Při rozhovorech se autor snažil najít odpověď na stanovené otázky a držet se stanovených okruhů témat, nicméně respondentovu vyprávění nechával volný průběh, bylo-li to možné. Nechával respondenty volně hovořit a do jejich vyprávění zasahoval pouze tehdy, potřeboval-li nějakou informaci upřesnit či se ujistit, že jí správně rozumí. Žádný z respondentů nevyužil možnosti odvolat souhlas s využitím získaného materiálu pro účely bakalářské práce. Dva muži nepřímě odmítli poskytnout rozhovor. Z jejich reakce bylo zjevné, že by raději rozhovor neposkytovali, proto na ně autor nenaléhal. Někteří muži sami projevíli zájem o rozhovor a stalo se také, že respondent měl zájem o další rozhovor.

Rozhovory byly nahrávány do mobilního telefonu a následně na počítači přepisovány do textového editoru. Jména respondentů a další údaje, které by mohly vést k identifikaci jakýchkoliv osob, byly změněny z důvodu ochrany soukromí respondentů a dalších osob. Již při přepisování prvního rozhovoru se objevovaly určité jevy, které se zdály být významné pro další zpracování. Tyto jevy autor v rozhovoru označoval tučným písmem nebo k nim přidával poznámky. Tedy již při přepisování rozhovorů započal proces otevřeného kódování a tvorby poznámek. Tímto způsobem autor postupoval i při dalších rozhovorech. Některé z označených jevů později použil i v následujících fázích analýzy, jiné se ukázaly být pro tento výzkum nedůležité.

Všechny přepsané rozhovory byly vytisknuty a následně autorem opakovaně jeden po druhém pročítány. Autor si průběžně zapisoval poznámky a jednotlivé jevy označoval kódy. Již během otevřeného kódování se začaly objevovat opakující se kategorie, které si autor zapisoval na zvláštní papír i s přiřazenými kódy.

Autor vytvořil tabulku v textovém editoru, do které si zapisoval všechny kódy a kategorie. Jednotlivé kódy a kategorie v souladu s postupy zakotvené teorie mnohokrát doplňoval a přeskupoval. Důležitou součástí práce byly poznámky, které se vázaly ke kódům a kategoriím, nápadům a předběžným hypotézám.

V průběhu celého výzkumu autor studoval postupy a techniky metody zakotvené teorie podle Strausse a Corbinové (1999). Snažil se zvyšovat svou teoretickou citlivost

ke zkoumaným jevům a dle potřeb výzkumu rozšiřoval a přeskupoval jednotlivé pojmy a kategorie. Dále se vzdělával a četl společenskovednou literaturu.

Po otevřeném kódování autor přistoupil k axiálnímu kódování. Již během procesu otevřeného kódování se začaly objevovat kategorie, které se zdály být významnější než jiné a začaly se rýsovat vztahy mezi nimi. Během axiálního kódování pak autor začal vytvářet spojení mezi některými kategoriemi a jejich subkategoriemi podle kódovacího paradigmatu, jak jej popisují Strauss a Corbinová (1999). S přibývajícimi rozhovory také nezdědka vyvstávaly nové skutečnosti, na jejichž základě bylo potřeba některé kategorie měnit či rozšiřovat. Mnohé z nich byly několikrát předefinovány a různými způsoby přeskupovány.

Data byla během výzkumu průběžně ověřována v získaných datech i v terénu. Nebyly to pouze výpovědi respondentů, analytická práce a dostupné informační zdroje, které autora přiváděly k vytváření jednotlivých analytických kategorií, ale značnou měrou se na výsledné práci podíleli i jiní muži bez domova, se kterými autor práci průběžně konzultoval, hovořil s nimi o dílčích tématech a s jejich pomocí ověřoval pravdivost provizorních výsledků. V práci jsou použita pouze data z nahraných rozhovorů. Informace, které o sobě autorovi sdělili muži, kteří mu nedali souhlas k rozhovoru, v práci nejsou zahrnuty. Výpovědi těchto mužů pro autora nicméně byly velkou inspirací a umožnily mu odhalit při procesu analýzy jevy, kterých by si možná sám nevšiml. Tito muži se významnou měrou podíleli na dosaženém výsledku.

Z axiálního kódování vzešlo několik kategorií, z nichž bylo potřeba vybrat jednu centrální kategorii a přistoupit k selektivnímu kódování. Centrální kategorie byla uvedena do vztahu k ostatním kategoriím. Vztahy mezi nimi byly dále ověřovány a zdokonalovány. Integrace všech kategorií do zakotvené teorie proběhla rovněž v souladu s postupy Strausse a Corbinové (1999).

3.6 Etická dimenze výzkumu

Během výzkumu, zvláště při sběru dat, autor dbal na jeho etickou stránku. Důraz byl kladen na dostatečnou **informovanost respondentů o účelu výzkumu** a podmínkou

pro uskutečnění rozhovoru byl **informovaný souhlas s účastí ve výzkumu**. Někteří muži účast ve výzkumu odmítli, jejich rozhodnutí bylo respektováno. S jinými muži autor konzultoval výsledky výzkumu, hovořil s nimi o tématech a jevech, které se často objevovaly během procesu sběru i analýzy dat. Tito muži sdíleli vlastní zkušenosti, vyjadřovali se k těmto tématům a zvláště v počáteční fázi výzkumu autorovi poskytli možnost objevit v získaných materiálech data, která do té doby přehlížel. Informace o životě těchto mužů v práci zahrnuty nejsou. Všichni účastníci výzkumu byli předem informováni o účelu výzkumu a o způsobu záznamu a zpracování dat. Všichni podepsali informovaný souhlas s účastí ve výzkumu a byla jim nabídnuta možnost tento souhlas odvolat do doby, dokud nebude rozhovor analyticky zpracován. Časový limit pro odvolání souhlasu činil dva týdny po uskutečnění rozhovoru.

Při každém rozhovoru se autor snažil navodit **příjemné a bezpečné prostředí**. Rozhovory probíhaly v místě, kde se respondenti cítili příjemně a které poskytovalo dostatek soukromí. Některé rozhovory se uskutečnily v konzultační místnosti či kanceláři pracovníků zařízení, jehož je respondent klientem, jiné rozhovory proběhly v přirozeném prostředí respondenta.

Za jeden z nejdůležitějších aspektů výzkumu autor považuje **důvěrnost**. Podle Švaříčka a Šed'ové (2014, s. 45) důvěrnost znamená, že nebudou zveřejněna žádná data, která by čtenáři umožnila identifikovat účastníky výzkumu. Z toho důvodu autor některé informace ve výzkumu změnil nebo je do práce nezahrnul. Nahrávky rozhovorů a jejich přepisy jsou uloženy v zabezpečené složce v jeho počítači.

V průběhu rozhovorů autor dbal na **empatickou neutralitu**. Tu definuje Miovský (2006, s. 280) jako projev zájmu, účasti a porozumění výzkumníka, který je ale k zjištěným skutečnostem neutrální. Během rozhovorů se autor snažil chovat empaticky a výpovědi respondentů nijak nehodnotit. Snažil se o citlivé kladení otázek a respektovat možnost respondenta nehovořit o citlivých tématech.

4 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

4.1 Základní analytický příběh

Ztráta domova představuje kauzální podmínku, která vede k ústřednímu jevu **Mužské bezdomovectví**. Ztráta domova zahrnuje *(1) Ztrátu bydlení*, tj. fyzického prostoru, ke kterému se váže právní nárok k jeho užívání, a *(2) Ztrátu sociální opory*, tj. sítě vztahů s blízkými lidmi, se kterými člověk sdílí společný prostor, nejčastěji jde o rodinu. Domov představuje místo, kde člověk může uspokojovat své potřeby. Nemít domov znamená mít ztíženou možnost uspokojovat tyto potřeby.

Mužské bezdomovectví představuje centrální kategorii, kolem které se odehrává celý analytický příběh.

Mužské bezdomovectví má svůj **Kontext bezdomovectví**, k němuž se váží dvě vlastnosti: *(1) Vnímání absence domova* a *(2) Vnímání role bezdomovce*. Obě vlastnosti mají svůj dimenzionální rozsah, který je vyjádřen pocít'ovanou mírou náročnosti života na ulici (vnímání absence domova) a mírou identifikace s rolí bezdomovce (vnímání role bezdomovce). Během procesu analýzy byly vytvořeny **čtyři různé kontexty bezdomovectví**, jež se od sebe liší dimenzionálním rozsahem obou vlastností.

Kontext bezdomovectví může vést k volbě celé řady strategií jednání a interakcí, kterými muži zvládají život na ulici. Tyto strategie jsou v práci nazvány **Strategie zvládání bezdomovectví**. Muži, pro které představuje život na ulici zátěž a nejsou identifikováni s rolí bezdomovce, obvykle užívají *(1) Strategie směřující k řešení bezdomovectví* (zahrnují např. řešení primární příčiny ztráty domova, ale i dílčí kroky směřující k zařazení se do majoritní společnosti). Pokud jsou bariéry v řešení bezdomovectví příliš vysoké a (nebo) muži nevnímají absenci domova jako zátěž, pak užívají *(2) Strategie adaptační* (umožňují jejich přežití na ulici a vedou k vyšší míře adaptace na tento způsob života). Řada mužů užívá *(3) Strategie směřující k sociálnímu a zdravotnímu úpadku* (např. abúzus alkoholu a jiných psychoaktivních látek a rezignace). Užívání takových strategií je typické pro muže, kteří se identifikují

s rolí bezdomovce a je dáno nejčastěji vysokou mírou rezignace, která je spojena s dlouhodobým pobytem na ulici.

Důležitou a často zásadní roli ve vnímání kontextu bezdomovectví i volbě užívaných strategií hrají intervenující podmínky, mezi něž patří kategorie **(1) Hodnocení, (2) Intervenující vlivy a (3) Motivace.**

Kontext bezdomovectví (tj. vnímání absence domova a vnímání role bezdomovce) je ovlivňován intervenující podmínkou **Hodnocení**, která zahrnuje subkategorie **(1) Já** (celkové sebepojetí a osobní a společenskou identitu) a **(2) Míru adaptace** (jak je muž adaptován na život na ulici, jak se v tomto prostředí orientuje).

Volbu konkrétních strategií zvládání bezdomovectví ovlivňuje celá řada faktorů, které mohou usnadňovat či znesnadňovat užití některých strategií. Tyto faktory zahrnuje intervenující podmínka nazvaná **Intervenující vlivy**. Patří mezi ně například **Závislosti a závislostní chování, Předlužení a exekuce, Dostupnost institucionální pomoci, Dostupné zdroje obživy, Zdravotní stav, Pobyt ve vězení či zdravotnickém zařízení a Ostatní vlivy** (např. osobnost muže bez domova a osobní postoje).

Třetí intervenující podmínkou je **Motivace** k užívání konkrétních strategií, ta je závislá na kontextu bezdomovectví a intervenujících vlivech. Míra motivace pro volbu určitých strategií se liší v různých kontextech.

Všechny strategie užívané muži bez domova mají své následky, ty jsou v práci nazvány jako **Následky strategií zvládání bezdomovectví**. Následkem může být například uspokojení základních potřeb, zařazení se do společenského života, vyšší míra adaptace či prohloubení sociálního a zdravotního úpadku. Následky užívaných strategií mohou vyvolat změnu v kontextu bezdomovectví, způsobit vznik nových intervenujících podmínek a ovlivnit zásadním způsobem další vývoj života na ulici.

Mužské bezdomovectví zahrnuje také proces. Pokud chceme skutečně porozumět chování mužů bez domova, je třeba věnovat pozornost, v jakém kontextu se právě nachází. Mužské bezdomovectví představuje **dynamicky se vyvíjející jev**, který je ovlivňován řadou faktorů. Muži bez domova v průběhu času stráveného na ulici obvykle prochází několika různými kontexty.

4.2 Domov

Představy o domově sehrávají důležitou roli ve způsobu, jak se muži vyrovnávají s jeho ztrátou a jak zvládají život na ulici. Konkrétní představa domova každého muže je ovlivněna jeho životními zkušenostmi a časem stráveným na ulici.

Pojem domov, jak jej chápou muži bez domova, lze charakterizovat jako **místo, kde člověk může uspokojovat své potřeby**. Domov je místo, kde se člověk cítí bezpečně a současně představuje důležitou jistotu v jeho životě. Je to místo, kde si může v klidu odpočinout, kam se může vrátet, kde zažívá pocit soukromí a kde naplňuje svou potřebu blízkých vztahů. Jak bude vysvětleno v dalších kapitolách, potřeba vytvořit si takový prostor je velmi často patrná i ve způsobu, jakým muži zvládají život na ulici.

Richard žije na letišti a domov si představuje jako oázu klidu: *...místo, kam se člověk může vrátit. Kde má svůj pokoj, kde si může odpočinout. V podstatě nějakou tu oázu klidu, ...vyrovnanosti, prostě, kam se člověk může vrátit a být v klidu, v pokoji si odpočinout, aby mohl zase chodit do práce, aby mohl prostě fungovat jako normální lidé, běžní lidé, jako práce, bydlení a běžné starosti života.*

Josef je v současné době ubytován v azylovém domě a doufá ve vlastní domov: *Ještě nějaký bude snad někdy. Snad jo... Nějaký ten byteček, no, a mít klid. Mně už taky není dvacet. Chtěl bych se už usadit, mít klid.*

Na ty nejdůležitější aspekty domova ukazuje také Igor: *Domov? Zázemí, rodina, soukromí a takhle, že jo. Pohoda... Kam se vrátet. To je pro mě domov.*

Patrik: *Byt. S teplou vodou a s elektřinou. Nejlepší domov asi u mámy a u bráchy. Tam je mi nejlíp, no. Tam se cejtím nejlíp.*

Domov může být také chápán jako místo, které je opakem života na ulici. To podle Richarda znamená: *...neřešit situaci, kde si vlastně v noci lehnu, či nevím, kde se vlastně vůbec vyspím, a že co bude zase zítra, nebo jestli budu mít zítra zase co jíst a podobně. Takže v podstatě pod slovem domov si představuju tyto věci vůbec neřešit.*

Během analytického procesu vznikly dvě kategorie, které jsou v práci chápány jako nezbytné složky domova. Jsou to bydlení a sociální opora.

Bydlení představuje prostor, ke kterému se váže právní nárok k jeho užívání. Představuje důležitou jistotu v životě člověka. Je to místo, které člověk může výlučně užívat, kde naplňuje potřeby jistoty a bezpečí a kde zažívá pocit soukromí. Bydlení samo o sobě ale neznamená domov. Jak ukazují některé rozhovory s muži bez domova, nenaplněná potřeba blízkých vztahů může vést k opětovnému návratu na ulici. Integraci mužů bez domova do majoritní společnosti může bránit neschopnost navázat vztahy mimo bezdomoveckou společnost.

Sociální opora v nejužším smyslu znamená rodinné zázemí, nejbližší rodinné příslušníky. V širším smyslu může být chápána jako síť kontaktů a vztahů s blízkými lidmi, která zahrnuje nejen rodinu, ale také přátele, známé, kolegy v práci a podobně. Sociální opora je tvořena lidmi, které člověk může požádat o pomoc, dostane-li se do nesnází. Jsou to lidé, u kterých nachází podporu a přijetí. Jsou s ním, když je mu nejhůř. V případě ztráty bydlení hraje dostupná sociální opora často zásadní roli. **Sociální oporu může představovat také bezdomovecká společnost**, mnozí muži popisují vzájemnou pomoc a pochopení, které zažívají pouze mezi sebou a nikdy je nezažili ve své rodině. Vztahy mezi lidmi na ulici, přátelské i partnerské, pak mohou ovlivňovat vnímání absence domova.

4.3 Ztráta domova

Za ztrátou domova obvykle stojí **souhra mnoha faktorů** a je velmi obtížné identifikovat jedinou hlavní příčinu. Ztráta domova sama o sobě představuje proces, který by mohl být předmětem samostatného výzkumu. Během rozhovorů s muži bez domova byly v souvislosti se ztrátou domova opakovaně zmiňovány následující jevy: nezaměstnanost, závislost na alkoholu a jiných návykových látkách, konflikty v rodině zakončené rozpadem rodiny, předlužení a exekuce, pobyt ve výkonu trestu odnětí svobody nebo výchova v ústavních zařízeních. Z analýzy rozhovorů vyplynuly další důležité skutečnosti, především osobní faktory, které zahrnují například zdravotní

postižení, duševní onemocnění, obecnou nezakotvenost v životě, nezpracovaná traumata a neschopnost vyrovnat se s minulostí nebo nedostatečné sociální a pracovní návyky. Tyto faktory společně mohou vést ke ztrátě domova, nejsou však samy o sobě nutnou podmínkou pro vznik bezdomovectví.

V příběhu každého muže bez domova je možné identifikovat dvě kategorie, které lze považovat za nezbytné podmínky pro vznik mužského bezdomovectví. Jedná se o **Ztrátu bydlení** a **Ztrátu sociální opory**. V práci jsou souhrnně označovány jako **Ztráta domova**.

Řada mužů i po ztrátě domova udržuje kontakt s rodinou a dalšími členy majoritní společnosti, nicméně jejich pomoc je pro ně nedostupná či ji z různých důvodů odmítají. Někteří muži jsou si vědomi překážek, které jim brání udržet si bydlení a komplikují či znemožňují soužití s blízkými lidmi. Takovou překážkou může být například **závislost na psychoaktivních látkách**. Patrik cítí stud kvůli své závislosti, proto rodinu nežádá o pomoc: *Já bych pomoc od mámy ani nechtěl. Je mi to blbý. Je mi to trapný prostě. Už mi pomohla hodněkrát a vždycky jsem ji zklamal, takže prostě teď se s tím musím vypořádat sám.* U mužů, které postihlo předlužení, mohou být překážkou **obavy rodiny z exekucí**, o tom hovoří Richard: *Skrz exekuci se nemůžu vrátit ani k mojí rodině. Ještě do té doby, dokud jsem s nimi byl v kontaktu, v podstatě také mají obavy z nějakých těch mých exekucí jakože. Holt jsem musel nějak začít fungovat sám.*

Někteří muži nedovedou své blízké požádat o pomoc nebo jejich pomoc odmítají, protože pociťují **stud** a **ponížení**, z důvodu hrdosti či **obav z odmítnutí**. Jsou přesvědčeni, že si musí pomoci sami. Hynek: *Abyste si připadal jak nějaký přivandrovalec nebo nějaký, kterej tam zavazí? Abyste poslouchal, když si budou myslet, že spíte, že tam děláte akorát prudiče? Že nemaj vlastní soukromí? Hm, nikdy.*

Jiní muži před svou rodinou **zatajují skutečnost, že jsou bezdomovci**. Petr: *Já když si na to vzpomenu, tak moje rodina o tom dlouho nevěděla, že jsem skončil takhle. Jsem se styděl prostě. Dneska už to je stejně jedno, je to strašně dávno, ale hodně mi na tom dřív záleželo, víte, aby se za mě nemuseli stydět, že jo. Myslim rodiče, bráchu, babičku, když ještě žila. My jsme byli velká rodina a já žil takovej bohémskej život.*

Vždycky jsem měl blízko k chlastu, taky jsem cestoval, holky jsem střídal. Tehdy by mě ale vůbec ještě nenapadlo, jak se to všechno bude dál vyvíjet a jak to skončí.

Ztráta domova může být náhlá nebo etapovitá. Průběh ztráty domova a okolnosti, za kterých k ní došlo, pak hrají zásadní význam v tom, jakým způsobem se s ní muži vyrovnávají. Užívané strategie v této situaci mohou být zaměřeny na řešení nastalé situace či na adaptaci na život na ulici. V některých případech vyvolají reakci vedoucí k dalšímu sociálnímu propadu.

Náhlá ztráta domova je často spojena s rozpadem rodinného zázemí a představuje traumatickou událost, se kterou se muži mohou vyrovnávat různými způsoby. Náhlou a nečekanou ztrátu domova zažil Hynek, kterému manželka při štědrovečerní večeři předložila žádost o rozvod. *Čtyřadvacátýho prosince. Nandal jsem si večeři ještě štědrovečerní. Takhle jsem si ji dones na stůl a vzal jsem si příbor a když jsem držel ten příbor v ruce, tak ona mi říká: Já ti něco ukážu. Šla a přinesla mi rozvodový papíry. Na Štědrej den!* Reakcí na zátěž spojenou se ztrátou domova může být aktivní řešení nastalé situace, ale nese s sebou riziko vzniku obranných mechanismů, které mohou stát v cestě účinnému řešení vzniklé situace. Pokud traumatický zážitek muž nedovede zpracovat a nastalou situaci včas vyřešit, může tak započít dlouhý proces sociálního a zdravotního úpadku spojený s životem na ulici. Hynek popisuje prožitý šok: *Kdyby počkala, já nevím, po svátkách, nebo... Ne. Přímo na Štědrej den. Tak jsem to takhle položil ten příbor... Až pak, když jsem šel s taškou na autobus, tak říkám, ty vole, jsi dobrej! Protože já při mé povaze jako, divím se, divím se, že jsem jí aspoň nešáh po tlamě. Mně to asi nedocvaklo nebo já nevím. Já jsem prostě normálně šel, jak stroj, otevřel jsem skříň, hodil jsem si tam troje slipy, patery ponožky, náký tričko, nákej teplej svetr, vzal jsem si na sebe zimní bundu a šel jsem.* Hynek na ztrátu domova reagoval abúzem alkoholu a žil pak mnoho let na ulici: *Začal jsem chlastat. Ale jako chlastat! To je litr a půl kořalky denně!* Svou rodinu nikdy nepožádal o pomoc z důvodu studu a pocitu ponížení. Byt přenechal manželce kvůli dcerám: *Hrdost a neudělal bych to holkám. Protože vim, že ona to na holky stejně napíše. Takže to bych si pak připadal, že jsem okradl holky.*

Ztráta domova může být také etapovitá. Řada mužů přichází o standardní bydlení v souvislosti s rozpadem rodiny, v důsledku nezaměstnanosti či abúzu alkoholu a jiných psychoaktivních látek. Tito muži někdy využívají různých forem dočasného ubytování, zejména ubytoven a azylových domů. Nakonec končí na ulici. Etapovitou ztrátu domova zažil Igor, který v té době užíval pervitin, byl nezaměstnaný a žil s babičkou. O domov přišel ve čtyřiceti letech. *Protože jsem vlastně neměl práci, že jo. Jsem byl lhostejnej, že jo. Táhla to všechno babička, dá se říct. No a pak už to nebylo jak utáhnout, že jo, tak jsme museli ten byt pustit. No, babička šla k dceři, k mý tetce, že jo. No a já jsem skončil venku na ulici. Nejdřív jsem byl různě po ubytovnách, po známejch jsem třeba byl, u sestry občas. A nakonec jsem skončil na lavičkách.*

Jinou situaci popisuje Richard, který se dostal do dluhové pasti. Finanční situace jeho rodiny vedla ke konfliktům v rodině a následně k jejímu rozpadu. Richardova manželka s dětmi nyní bydlí u svých rodičů a Richard je bezdomovec. *Bezdomovcem jsem se stal kvůli tomu, že jsme se přestěhovali na Moravu, kde je trošku jiné finanční ohodnocení. Za druhé potom tam byly nějaké ty vzájemné neshody s tchánem a podobně. Potom tam byly nějaké ty finanční problémy samozřejmě, což vyvrcholilo v to, že v podstatě jsme začali mít dost finanční problémy jako rodina. A takže tchán s tchýní si jako manželku vzali k sobě samozřejmě, jako svoji dceru, a v podstatě tím jsem začal fungovat jako nějak na ulici a stal jsem se člověkem bez domova.*

Mnozí muži se na ulici ocitají opakovaně. Josef opustil domov ve svých dvaatřiceti letech po návratu z výkonu trestu odnětí svobody, od té doby uběhlo téměř třicet let. Během té doby žil střídavě u rodičů a využíval dočasného ubytování na ubytovnách a v azylových domech. Na ulici se ocitl opakovaně. *Když jsem se vrátil z posledního výkonu trestu, tak jsem začal prostě blbnout. A utíkal jsem z domova, no. Mně se nelíbilo být doma, ve zlatý kleci. A pak jsem šel do invalidního důchodu, byl jsem střídavě v Praze na azylu a střídavě doma a takhle jsem to střídal. Když mi zemřel tatka, tak vůbec, že jo. Jsem byl doma s mamkou chvíli a pak hádky o barák, tak jsem odešel. Mezitím jsem byl na ubytovnách, po podnájmu, po brigádách a takhle jsem zase skončil.*

Mezi bezdomovci jsou také muži, kteří **nikdy nezažili kvalitní rodinné zázemí a teplo domova**, vyrůstali v ústavním zařízení nebo nezažili vřelé rodinné prostředí, chyběly jim potřebné vzory a nejsou schopni naplňovat běžné společenské požadavky. Martin: *Já jsem adoptovanej, že jo, a prostě není mi tam dobře. Je to prostě, víš, jiný vedení, než bych chtěl. Nemůže z tebe nikdo dělat něco, co nejsi po něm. Jako třeba otec chtěl, abych dělal fotbal. Se podívej na moje nohy. A já s tímhle asi nic dělat nebudu. Já mam radši motorky, auta a takhle. Jako kopat do míče, to není pro mě. Ale prostě fotr mě do toho nutil. Jsem se na to vysral, tak mě za to mlátil. Fotr byl trenér a za to, že jsem nepřišel na trénink, tak jsem dostal do držky. Ve třinácti letech, když mámu zmlátil, tak jsem mu zlomil páteř a byl klid. Pak jsem byl v pasťáku. Nejen kvůli tomu, ale nechodil jsem do školy, nezajímal mě prostě. Nevyhovující rodinné prostředí pak má vliv na to, jak takoví muži vnímají ztrátu domova a jakým způsobem se s ní vyrovnávají. Martinovi život na ulici přinesl určitou úlevu a pocit svobody: Když mě někdo vede do toho, co nechci, tak budu dělat pravej opak. Když si můžu dělat to, co chci, tak jsem v pohodě. Proto žiju na ulici. Když jsem na svejch nohou, tak vim, co můžu, a vim, co nemůžu. A jsem svobodnej, sám sebou. Já chci bejt prostě sám sebou. Jestli si koupim stan nebo budu žít v garáži, je mi to jedno. Potřeba blízkých vztahů může být naplňována prostřednictvím skupiny jiných bezdomovců. Často jde o několikačlenné skupiny bezdomovců žijících na squattech. Martin: *Já mam rodinu tady v Praze, víš. Mam lepší kamarády, než je moje rodina.**

4.4 Život na ulici

Potřeby, které jsou běžně uspokojovány v rámci domova, s pobytem na ulici nemizí, ačkoliv jejich uspokojování je ztíženo náročnými podmínkami v prostředí ulice. Život na ulici je spojen s absencí stabilního zázemí, všudypřítomnou nejistotou, stresem a pocitem ohrožení. Absence domova s sebou nese **omezenou možnost uspokojovat své základní potřeby**. Ve strategiích užívaných muži bez domova je nicméně možné spatřit snahu zajistit si prostor, který nese prvky domova. Je to místo, které je vázáno na zabezpečení základních potřeb. Místo, které velmi dobře znají, chrání si ho, cítí se v něm bezpečně a pravidelně se do něj vrací. Představuje důležitou jistotu v jinak

nejistém prostředí ulice a mnohdy je spojeno s komunitou jiných bezdomovců. Toto místo je často **vázáno na zdroj obživy**, může jít o nízkoprahové denní centrum, nádraží, zastávku metra, letiště či park. Petr: *Já jsem většinou tady u nádraží. Přes den tady chodí dost lidí a vždycky něco dostaneme. Jeden se zvedne, kolikrát nemusíte ani nic říct a už když vás ty lidi viděj, tak vytahují něco z peněženky. Tady to není problém. Jenom si na to musíte zvyknout, že jo.*

V Praze existuje řada míst, která jsou v tomto ohledu pro bezdomovce atraktivní. Richard přespává na Letišti Praha, protože se zde cítí bezpečně: *Momentálně přespávám na letišti. Na letišti se cítím jako tak nějak neohrožený, že by mě někdo okradl a tak podobně. Letiště se stalo domovem i pro Hynka, který zde mnoho let naplňoval téměř všechny své potřeby: Já jsem první dva roky nechodil ani po charitách na jídlo. No, tak jako na tom letišti, tam nebyl problém, abyste u koše našel igelitku a v tom byly zabalený originál ještě v alobalu řízky a já nevím, chleba, bramborovej salát. Kachna se zelim a bramborovým knedlíkem. Ono když si to doma uvařej a pak nevěděj idioti, že to nemůžou vzít do letadla, tak to vyhoděj, že jo.*

Specifickou skupinou bezdomovců jsou **squatteři, kteří často vytváří vlastní komunitu**. Jedná o jakousi alternativu standardního bydlení. Lidé, kteří zde žijí, mezi sebou tvoří blízké vztahy, často si vzájemně pomáhají, dělí se o práci. Patrik: *Když jsem byl na těch velkejch squattech, jako na Cibulce, Miladě a tak, no, tak samozřejmě pomáháme si navzájem, že jo. Takže buď přineseš vodu, přineseš dříví nebo jídlo, drogy, alkohol. Prostě takovej ten systém jakože musíš něco dělat, nebo jinak tady bydlet nebudeš.*

Někteří bezdomovci **střídají život na ulici s ubytováním v azylových domech či v ubytovnách**, což často souvisí s ročním obdobím. Josef: *V zimě jsem šel jako vždycky na nějakou noclehárnu. Nebo když byla nějaká ta ubytovna, abych fakt nebyl v zimě, jo. Když je nějaká ta noclehárna, tak to je i zadarmo od prosince do března, takže jsem byl jako schovanej, když byly ty největší mrazy. V létě, když bylo dobře, tak jsem spal ve stanu, že jo.*

Život na ulici je spojen s **všudypřítomnou nejistotou** a nutností přizpůsobovat se neustále se měnícím životním podmínkám. Bezdomovci často nevědí, kde stráví

následující noc. Ani ti, kdo obývají dlouhodobě opuštěnou budovu nemají jistotu, že nebudou vystěhováni. Patrik popisuje situaci, kdy ze dne na den přišel o bydlení na squattu: *Ráno mě vzbudili dělníci a já říkám, paráda. Všechno najednou pryč. My jsme tam měli normálně jako tři plus jedna, jo. Nábytek, všechno. Matračky, jsme si tam i vyprali, všechno. Najednou jsem prostě zachránil jenom hadry, to důležité. No a všechno šlo do kytek, no, za deset minut pryč.*

Muži bez domova jsou **orientováni na přítomnost**, obvykle nepřemýšlí o budoucnosti. Absence základních životních jistot vede k neschopnosti plánovat budoucnost. Hynek: *Když budete na ulici, tak si nemůžete naplánovat nic, protože nevíte, co bude zejtra. Nevíte, jestli vůbec dostanete čistý hadry, abyste vůbec někam mohl jet, opravdu jako nějaké né špína, ale těžko pojedete v tričku, který na sobě máte, já nevím, čtrnáct dní, že jo. A když budete bezdřák, když budete na ulici, tak si těžko budete něco kupovat na tejden. Těžko si třeba něco koupíte k jídlu. Za prvé vám to někdo hned ukradne, za druhý si nemáte ani kde uvařit.*

Život na ulici je jiný v zimních měsících a jiný v letních teplých dnech. Má podobu stereotypu a většina denních aktivit se týká zajištění obživy prostřednictvím fárání, sběru, nárazových brigád a podobně. Denní program některých mužů závisí na možnostech uspokojení závislosti. Patrik: *Vstanu. Musím se napít. Nebo si musím dát aspoň očko. Kvůli abstíáku, no a budu celý den buď vlastně fárat nebo somrovat nebo po flaškách. Když něco najdu třeba, co se dá prodat, tak to jdu prodat. No a takhle jezdím po Praze.*

Mnozí tráví celé dny v nízkoprahových denních centrech. Josef: *Přes den jsem byl vždycky v denním centru, že jo. Odtamtud, když se tam nenahrnuli somráci z Hlaváku, tak vás nikdo nevyhodil a mohl jste si tam normálně posedět, dát si čaj, najíst se, někdy se i vyspat.*

Místa přespávání jsou různá. Někteří muži bez domova přespávají venku, v opuštěných nádražních budovách, v parcích, ve stanech, v lese, jiní využívají nocleháren nebo tráví noc jízdou v městské hromadné dopravě. Přes den se obvykle vrací na místo, kde jsou zvyklí čekat. Hynek: *Tam je den co den naprosto stejný. Vo půl dvanáctý, maximálně ve dvanáct vás z letiště, v zimě vykopnou. Letiště zamknou. Je*

zamčený čtyry hodiny do rána. Takže vám nezbejvá nic jinýho než se sebrat, počkat na noční autobus devět set deset, jet na Beránek, tam až dojet nemůžete, protože kdybyste tam dojel, tak vás ten řidič zpátky neveme, takže musíte vystupovat na Sidlišti Lhotka. Vystoupíte, počkáte na ten autobus, co jede zpátky a takhle jezdíte do těch čtyrech do rána. Ve čtyry hodiny otevřeli letiště, vyběh jsem nahoru, sed ste a... Já jsem šest let nevěděl, co je to lehnout si do postele.

Život na ulici s sebou nese často **zhoršení psychického a zdravotního stavu**. Patrik popisuje změny, které na sobě pociťuje: *Já ještě žeru ty antidepressiva na ty úzkosti, že jo, mi je předepisuje psychiatricka. Už nejsem tak otevřený jako dřív, už neumím tak dobře bavit jako předtím. Lidi koukaj blbě, že jo, tak mi to vadí a tak. Cejtim furt takovou beznaděj jako, bezmoc, co budu dělat, kde budu spát a tohle. Zátěž spojená s pobytem na ulici způsobila změny také u Josefa, který absolvoval pobyt v psychiatrické léčebně: Skončil jsem v Černovicích v léčebně na šest měsíců. Jsem se prostě psychicky složil. Psychicky jsem na to už neměl.*

Některé aspekty života na ulici mohou být vnímány relativně pozitivně, jedná se především o pocit svobody. Lidé na ulici jsou zbaveni tlaků, který je na ně vyvíjen v rámci života v majoritní společnosti. Nemusí plnit běžné společenské požadavky. Patrik: *Nemusím platit nájem, no. Si prostě žiju po svém, dělám si, co chci. Že na mě nikdo netlačí. Ať je to práce nebo kvůli nájmu nebo tak. Se prostě vzbudíš a jdeš si kam chceš.*

4.5 Život v ubytovacích zařízeních

Muži, kteří v současnosti žijí v ubytovacích zařízeních, hodnotí období, kdy žili na ulici, obvykle výrazně hůře než muži aktuálně žijící venku. Josef: *Už bych to nechtěl nikdy zažít, je to hrozný. Jezdit po tramvajích, po autobusech do rána. Tohle se nedá vůbec srovnávat.*

Ubytování, byť mnohdy časově omezené (například možnost ubytování v azylovém domě pouze na období jednoho roku), vede ke změnám v myšlení. Jsou-li uspokojeny základní potřeby, nabyli-li muž pocitu jistoty a bezpečí ve svém životě, často

začíná **přemýšlet o budoucnosti a plánovat**. Hynek: *V tu ránu, jak máte střechu nad hlavou, tak to myšlení je někde úplně jinde, jo. Pak není ze dne na den, ale pak to je takový to plánování, já nevím, třeba na tejden. Tady už nemůžete přemejšlet jenom nad zejtrkem, protože tady musíte přemejšlet nad tím, že jste napsanej na papírky na celý tejden, musíte přemejšlet nad tím, že támhle je něco potřeba, nakoupit si musíte, já nevím, na tejden. Nebudete lítat každě den do krámu, že jo. Tady je to o něčem úplně jiným.*

Život v některých ubytovacích zařízeních je však spojen s určitými **požadavky**, které musí ubytovaní lidé plnit. V azylových domech je to například spolupráce se sociálními pracovníky na individuálních plánech nebo podmínka střízlivosti. Někteří muži těchto požadavků nejsou schopni dostát, nakonec někteří nemají už o tuto možnost ani zájem. O takových lidech hovoří Hynek: *Oni to nepotřebujou. Oni už ví, kde si najdou jídlo. A je bez té krabice těžko chytíte, že jo. A vožralý je nevemou nikde. Takže tam je ta bariéra někde v plastu.*

Mnozí muži se potýkají s **nedostatkem financí**, jsou předlužení a mají exekuce. Život v azylovém domě může být vzhledem k **omezeným možnostem účastnit se společenského života** vnímán jako stereotypní a nudný. Toto omezení vnímají především v nemožnosti zvýšit si příjem. Josef popisuje situaci, kdy se nechal zaměstnat a exekutor mu sebral velkou část výplaty: *No, skončil jsem, protože mně vzali, mně přišla exekuce a strhli mně 5 tisíc z vejplaty. Jsem odešel, že jo. Skoro nic mně nezbylo.* Perspektiva vlastního bydlení je vzhledem k nízkému příjmu rovněž minimální. Josef by si přál žít se svým současným partnerem ve vlastním bytě: *Ale jako prostě my chceme svůj byt, že jo. Nějakej jedna jedna, úplně by stačilo. Ale kde na to vzít? Ty byty od města, jako ty sociální byty, to vám dneska nikdo nedá, kor když nejste pražskej, a na normální nájem, to dohromady nedáte, natož ještě platit kauci.*

Mnozí chroničtí bezdomovci nadále **udržují kontakty s lidmi žijícími na ulici**, mají mezi nimi přátele, nejsou schopni navazovat kontakty mimo bezdomoveckou společnost a po nějakém čase se vrací zpět na ulici. Hynek: *Furt, mam je v telefonu. A když je mi nejhůř, tak jim zavolám. Oni mi řeknou, že jsem debil, že jsem šel na azylák. Že už hovno vydržím.*

4.6 Bezdomovec

Být bezdomovcem neznamena pouze nemít domov, toto označení s sebou nese také řadu **stereotypů**, které se k němu váží. Těchto stereotypů si jsou vědomi i muži bez domova a zvláště v prvních měsících strávených na ulici je u nich patrná snaha tyto stereotypy nenaplnňovat. Muži bez domova konstruuji bezdomovce jako člověka zanedbaného, ve špatném hygienickém stavu, který nemá stálé místo k životu, většinu dne se pohybuje ve veřejném prostoru (v parcích, městské hromadné dopravě, na nádraží apod.). Tomuto člověku nezáleží na tom, co si o něm okolí myslí, ztratil pocit studu a veškeré zábrany. Je vnímán jako otravný, oslovuje kolemjdoucí, vybírá odpadkové koše, žebře a je závislý na psychoaktivních látkách, především na alkoholu.

Hynek: Jako tydlecty, co jsou úplně už v tý nejposlednější, tak to je, tam už na těch lidech vidíte, že jsou asociální, jo, ty už jsou sami o sobě nepřizpůsobiví. Tam třeba přijdete, já jsem to zažil několikrát, dáte mu prachy, aby si zašel na teplý jídlo, on ty prachy stopí a za hodinu, když jdete zpátky, tak ho vidíte, jak se válí vožralej támhle u banky na tom roštu, aby byl v teple, jo. Ale vedle sebe krabku. To je u mě bezd'ák, jo.

Vůči takovému vykreslení bezdomovce se řada mužů vymezuje a i přes ztížené podmínky života na ulici se snaží být nerozeznatelná od majoritní společnosti, pečují o svůj zevnějšek, dbají na hygienu. Mnoho mužů využívá služeb charitativních organizací, navštěvují nízkoprahová denní centra, někteří přespávají v noclehárnách. Jiní řeší hygienu na veřejně dostupných místech, například na veřejných toaletách.

V tomto smyslu lze **muže bez domova rozdělit do čtyř různých skupin**: (1) muži, kteří nevyužívají služeb charitativních organizací, identifikují se s majoritní společností, (2) muži, kteří využívají služeb charitativních organizací, tráví zde velkou část svého času, (3) squatteři a členové jiných subkultur, (4) muži pobývající ve veřejném prostoru, kteří využívají služeb charitativních organizací minimálně, často jsou pro ně nedostupné.

Muži tvořící první skupinu jsou z většiny na ulici krátce, často žijí samostatně, mají zachovalé sociální a pracovní návyky a nevyužívají služeb charitativních organizací nebo jich využívají minimálně. Mnohdy neznají místní nabídku sociálních služeb, řada z nich dochází do zaměstnání a z různých důvodů je pro ně problematické zařadit se zpět do většinové společnosti. Častou bariérou jsou předlužení a exekuce. Identifikují se se členy majoritní společnosti, od které bývají nerozeznatelní. Hynek popisuje období prvních dvou let na ulici, kdy pobíral invalidní důchod a v té době také pracoval: *Jako kdybych neměl žádnéj příjem, tak bych asi jako to měl zase v tý hlavně daný nějak jinak, jo. Ale díky tomu, že ten příjem mám a vim, že každěj měsíc prostě ty prachy mam, tak není důvod ze sebe dělat nějakýho bezd'áka. Není důvod hrabat koše, žrát nějaký odpadky. Když budu mít hlad, tak si dojdu do Globusu.*

Druhá skupina mužů je typická pravidelnými návštěvami nízkoprahových denních center. Jsou to muži, kteří jsou adaptováni na život na ulici, často střídají život na ulici a ubytování v azylových domech, ubytovnách pro bezdomovce atp. Mnozí žijí ze sociálních dávek, mají invalidní důchod nebo žijí z toho, co dostanou od charitativních organizací. Igor: *Ted' žiju hlavně z těch sociálních dávek nebo z brigády, že jo. Ale předtím, než jsem se dostal sem na azylák, tak to jsem samozřejmě chodil dolů do denního centra a tak, že jo. Tam jsem třeba přes den poseděl a tak, než jsem se dostal sem.*

Třetí skupinu tvoří muži žijící na squattech, v opuštěných domech, někdy ve stanech, obvykle ve skupinách. Sami sebe za bezdomovce nepovažují, protože mají stálé místo, které obývají. Patrik popisuje rozdíl mezi squatterem a bezdomovcem: *Ted' se považuju asi za bezdomovce, no. Protože nemam stálý místo, kde přespávat. Ten, kdo má takový místo, tak to je u mě squatter. My jsme byli squatterři, měli jsme squatt, no, ted' to tam zbourali.* Squatterři představují specifickou skupinu bezdomovců, často žijí v komunitách a také nemusí být rozlišitelní od většinové společnosti. Patrik: *Squatterři jsou trošku jiný než ty bezd'áci, no. Oni si prostě vytvořej svoji komunitu a nějak fungujou. Člověk jako kolikrát ani nepozná, že člověk bydlí na squattě. Staraj se prostě o sebe každopádně víc. Ty bezdomovci jsou horší. Maj kolikrát breberky a tak. Fakt*

jenom seděj a lejou. Nic nedělej, nesháněj. Je jim všechno jedno. Jestli jsou vykoupáný, nevykoupáný.

Čtvrtá skupina je tvořena muži, kteří tvoří tu nejviditelnější část bezdomovecké populace. Bývají závislí na alkoholu a jiných návykových látkách, mnoho z nich se pohybuje ve veřejném prostoru, často na nádražích, u stanic metra a dalších podobných místech. Někteří bývají ve špatném zdravotním a zanedbaném hygienickém stavu, který odmítají řešit. Z těchto důvodů, a také proto, že nedokáží přijít ve střízlivém stavu, jsou pro ně některé sociální služby nedostupné. Petr: *Upřímně? Nikdy jsem si nemyslel, že spadnu na takový dno. Pijete, nejenom proto, že musíte, ale i proto, abyste to vůbec přežil. Někdy se to dá zvládat, máte furt vypnutou hlavu, ale jak se do toho vloží nějaký problém, tak se tomu nevyhnete, že stojíte prostě těm věcem čelem. Třeba ty bérčáky, já jsem s nima byl v nemocnici už několikrát. Ten přístup tam, jako odpočínáte si, když přežijete ten začátek, kdy se tam bez chlastu klepete, ale ten přístup je různý. Od těch doktorů a sester, myslím, a tak. To už vidíte, když vás někde nabíraj, jak se na vás koukaj. Víte, že smrdíte, že jste vožralej a prostě tam nechcete. Víte, když je člověk na ulici, tak prostě ty možnosti takový nemá. A doprošovat se, aby vám někdo pomoh, na to já už nemam.*

4.7 Genderové aspekty

Z analýzy rozhovorů s muži bez domova vyplývá, že v bezdomovecké komunitě existují **stejně genderové stereotypy jako v majoritní společnosti**. Žena je vnímána jako slabší, vyžadující ochranu, zodpovědnější a její úlohou je pečovat o muže, o rodinu a společnou domácnost. Muž je živitelem rodiny, zabezpečuje a ochraňuje ženu a rodinu, je vnímán jako silnější, aktivnější, dominantnější a méně projevuje své city.

Patrik: *Tak ženská určitě, na ní se nemá šahat, že jo. Ženský se prostě nebijou. No a chlap by měl prostě jako makat a ženská mu uklízet, no.*

Hynek: *Ženská je v první řadě máma, že jo. Na ní je to rodit děti, starat se o ně. Protože tu ženskou ten chlap v životě nemůže nahradit, jo. No a potom, od toho se odvíjí to další. Jídlo. A to ostatní, vy víte co... Udržovat čisto. Starat se o chalupu, no vůbec*

starat se o chlapa. Chlap, ten je v první řadě živitel rodiny, že jo. Má se postarat o rodinu. Postarat se o ženu. Dřít, aby se měly dobře. Bez práce nejsou koláče. Makat prostě a starat se o to, aby děti měly to, co mají mít, a ještě něco navíc, a žena aby byla spokojená. To bylo, je a bude úkolem chlapa v každý době, v každém režimu.

Na základě genderových stereotypů, které předpokládají odlišné chování obou genderů, jsou pak muži a ženy bez domova hodnoceni odlišně, a to jak majoritní společností, tak samotnými muži bez domova. **Vůči mužům společnost projevuje větší toleranci.** Richard: *Muži to mají vždycky lehčí kvůli tomu, že všeobecně ta společnost se dívá trochu jinak na toho chlapa než na tu ženu. Pokud to člověk sleduje, tak například v těch tramvajích když vidím zanedbanou ženu a ještě podnapitou, tak vidím, jak se nad tím lidi pohoršují, prostě že páchne, jak může jako žena a tak. Kdežto když vidí toho chlapa, tak sice ano, že páchne a podobně, jo, ale už to víc jako neřeší. Na tu ženu se vždycky tak pohlíží, že žena by spíš měla, jako věří se, že by měla být hlavou rodiny, že se postará o tu rodinu a podobně. Že je zodpovědnější.*

Pobyt na ulici s sebou nese vyšší rizika pro ženu, která je z hlediska genderu vnímána jako slabší. Hynek: *Ta ženská je slabší, že jo. Chlap se třeba nenechá vočórovat na ulici, ženskou vobere kde kdo.*

Mezi muži bez domova je všeobecně rozšířený názor, že **ženy mají oproti mužům větší šanci zařadit se do majoritní společnosti,** mají-li o to zájem. To je dáno jednak jejich nižším zastoupením v bezdomovecké populaci, ale především dostupnějším institucionálním zajištěním (např. pobytové služby pro ženy a matky s dětmi, komunitní centra pro ženy atp.). Richard: *Mužů je víc na té ulici než žen, procentuálně, takže ty ženy mají větší šance. A pak ženy mají větší šanci dostat se z ulice než chlapi. Kvůli tomu, že je hodně charit jako tak, jakože buďto ty charity pro matky s dětmi nebo pro samotné ženy, které jsou cílené už i s bydlením. Pro chlapy toho tolik není. Nevím, jakože pokud ta žena chce, tak si myslím, že se spíš dříve dostane z té ulice než chlap. Odlišný může být i přístup pomáhajících profesionálů a ostatních členů majoritní společnosti, kteří mohou být vstřícnější pomoci ženám. O tom svědčí i skutečnost, že ženy jsou některými muži zneužívány k tomu, aby žebrały o peníze. Patrik: *Jako když ony spíš vydělaj líp ty ženský ty peníze. Že ty lidi jim spíš něco daj**

*než tomu chlapovi, když jde na somra. Jim je tý ženský víc líto prostě. Vyšší šance dostat se z ulice vyplývá dle mužů bez domova již ze samotného genderu. Žena, právě proto, že je vnímána jako slabší a vyžadující ochranu, si například snáz najde partnera mimo bezdomoveckou společnost, který ji zabezpečí. Hynek: *To nepochopim, ty ženský, co jsou na ulici. To bud' musí bejt nějaká úplná blbka, protože i když ji chlap vyhodí nebo ji přestane mít rád, tak už jenom když je to ženská, tak za dvacet minut může mít dalšího. A ještě jí ty kufry od toho frajera, co u něj bydlela, odnese k sobě.**

Nižší šance mužů zařadit se do majoritní společnosti neplyne pouze ze samotných struktur společnosti, která může být více nakloněna pomoci ženám v nouzi, ale důležitou roli hrají **subjektivní bariéry** většiny mužů, jež mají původ v genderových stereotypech, které jsou hluboce zakořeněny v jejich identitě. Muž má zabezpečit rodinu, je tvrdý, aktivní, racionální, odolný a nesnadno zranitelný. Muži bez domova jsou přesvědčeni, že selhali ve své roli. Stydí se za to, do jaké situace se dostali a mnohým z nich činí velké potíže požádat někoho o pomoc. Žádost o pomoc vnímají jako slabost. Hynek: *Já bych takhle jako za nikým nepřišel a neřekl bych, že potřebuju pomoc. Jako takhle doslova. Já jsem byl odmalinka učenej, že mě nikdo nesmí ani vidět brečet, jo. Jako řval jsem v koupelně, mně tekly slzy. Ale jako nesmí mě u toho nikdo vidět, no. Nikdo nesmí vidět, že se cejtim zrovna blbě. To si pak připadám takovej, já nevím, no. Zbabělej? Slabej? Ne, to je blbý slovo. Že nic nevydržím. Je to často pocit ponížení, který jim brání využít dostupných zdrojů pomoci, ať už v podobě pomáhajících institucí nebo rodiny a přátel. Jsou přesvědčeni, že si musí pomoci sami. Petr popisuje pocity, kvůli kterým dlouhou dobu zatajoval před svou rodinou, že žije na ulici: *To prostě nepřipadalo v úvahu. Takovej stud, ponížení prostě, kdyby mě takhle viděli.* Hynek dva roky nevyužíval žádných sociálních služeb: *Ne, prostě měl jsem svůj důchod a někoho se doprošovat o jídlo, to prostě ne. Lepší postarat se sám, než bejt někomu vděčněj potom. Já jsem si prostě říkal, že nepotřebuju pomoc.**

Někteří muži se vyhýbají kontaktu s rodinou i kvůli **obavám z projevu vlastních citů**, který by neměli pod kontrolou. Hynek žije v azylovém domě, v současné době abstinuje od alkoholu, má ale strach z kontaktu se svými vnučkami: *No, ale to bych to musel, já nevím, tejden rozdejchávat, pak bych asi začal znova chlastat, protože*

střízlivej bych tam nešel. Střízlivej bych to nedal, to bych tam nešel vůbec. No a vožralej, jenomže to by ze mě zase měly hovno, takže prostě nic, no.

Muži bez domova, kteří jsou klienty sociálních služeb, mohou mít potřebu pracovat s mužem. Věří, že u pomáhajícího profesionála stejného pohlaví naleznou větší porozumění, cítí k němu větší důvěru. O této potřebě hovoří například Hynek: *Chlap vůči chlapovi je za prvé tolerantnější, za druhý ví, co ten chlap potřebuje. Už jenom proto, že je to chlap a zná to, že jo. Ta ženská, ta je taková, ona by chtěla pomoci, ale neví v čem. Chlap s chlapem, určitě daleko lepší. Kriminál, už jenom třeba blběj kriminál, tak těžko budu za babou a budu jí vysvětlovat, že budu sedět, že potřebuju to, to a to. Přijdu za chlapem, řeknu, hele, jdu do lochu... Hlavně **chlap bude vědět, už jenom bude cejtit to, co cejtí ten chlap**, když, já nevím, do toho kriminálu jde, jo. I když v tom kriminále třeba v životě nebyl.*

Jednotliví muži mají také odlišnou potřebu tvořit vztah se ženou. **Vztahy mezi muži a ženami bez domova bývají často vzájemně výhodné.** Muž obvykle ochraňuje ženu, žena mu za to může poskytovat sex a být zdrojem finančních prostředků. Hynek: *Znám pár ženských, který si našly chlapy, aby je měly na to, ne aby s těma chlapama žily, ale aby je ty chlapi hlídali. No, a oni zase jsou takový blbky, že chlapům teda vydělávaj, žebraj jim peníze a dělaj jim protislužby, že jo.*

Takové rozdělení rolí ale není pravidlem. Žena může pro muže představovat i důležitou citovou oporu. Patrik: ***Nejseš na to sám prostě.** Víš, že se můžeš o někoho opřít jakoby, no. Když je člověk sám, tak je to takový divný, no. Staral jsem se o ní prostě a ona mi taky pomohla, no. Furt mě něco bolelo, jsem byl třeba zraněnej a ona mi pomohla, že jo. Určitě bych ji třeba neposílal na somra. To ne prostě. To jako prostě se nedělá.*

Mnoho mužů vztah se ženou bez domova odmítá, často kvůli špatným zkušenostem. Martin: *Všeobecně samý šlapky, který se tady pohybujou. To nejde. Protože táhnou jenom k fetu nebo k chlastu, to prostě nikam nevede. Dyt's to viděl, mě táhla jenom dolů. Tak měsíc a půl a furt jenom nákej průser. Vždycky šance, další podraz. Další podraz, další podraz, už ne prostě.*

Vztah se ženou mimo bezdomoveckou společnost je pro mnoho mužů nepředstavitelný. Jsou přesvědčeni, že nejdříve musí vyřešit svou současnou situaci, pak teprve mohou budovat vztah se ženou. **Potenciální partnerce nemají co nabídnout.** Igor: *Nic, ted'ka já nemůžu žádnéj partnerskej vztah, protože já nemam co nabídnout, že jo. A nechci žádnou ženskou z ulice. A když to, tak nejdřív musím myslet ted'ka na sebe, že jo. Abych se odrazil ode dna, že jo, a potom možná nějakej vztah. Koho by si našla ženská bez domova, že jo. Tati, mami, tohle je můj přítel. On bydlí tady na lavičce a to, že jo.*

Někteří muži vidí v představě vztahu, dokud jsou na ulici, další zátěž. Richard: *Takže jsem sám, sám v podstatě řeším svoje problémy a ne ještě řešit problémy někoho jiného. Nevím, i když dvěma je asi lépe než jednomu. Ale ted' určitě ne.*

Muži bez domova často tvoří **skupiny mužů s podobným životním osudem**, vznikají tak mezi nimi blízké vztahy a tráví spolu čas. Hynek: *Nás bylo sedm v partě, jenom chlapi. Tak to byli všichni, nebo většina z nás byla rozvedená, všichni jsme byli nasraný na baby a na celej svět, takže jako mezi nás hodit babu, tak jsme ji roztrhali na kusy.*

Potřebu blízkých vztahů u některých mužů bez domova naplňuje pes. Martin: *Si radši dojdu do útulku pro psa, ty vole. Ten pes ti je věrněj, a je v pohodě. Než nějaká kráva vymaštěná. Já měl psa první tři roky na ulici, když jsem bydlel v lese. Ten vždycky věděl, vycítil. Prostě to zvíře ti dá nějakou lásku a ne faleš.*

4.8 Faktory ovlivňující bezdomovectví

Při procesu analýzy získaných dat byly identifikovány intervenující podmínky ovlivňující mužské bezdomovectví, které jsou zahrnuty ve třech obecných kategoriích: **(1) Hodnocení, (2) Intervenující vlivy a (3) Motivace.**

Kategorie nazvaná **Hodnocení** ovlivňuje kontext bezdomovectví, tedy jak muži vnímají absenci domova a jak vnímají roli bezdomovce. Hodnocení zahrnuje kategorie **Já** (tj. celkové sebepojetí, představy o sobě, osobní a společenskou identitu) a **Míra**

adaptace (ta je dána délkou a průběhem života na ulici a zahrnuje také vlastní pojetí domova). Analytická kategorie *Já* se vztahuje k vnímání role bezdomovce, analytická kategorie *Míra adaptace* se vztahuje k vnímání absence domova.

To, jakým způsobem muži vnímají absenci domova a roli bezdomovce, se pak odráží v **Motivaci**, tj. motivaci k volbě určitých strategií jednání a interakce, jejichž prostřednictvím zvládají život na ulici. Motivace k volbě strategií je dána jednak kontextem bezdomovectví po zhodnocení, ale také dalšími **Intervenujícími vlivy**, které mohou usnadňovat nebo znesnadňovat užívání některých strategií a vést k volbě jiných strategií. Intervenující vlivy mohou sloužit jako zdroj motivace k užití určitých strategií, např. řešit ztrátu či absenci domova, a stejně tak mohou představovat bariéru v řešení bezdomovectví, kterou je obtížné překonat. Mezi Intervenující vlivy, které byly identifikovány v tomto výzkumu, patří například *Závislosti a závislostní chování, Předlužení a exekuce, Zdravotní stav, Dostupnost institucionální pomoci, Dostupné zdroje obživy, Pobyt ve vězení či zdravotnickém zařízení* a *Ostatní vlivy* (např. osobnost muže bez domova, osobní postoje atp.).

4.9 Strategie zvládání bezdomovectví a jejich následky

Muži bez domova užívají ke zvládání bezdomovectví různé strategie, které mohou mít různé cíle a následky. Tyto strategie jsou v práci nazvány jako Strategie zvládání bezdomovectví a lze je rozdělit na: *(1) Strategie zaměřené na řešení bezdomovectví, (2) Strategie adaptační* a *(3) Strategie vedoucí k sociálnímu a zdravotnímu úpadku*. Mezi jednotlivými strategiemi však v mnoha situacích neexistují jasné hranice a v různých kontextech mohou být užívány k odlišným cílům nebo mohou mít několik různých následků. Příkladem takové situace může být nelegální zaměstnání (tzv. práce na černo), které může být předmětem strategií adaptačních, může vést k usnadnění života na ulici, avšak slouží-li jako hlavní příjem dlouhodobě, může vést v budoucnu k sociálnímu úpadku, kdy dotyčný muž uznán invalidním či se stane seniorem, nicméně vzhledem k tomu, že neodváděl sociální pojištění, nevznikne mu nárok na důchod.

Aby bylo možné porozumět volbě té či oné strategie, je nutné znát kontext bezdomovectví, ve kterém se muž právě nachází, tj. soubor širších podmínek, kterými je bezdomovectví ovlivňováno.

4.9.1 Strategie zaměřené na řešení bezdomovectví

Strategie zaměřené na řešení bezdomovectví jsou užívány muži, kteří mají zájem zařadit se do majoritní společnosti nebo řešit dílčí aspekty jejich nepříznivé životní situace. Může se jednat například o dílčí kroky spočívající v *řešení závislosti a závislostního chování* (léčba, abstinence), *hledání legálního zaměstnání s ubytováním, ubytování v azylovém domě* nebo *využití sociálních dávek*, slouží-li k odrazu od sociálního dna, dále *řešení dluhů* a *spolupráce s pomáhajícími institucemi*, například se sociálními kurátory. Jednou z důležitých intervenujících podmínek je zde dostupnost institucionální pomoci. Strategie zaměřené na řešení bezdomovectví mohou být legální (např. podání žádosti o ubytování v azylovém domě) i nelegální (např. finanční podvod za účelem zlepšení finanční situace).

4.9.2 Adaptační strategie

Adaptační strategie mužům umožňují přežít na ulici. Jejich cílem je primárně zajištění základních potřeb fyziologických (spánek, strava atp.), potřeby jistoty a bezpečí. Důležitými intervenujícími podmínkami jsou *Dostupnost zdrojů obživy* a *Dostupnost institucionální pomoci*. U mnoha mužů, zvláště pokud jsou adaptováni na život na ulici a výše uvedené potřeby jsou alespoň z části uspokojeny, naplňují i potřebu blízkých vztahů. K tomu jim může sloužit kontakt s ostatními členy bezdomovecké společnosti i pomáhajícími pracovníky v různých charitativních organizacích, typicky v nízkoprahových denních centrech. Někteří žijí v komunitách.

Adaptační strategie odkazují na nové způsoby, kterými muži bez domova dochází k naplňování svých potřeb. Ty jsou obvykle odlišné od způsobu, jakým naplňují své potřeby členové majoritní společnosti. Běžný člen majoritní společnosti své potřeby

uspokojuje například v rámci domova a prostřednictvím zaměstnání. Lidé na ulici domov, ve smyslu jak je chápán většinovou společností, nemají a možnosti zaměstnání jsou komplikovány mnoha faktory. Proto se uchylují k alternativním strategiím, které zahrnují především **získávání alternativních zdrojů obživy** (např. fárání, sběr, příležitostné práce bez pracovní smlouvy nebo krádeže), **využívání institucionální pomoci** (např. služby různých charitativních organizací či sociální dávky), **tvorbu alternativního domova** (např. squatty, tvorba komunit, ale může to být i nízkoprahové denní centrum, které pravidelně navštěvují a představuje pro ně rovněž hlavní zdroj obživy) a **alternativnímu způsobu trávení dne** (typicky užívání návykových látek, trávení dne v nízkoprahových denních centrech, v parcích, na nádraží atp.).

Následkem adaptačních strategií je vedle **uspokojení aktuálních potřeb** zpravidla **vyšší míra adaptace** na život na ulici, která vede k snadnějšímu zvládnutí života na ulici, bezdomovectví se stává pro daného jedince menší zátěží. V některých případech zisky spojené s životem na ulici mohou převážit nad ztrátami spojenými s absencí domova, například větší pocit svobody. S rostoucí mírou adaptace ale současně dochází k **poklesu motivace zařadit se zpět do majoritní společnosti**. Adaptační strategie také mohou vést k **závislosti na institucionální pomoci**, která na jedné straně brání dalšímu sociálnímu i zdravotnímu propadu, ale současně může tvořit novou bariéru v možnosti návratu do majoritní společnosti, neboť saturuje nejdůležitější potřeby bez nutnosti vyvíjet jakoukoliv vlastní aktivitu. Řada bezdomovců tráví celé dny v nízkoprahových denních centrech, která pro ně představují určitou alternativu domova a ztrácí kompetence potřebné pro život v majoritní společnosti. Adaptační strategie, zahrnují-li nelegální činnost, mohou vést i ke **konfliktům se zákonem**.

4.9.3 Strategie vedoucí k sociálnímu a zdravotnímu úpadku

Strategie vedoucí k sociálnímu a zdravotnímu úpadku jsou opakem strategií zaměřených na řešení bezdomovectví a zahrnují především **nadužívání alkoholu a drog** a **rezignaci**. Užívání psychoaktivních látek může sloužit jako způsob, jakým se muži

vyrovnávají se ztrátou domova, s pocity osamělosti a tak podobně. Může sloužit jako náplň jinak stereotypního života na ulici a pomáhat zvládat zimu. U některých mužů se může vyvinout závislost v průběhu života na ulici, jiní byli závislí již před ztrátou domova. Rezignace představuje obranný mechanismus, který může pomoci vyrovnat se se ztrátou domova a zvládat život na ulici. Může se vztahovat pouze na některé aspekty života (např. rezignace na postoje většinové společnosti k bezdomovcům), v konečném důsledku však vede k proměně identity a změně kontextu bezdomovectví. V krajním případě jde o rezignaci úplnou, kdy muž rezignuje na život, přestane zcela dbát o svůj zdravotní a hygienický stav a své potřeby redukuje pouze na nezbytné minimum (stravu, spánek a uspokojení závislosti). Následkem takových strategií je pak **sociální a zdravotní úpadek**, který může vést k naprosté sebeustrukci.

4.10 Kontext mužského bezdomovectví

Kontext mužského bezdomovectví zahrnuje analytické kategorie **Vnímání absence domova** a **Vnímání role bezdomovce**, na jejichž základě byly rozlišeny 4 kontexty bezdomovectví:

- Kontext 1: Absence domova představující zátěž, identifikace s majoritní společností
- Kontext 2: Absence domova nepředstavující zátěž, identifikace s majoritní společností
- Kontext 3: Absence domova nepředstavující zátěž, identifikace s rolí bezdomovce
- Kontext 4: Absence domova představující zátěž, identifikace s rolí bezdomovce

To, jak muži vnímají absenci domova, je ovlivňováno například ročním obdobím (život na ulici je hodnocen výrazně hůře v zimě) a obecně aktuálními možnostmi k uspokojování základních potřeb. Někteří muži uspokojují svou potřebu blízkých vztahů v rámci komunity jiných bezdomovců, mezi kterými nachází přátele, partnerky

či partnery, často si pořizují psa. Někteří mají určité zázemí v podobě squattu, který může mít někdy i podobu standardního bydlení, ač bez právního nároku k jeho užívání. Pro takové muže představuje bezdomovectví menší zátěž než pro muže, kteří se nemají kam vracet, žijí sami, nemají kontakt s blízkými lidmi a postrádají místo, kde by si mohli odpočinout a kde by se cítili bezpečně. Vnímání role bezdomovce je vyjádřeno mírou identifikace s rolí bezdomovce.

Muži se postupem času adaptují na život na ulici, orientují se v prostředí ulice, znají místní nabídku sociálních služeb. Mají vytvořenou síť kontaktů mezi sebou navzájem. Vysoká míra adaptace ovlivňuje vnímání absence domova, ta pak nemusí pro daného člověka představovat zátěž.

V průběhu života na ulici dochází k proměnám v celkovém sebepojetí. Muži mění své dosavadní postoje a představy o sobě. S postupujícím časem, zpravidla za současného působení intervenujících vlivů, které představují obtížně překonatelné bariéry v řešení bezdomovectví, může docházet k proměně identity, muži se začínají identifikovat s rolí bezdomovce a nakonec zcela rezignují na snahu zařadit se do majoritní společnosti. Takoví muži většinou již neudržují kontakty se členy většinové společnosti, mají zprerhané vazby s rodinou a převažují u nich kontakty s jinými bezdomovci. Ztratili sociální a pracovní návyky, mnozí i návyky hygienické, což je nadále vyčleňuje z majority a snižuje jejich šanci k návratu.

4.10.1 Absence domova představující zátěž, identifikace s majoritní společností

Tento kontext je typický pro muže, kteří jsou **na ulici poprvé** nebo teprve **krátkou dobu**. Ztráta domova může být náhlá a nečekaná nebo etapovitá, může být také opakovaná. Muži **vnímají absenci domova jako zátěž** a zvláště ze začátku jsou přesvědčeni, že je pouze dočasná, že svou situaci brzy vyřeší. Jsou motivováni zařadit se zpět do života většinové společnosti. **Referenční skupinu pro ně představuje majoritní společnost**, uznávají její hodnoty a normy, k ní se vztahují. S rolí bezdomovce se neztotožňují nebo se s ní ztotožňují minimálně. I přes bariéry,

které jim brání zařadit se do většinové společnosti, se snaží být nerozlišitelní od běžného člověka.

V tomto kontextu se rovněž ocitají muži z **druhého kontextu**, kteří již znají prostředí ulice, jsou na něj **adaptováni**, ale z různých důvodů došlo ke **změně v jejich vnímání absence domova**. Život na ulici začali vnímat jako náročný, představuje pro ně zátěž. Z hlediska analytického procesu je přechod z kontextu 2 do kontextu 1 spojen se změnami v kauzálních či intervenujících podmínkách, které mohou být vyvolány i následkem strategií, které muži užívají ke zvládnutí života na ulici. Může jít například o zhoršení zdravotního stavu v důsledku nadužívání návykových látek, přání založit vlastní rodinu nebo i o změnu ročního období, protože život na ulici je v zimě zpravidla náročnější.

Absence domova pro muže v kontextu 1 představuje **zátěž**, se kterou se snaží vyrovnat pomocí různých strategií, které z počátku bývají zaměřeny na **řešení nastalé situace**. Mohou například požádat o pomoc člena rodiny či přítele nebo se mohou zaměřit na odstranění primárních příčin ztráty domova.

V některých případech, představuje-li ztráta domova nebo okolnosti s ní spojené natolik **traumatickou událost** (např. situace, kdy Hynkovi jeho manželka při štedrovečerní večeři sdělila, že se chce rozvést), se kterou se muž nedovede vypořádat, a v cestě stojí vysoké překážky (např. subjektivní pocit ponížení, hrdost), může dojít k užití **strategií, které jsou zaměřeny k sociálnímu a zdravotnímu úpadku**. Prožité trauma může aktivovat obranné mechanismy vedoucí k dalšímu propadu. Někteří muži podobné situace řeší **abúzem alkoholu** nebo **drog**, který je často doprovázen rezignací. Hynek: *Všechno to, co v tu chvíli prožíváte, to je všechno jen dočasný. Milenka vodka, ta vám pomůže ze všeho.*

Existují-li subjektivní nebo objektivní **bariéry** v návratu do běžného života, které se mužům nedaří vyřešit, pak tito muži užívají **strategie zaměřené na adaptaci**. Richard se dlouho potýkal s předlužením, což vedlo k rozpadu jeho rodiny. Manželka i s dětmi šla bydlet k rodičům a Richard zůstal na ulici: *Holt jsem musel nějak začít fungovat sám. Takže jsem se potom nějak vrátil zpět ze Zlína do Prahy a v Praze jsem v podstatě zůstal žít na ulici a nějakým tím způsobem jsem se začal učit, kde co...*

Jako fungovat, začít žít jako člověk na ulici, jako v podstatě kde přespát, kde se najíst, kde se obléct, kde se ošatit, kde spáchat nějakou tu hygienu, aby člověk nějak aspoň mohl fungovat. Aspoň jako člověk nějak, ne jako zvíře.

Muži, kteří se ocitají na ulici opakovaně, se obvykle rychleji adaptují na život na ulici, protože se už v jejím prostředí vyznají. Patrik popisuje, jaké změny vnímá po opakované ztrátě domova: *Jako mám víc zkušeností a to většinou i odchází zdraví, že jo. A už se necejtím prostě, jako že bych to dával, no. Hlavně spousta lidí už není, že jo, na který jsem se mohl spolehnout. Spousta squattů není už. Kam se dalo jít přespát a tohle. Hodně lidí umřelo.*

Důležitou roli v tomto kontextu hraje **dostupnost institucionální pomoci**, která může být v různých oblastech České republiky odlišná. Muži, kteří užívají strategie zaměřené na adaptaci, často **míří do větších měst**, které nabízí větší anonymitu i vyšší **dostupnost zdrojů obživy**. Josef: *Zase jsem se vrátil do Prahy, protože tady má člověk víc možností. Za prvý se snadněj ztratíte, když jste na tom blbě, na malým městě, když vás tam všichni znaj a viděj, že jste na tom blbě, to dá málokdo. Tady jsou třeba aspoň ty denní centra nebo nějaký brigády, že jo. Takže i jako bezdomovec máte aspoň pořád nějaký život. Dostupnost institucionální pomoci je dána také mírou informovanosti, která bývá při první ztrátě domova zpravidla nízká. Muži často nevědí, koho požádat o pomoc a kam jít. Richard: *No, tehdy jsem o žádných službách nevěděl, to jsem se dozvídal až postupně tady v Praze.**

Někteří muži z počátku **odmítají využívat jakékoliv služby pro lidi bez domova**. Pociťují stud, pokud mají někoho žádat o pomoc, mnozí se dlouho vyrovnávají s pocitem ponížení spojeným se ztrátou domova a věří, že si dokáží pomoci sami. Hynek popisuje, jak se cítil během prvních dnů na ulici: *Nasranej. Ublíženěj. Ješitnost moje v úplný prdeli. Hrdost, no tak ta byla někde úplně... Tu jsem měl až někde v kalhotách, nebo já nevím. No, zmatek v hlavě, no.*

Část mužů je po ztrátě domova schopna zajistit si vlastní, byť většinou nízký a nepravidelný, příjem. Jejich možnosti nalézt si práci na hlavní pracovní poměr jsou často ztíženy **předlužením a exekucemi**. Ztížené možnosti nalézt si legální zaměstnání snižují možnost zajistit si také adekvátní bydlení. Tito muži většinou pracují na černo,

využívají příležitostných **prací bez pracovní smlouvy** s možností výplaty rovnou na ruku. Richard se snaží svou situaci řešit komparzy: *Většinou komparzem se snažím žít tak, abych prostě mohl fungovat, zaplatit pohledávky, jako je výživné a podobné věci, a třeba zaplatit si nějaké to bydlení, aspoň na těch pár nocí se trochu vyspat, dát se dokupy a fungovat dále. Takže ty komparzy, to je takové momentálně teď to, co mě drží nějak nad vodou zatím.*

V jisté výhodě jsou muži s **vlastním důchodem**. Hynek první dva roky na ulici nevyužíval služeb žádných charitativních organizací, má vlastní invalidní důchod a nechtěl si připustit, že potřebuje pomoc. Hynek: *Já jsem si vždycky připadal, že mezi ten záklus, tu spodinu nepatřím... A proč bych chodil někam na jídlo, když mam svoje, že jo.*

Dlouhodobé užívání adaptačních strategií vede ke **vzniku sekundárních příčin bezdomovectví**, například ke vzniku dluhů na zdravotním a sociálním pojištění, díky kterým muži později nemají nárok na starobní důchod a vznikají jim tak další dluhy. Richard: *Ale já vím, že do budoucna to vůbec není řešení. Stále hledám nějaké řešení toho svého problému, jak se nějak prostě dostat do těch normálních kolejí a žít jako normální člověk. A ne jako člověk na ulici.*

Vývoj kontextu směrem ke kontextu 2:

Užívání adaptačních strategií vede k celkově **vyšší míře adaptace** na život na ulici a v konečném důsledku i ke změnám v sebepojetí. S přibývajícím časem stráveným bez stálého bydlení se muži začínají orientovat v prostředí ulice, nachází si v něm své místo, umí v něm žít a jejich motivace zařadit se do majoritní společnosti klesá. Absence domova přestává být vnímána jako zátěž a muž se tak ocitá v kontextu 2.

4.10.2 Absence domova nepředstavující zátěž, identifikace s majoritní společností

Muži v kontextu 2 představují velmi širokou skupinu osob. Absenci domova vnímají jako středně náročnou až nenáročnou, ale toto vnímání se často mění v závislosti na změnách v kauzálních a intervenujících podmínkách. Identifikují se spíše s majoritní společností, obvykle dbají o svůj zevnějšek, v čemž mnohým z nich pomáhají různá zařízení sociálních služeb, která poskytují pomoc lidem bez domova a důraz na hygienu kladou jako požadavek pro poskytování služeb. Tito muži si tak udržují sociální a hygienické návyky i po dobu mnoha let. Někteří muži střídají život na ulici a život v ubytovacích zařízeních, často v závislosti na ročním období. Mnozí žijí v opuštěných budovách, ve stanech nebo na squattech v menších skupinách, část z nich tráví čas během dne v nízkoprahových denních centrech nebo na veřejných místech.

Většina mužů v kontextu 2 již **překonala pocity studu a hrdosti**, které jim bránily ve využití institucionální pomoci. Na cestě do života v majoritní společnosti se však objevují **nové bariéry** a tito muži mají nižší důvěru ve vlastní schopnosti zařadit se zpět do majoritní společnosti. Relativně dobře vyznají v prostředí ulice, znají místní nabídku sociálních služeb, osvojili si nové dovednosti a jsou **adaptováni na život na ulici**. Orientovat se v prostředí ulice i dostupné nabídce služeb mužům bez domova často pomáhají jiní bezdomovci. Igor: *Jako potom, když už si zvyknete a už v tom nějakou dobu jste, tak už víte kde co, kam jít a tak. Oni vám v tom taky poraděj ty ostatní, takový ty, co v tom už uměj chodit. Ty brzo potkáte, když jste na ulici.*

Mezi nejčastější zdroje obživy patří nabídka služeb **nízkoprahových denních center**, služby terénních programů a mobilní stravy. Někteří muži pobírají **dávky hmotné nouze** nebo **invalidní důchod**, jiní **příležitostně pracují**, obvykle ale také bez pracovní smlouvy. Igor: *Tak teď si všechno obstarávám normálně z tý sociálky, z tý hmotný nouze, že jo. Občas jako když třeba tady dávali, jako nějakou tu potravinovou pomoc, tak tu jsem si taky vzal. Nebo z tý brigády, když jsem chodil jako takhle, tak jsem si koupil, co jsem potřeboval, že jo. No a když jsem byl venku, tak denní centra. Někteří muži se uchylují ke **kriminální činnosti**, nejčastěji jde o krádeže*

nebo úvěrové podvody. Josef: *Tenkrát na Floře, když jsem bydlel na noclehárně, tak v Nuslích jsme si vzali úvěr, no, tři telefony za pětatřicet tisíc, no, a já jsem to odnesl. Jsem dostal podmínku. To se prodalo, že jo. Šli jsme na Floru, vzal jsem si na sebe tři telefony a každé dostal pětadvacet tisíc.*

Muži v tomto kontextu žijí a přenocují na různých místech. Někteří žijí samostatně ve stanech, v lese, na squattech a podobně. Přenocování na veřejných místech, jako jsou nádraží, parky a podobná místa, není u těchto mužů příliš časté, mnozí ale tráví noci jízdou nočními tramvaji. Josef: *Někdy prostě jezdíte celou noc tramvají nebo autobusem, že jo. Prostě když není kde být, tak musíte takhle. A pak ráno zas do denního centra. Zvláště v zimních měsících pak tito muži využívají nocleháren nebo možnosti ubytování v azylových domech. Takovou zkušenost popisuje také Josef: Jak jsem zvládal zimu. No, ani se neptejte. Vždycky jsem šel na lod', jako na noclehárnu, abych byl v teple. Bud' tam nebo bydlím na azyláku. Nebo když byla nějaká ta noclehárna v zimě zadarmo pro lidi bez domova, tak jsem šel tam, abych fakt nebyl v zimě, že jo. To je od prosince až do března, takže jsem byl jako schovanej, když byly ty největší mrazy.*

Mnozí muži **udržují kontakt s rodinou** a dalšími členy majoritní společnosti, nicméně kontakty s nimi jsou spíše sporadické. Igor: *Občas jsem chodil k tý tetce, že jo, tak k ní jsem mohl chodit se koupat, že jo. Měl jsem tam i vypráno a takovýdle. Nebo mi dala najíst v pohodě. Jiní muži **kontakt s rodinou neudržují, pociťují stud a výčitky.** Hynek: *Jako vůbec, to nepřipadalo v úvahu. Na všechny jsem chtěl zapomenout.**

Jsou přítomny **sekundární příčiny bezdomovectví**, vnitřní i vnější bariéry bránící v návratu zpět do většinové společnosti. Mezi hlavní **vnitřní bariéry** patří zejména vyšší míra adaptace na život na ulici, ztráta pracovních a sociálních návyků, změny ve vnímání času a organizaci dne, nízké sebehodnocení, zhoršení psychického stavu, závislost na psychoaktivních látkách či zdravotní postižení. Igor popisuje ztrátu pracovních návyků: *No, je trošku problém i někam chodit pravidelně. I kdyby všechno bylo v pohodě, co se týká těch dluhů, tak to je pravda, že jako už si to moc nedokážu představit, někam chodit dřít celej den za malý prachy.* Martin popisuje, jak ztrácí psychickou sílu a nedokáže vyvinout žádnou aktivitu k tomu, aby řešil svou situaci:

Ono to není lehký, já prostě. Ne že bych neměl sílu, ale psychickou sílu se zvednout. Prostě už je mi tak nějak všechno jedno. Já už ani svojí holce kolikrát neodpovídám. Mně je všechno u prdele.

Vnější bariéry zůstávají podobné jako u mužů v kontextu 1. Jedná se zejména o předlužení a exekuce, stigmatizaci ze strany majoritní společnosti, nízká dostupnost institucionální pomoci, která však neplyne z nízké informovanosti, ale zejména z požadavku střízlivosti (např. nulová tolerance alkoholu v azylových domech) či nutnosti participace na řešení sociální situace (např. povinnost zaevidovat se na úřadu práce v místě trvalého pobytu či dodržování termínů schůzek s úředníky). Někteří muži v seniorském věku nebo se muži se zdravotním postižením nesplnili požadavek potřebné doby pojištění pro čerpání starobního nebo invalidního důchodu. Pro mnohé je systém sociální pomoci příliš složitý a nezvládají komunikaci s úředníky. Hynek: *Dneska znám spoustu lidí, kteří si nedokážou sami vyřídit ani, já nevím, tu hmotnou nouzi. Bojej se těch úřadů nebo na to vopravdu nemaj, to vyplňovat a támhle někde lítat od čerta k d'áblu, aby se vůbec dopídili k nějakým čtyřem tisícům.*

Pokud muži i po ztrátě domova nadále dochází do zaměstnání a nepodaří se jim vyřešit bydlení, obvykle o svou práci brzy přicházejí. Dodržovat pracovní režim bez stálého bydlení je náročné, většina mužů to dlouho nevydrží. Hynek: *Ale nevydržel jsem to dlouho. Vydržel jsem to devět měsíců. A pak už jsem začal padat na hubu, že jsem měl naloupaný brambory a chtěl jsem se pro ně ohnout a spad jsem do nich drčkou. No, tak šéf hospody řek, že ne. Tak jsem se radši vysral na práci a jenom jsem kalil.*

Předlužení a exekuce působí jako velmi **demotivující faktor**. Někteří muži přiznávají, že je pro ně snazší být příjemcem dávek hmotné nouze a žít například v azylovém domě než docházet do zaměstnání. Igor: *Ono mi spíš v tom brzdí ta exekuce, že jo. To je to nejhorší. Dělal jsem třeba ofiko práci, ale to jsem přestal, protože mi na to skočila exekuce a to mě přestalo bavit, že jo. Abych za nějakých šest sedm tisíc chodil každý den do práce na osm devět hodin... Jak jsem bral těch sedm tisíc, tak já jsem vlastně na tom byl stejně, jako když jsem byl na tom úřadě. Ten za mě platil bydlení, že jo. Plus tu hmotku, tak já jsem měl vlastně to, co bych měl,*

kdybych celej měsíc chodil do práce. Z toho si platit ubytování a stejně by mi zůstaly ty tři tisíce na to jídlo, že jo. Tak to bylo to samý dá se říct...

Častým pokusem o řešení životní situace je **změna místa pobytu** s přáním začít někde znovu, pracovat, bydlet. Mnozí ale nejsou schopni řešit svou situaci komplexně, stále mají dluhy a jsou přítomny další faktory, které jim brání znovu se integrovat do většinové společnosti. Hynek: *Odjel jsem na Moravu, tam jsem jel přes kamaráda, sehnal mi práci, ale jenom bez papírů, bez ničeho, jenom na ruku. No, dával mi, jako desítku mi posílal jako vejplatu a desítku mi dával bokem, jako že. No a jenomže tam mi to zase posrala doktorka, protože já se léčím s vysokým krevním tlakem a ona mi změřila tlak a naměřila mi nějakých dvě stě čtyřicet na nějakých sto třicet nebo sto čtyřicet. Konec. Pane H., já už vám to nepotvrdim. A byl jsem v řiti. No a když jsem se vracel zpátky do Prahy, já byl tak nasranej. Já jsem, za prvé jsem počítal s tím, že se sem už v životě nevrátím, jo, že na tý Moravě už zůstanu.*

Život na ulici s sebou nese i **ztrátu sociální kontroly**. Na člověka přestává být vyvíjen tlak ze strany společnosti, nejsou na něho kladeny žádné požadavky. Hynek: *Ty mantinely, ty jsou všechny v hajzlu, jo. Ty zbouráte, protože zjistíte, že nad váma nikdo nedrží žádný zákazy, žádná taková ta ruka spravedlnosti – hele, frajere, ještě jednou, tak dostaneš přes držku a pudeš! Tak co, jsem vožralej, nikdo mi nenadával, tak proč bych si nedal. To že jsem se pak vzbudil, já nevím, někde na lavičce, ale úplně někde jinde, než jsem chtěl, tak to pak už byla bohužel moje věc, že jo.*

Pro muže, kteří jsou **závislí na psychoaktivních látkách**, je obtížné vypořádat se se svou závislostí, byť ji považují za primární příčinu svého bezdomovectví. Droze se podřizuje denní program, ten se točí okolo shánění drog, případně finančních prostředků. Přestat užívat návykové látky na ulici je obtížné. Droga neplní jen účel uspokojení závislosti, ale zároveň může vyplňovat všeobecnou nudu, ubíjející denní stereotyp. Igor: *Já jsem byl spíš zvědavěj, jaký to je, zkusit to. Jsem to zkusil, že jo, a náh jsem do toho spadnul, no. To je taková ta psychická závislost, si myslím, spíš. No, furt si říkám, do konce roku a konec, že jo. Jako když si vzpomenu, co jsme tak celý dny dělali, tak to byly jenom drogy, že jo, vaření drog a tak.. Ale chodili jsme taky krást do krámu a tak, to je taky pravda. Takže vaříte, sháníte, pak si to dáte, nespíte, že jo.*

Nebo se na něčem seknete a takhle furt dokola. Furt to stejný prostě, celej den je potom jenom o tom jednom.

Muži, kteří jsou adaptováni na život na ulici, často **volí tento způsob života z vlastního rozhodnutí**, byť mají finanční prostředky na to, aby si našli bydlení. Hynek je invalidní důchodce, který zvolil pobyt na ulici, protože nechce většinu svého důchodu investovat do ubytování: *Jako těžko se budete zařazovat s důchodem šest tisíc devět set, že jo. To nemáte ani na nájem. Když zaplatíte jó hodně levnou ubytovnu, tak vám z toho zbydou tak 4 stovky. A jít na ubytovnu, tak to už bych zase neměl na chlast, že jo.*

Mnoho mužů bez domova využívá služeb **nízkoprahových zařízení**, často zde tráví celé dny. Klienti nízkoprahových denních center zahrnují muže na pomezí kontextů 2 a 3, pro některé z nich je charakteristická velmi nízká nebo žádná snaha o zařazení se do majoritní společnosti. Někteří z těchto mužů se částečně identifikují jako bezdomovci, nicméně se vymezují vůči bezdomovcům, kteří nevyvíjí žádnou péči o vlastní osobu, jsou ve špatném hygienickém a zdravotním stavu a služby mnoha organizací jsou pro ně z těchto důvodů nedostupné. Poukazováním na takové bezdomovce hledají potvrzení toho, že na tom sami ještě nejsou tak špatně. Josef: *Já jsem sem chodil taky, na to denní, ale vždycky jsem se uměl chovat. Nikdy jsem nepatřil mezi tu verbež, co tady vždycky řvou a chovaj se jak čuňata. A taky jsem se o sebe aspoň staral, že jo. Některý sem přijdou ožralí a neuměj se chovat a pak si lidi venku stěžujou. Smrděj, somrujou, to já bych nikdy nedělal tohleto.*

Muži v tomto kontextu nepřemýšlí o budoucnosti, jsou orientováni především na přítomnost, život většiny z nich je velmi stereotypní. Někteří jsou prakticky existenčně závislí na službách charitativních zařízení, obvykle navštěvují jedno nízkoprahové denní centrum, které pro ně představuje určitou alternativu domova. V rámci tohoto zařízení naplňují většinu svých potřeb. Někdy bývají nepřátelští vůči nově příchozím, které neznají nebo kteří navštěvují jiná podobná zařízení. Tito muži žijí převážně z toho, co dostanou v těchto zařízeních a nejsou schopni vyvinout jakoukoliv aktivitu, která by vedla k řešení jejich situace. Josef popisuje svůj typický den na ulici velmi jednoduše: *Noclehárna a denní centrum, no. Když nebyla noclehárna,*

tak tramvaj a takhle jsem celou noc jezdil. Přes den jsem byl na denním centru nebo jsem chodil na noclehárnu pak večer na jídlo.

Vývoj kontextu směrem ke kontextu 1:

K změně kontextu dochází například z důvodu **zhoršení zdravotního stavu**, který může souviset s přibývajícím věkem, stresem spojeným s životem na ulici či nadužíváním návykových látek. K vývoji kontextu tímto směrem přispívá i **změna ročního období**, zvláště starší muži zvládají zimu na ulici hůře. Hynek: *Tady na azyláku jsem od druhého září. Sem už jsem šel, protože jsem věděl, že jako to nedám, jo. Tuhle zimu, to už bych venku na ulici nedal. V létě dobrý, ale ty zimy jsou venku fakt krutý.*

Faktorem, který vyvolá změnu v kontextu bezdomovectví může být i **přání založit vlastní rodinu a postarat se o dítě**. Patrik žil se svou partnerkou na squattu, než otěhotněla: *No a otěhotněla, no, tak nám nezbejvalo nic jinýho než se vysrat na chlast, na drogy a tak. Já jsem měl našetřený nějaký peníze teda u mámy, stavebko. Ona taky, no. Tak jsme to prostě vybrali, no a šli bydlet, no.*

Změnu kontextu vyvolají také změny v navyklém způsobu života, ty mohou souviset s místem, kde se lidé bez domova obvykle zdržují. Může jít například o **rozpad squattu**. Muži, kteří žili dlouhou dobu na squattu v komunitě, se najednou ocitají znovu na ulici bez jakýchkoliv jistot. Patrik: *Na squattě si to můžeš udělat tak, že tam máš všechno. Byt prostě, že jo, domov. Když tam pak naběhli ty dělníci, hrozný prostě. Zas nemáš nic, nemáš kam jít a můžeš tak na Hlavák. To pak zas všechno vnímáš úplně jinak.*

Změny v kontextu mohou být důsledkem **pobytu ve vězení**. Richard byl ve výkonu trestu odnětí svobody za neplacení výživného na děti. Během výkonu trestu došlo ke změnám v jeho hodnocení bezdomovectví: *Jak jsem se dostal do výkonu trestu, tak jsem si povídal, že už bych s tím chtěl skončit, abych začal fungovat jako normální člověk. Což jsem si vybudoval nějaký takový plán se sociálními pracovníky ve výkonu*

trestu a se sociálními kurátory, že v podstatě chci začít žít jako normální člověk, chci bydlet, chci pracovat a tak podobně.

Vývoj kontextu směrem ke kontextu 3:

Vývoj kontextu směrem ke kontextu 3 je dán zpravidla **zvyšující se mírou adaptace** na bezdomovecký způsob života, změnami v sebepojetí, kdy se muž začíná **identifikovat s rolí bezdomovce**. Vývoj kontextu tímto směrem podporuje existence bariér, které muž nedovede překonat, ztrácí zájem o život v rámci majoritní společnosti. Významnou roli zde hraje nadužívání návykových látek, často se objevuje silná závislost na alkoholu.

4.10.3 Absence domova nepředstavující zátěž, identifikace s rolí bezdomovce

Hynek: Jako myslím si, že na to dno se dostávají už ty lidi, který prostě rezignovali nad životem a zabalili to.

Přechod do kontextu 3 je pozvolný. Obvykle je spojen s rozvojem silné závislosti na psychoaktivních látkách a je často doprovázen poruchami psychiky. Muži v kontextu 3 rezignují na snahu zařadit se do většinové společnosti. Petr: *Já ani nevím, co bych pro to měl dělat. Dřív jsem měl tu snahu, velkou, myslím, ale teďka už nechodím ani do těch center. Nemám o to zájem. Že si člověk zvykne, to se fakt říká, na všechno, tak to je pravda. Jenom to zdraví, kdyby drželo, no, to je nejdůležitější.*

Identifikovat se s majoritní společností znamená akceptovat běžné společenské požadavky a uznávat její cíle. Dlouhodobé úsilí o jejich naplnění je pro muže bez domova vyčerpávající. Jsou stigmatizovanou skupinou, ocitají se na dně společnosti, cítí se být majoritní společností odmítáni a subjektivní i objektivní překážky jsou pro ně tak vysoké, že veškerá snaha zařadit se do majority, končí nezdarem, který je doprovázen neustálým pocitem ponížení. Muži v kontextu 3 **nemají důvěru ve vlastní schopnosti** zařadit se do majoritní společnosti a udržet se v ní.

Patrik: *Bál bych se, že to zase podělám. Zase mě vyrazej z bytu a že to prostě nevydržím. Že zase prostě sklouznu.*

Přijetí nové identity mužům pomáhá vyrovnat se s realitou. Přijmout roli bezdomovce, stát se plnohodnotným členem bezdomovecké společnosti, představuje pro muže velkou úlevu, necítí se být svázáni požadavky, kterých nejsou schopni dostat. Petr: *Mně se fakt ulevilo, když jsem si poprvý připustil, že na to prostě už nemám, abych se dokola snažil. Jo, tady na mě nikdo netlačí, můžu bejt sám sebou prostě. Není to lehký, jo, to já vůbec neříkám. Někdy je to takovej záhul, že si tohle vůbec nedovedete představit. Ale prostě máte svobodu, serete na to, co si o vás lidi myslej, je vám to jedno. Mně to dneska nevádí, mam okolo sebe lidi, na který se můžu spolehnout. Že se občas pohádaj mezi sebou, že si občas vjedou do vlasů, to je pravda, ale nikdo vás tady nesoudí za to, co jste. Berou vás prostě.*

Přijetí nové role s sebou nese i přijetí nových hodnot a norem, které jsou odlišné od těch, které uznává majoritní společnost. Chování mužů bez domova pak není vždy jen přirozeným důsledkem dlouhodobé absence domova, ale je dáno nutností přizpůsobit se prostředí jiné společnosti. Petr: *Pokud tady chcete přežít, tak se musíte prostě chovat úplně jinak. Tady to není pro nějaký křehotinky. Nejenom zima, tss, to je to nejmenší, když třeba sněží a vy tady prostě mrznete, protože nemáte kam jít. Ale vy jste v úplně jiným prostředí a to si musíte uvědomit. Ty lidi jsou jiný.*

Lidé bez domova, pokud žijí ve skupinách, pro sebe navzájem představují také důležitou sociální oporu. Petr popisuje společné zvládání života na ulici v bezdomovecké společnosti: *Jako zase ale když vás přijmou ty lidi mezi sebe, tak se o vás postaraj. Držej s váma. Víte, že se třeba pohádáte, chvíli je bordel, a pak jste zase kámoši. Nemáte co jíst, nemáte co pít, jste na to prostě společně. A když nemáte, tak oni vám ty lidi zase daj. Když máte vy, tak dáte vy jim.*

Muži v tomto kontextu užívají strategie adaptační a strategie vedoucí k sociálnímu a zdravotnímu úpadku. K zajišťování obživy užívají typicky bezdomovecké strategie, jako jsou fárání, žebrání, sběr lahví a podobně. Patrik je závislý na alkoholu a na opátech, popisuje své zdroje obživy: *Z čeho žiju, tak somruju, chodim po lahvích. Fárám a co najdu, to prodám, no, prostě. Když najdu něco cennýho.*

Semtam náká brigádka je třeba u známýho a takhle. Ted'kon jsem prodal náký prášky, diáky, tramaly. A z toho vydělám nějakou korunu.

Tito muži jsou zcela orientováni na přítomnost. Vzhledem k omezeným možnostem trávení volného času a často i rozvinuté závislosti, tráví značná část těchto mužů svůj čas konzumací alkoholu, popřípadě jiných psychoaktivních látek. **Denní program mužů v tomto kontextu se točí převážně okolo užívání návykových látek** a shánění prostředků, kterými si je mohou obstarat. Z těchto důvodů mnohdy tráví celé dny i noci převážně na veřejných místech, jako jsou nádraží, stanice metra a podobně. Nakonec **přestávají pocít'ovat jakýkoliv stud** před členy majoritní společnosti. Oslovují kolemjdoucí, žebrají, fárají, konzumují zde alkohol a podobně. Často se zdržují ve skupinách a tvoří nejviditelnější část bezdomovecké populace. Petr hovoří o svém typickém dni na nádraží: *Většinou jsme tady, no, a pijeme, kecáme nebo někdy ani nekecáme a jenom tak sedíme prostě... Jako ty nádraží, to je takový, kde je těch lidí nejvíc, no. Že kolikrát prostě nemusíte nikam chodit, nemusíte se někde hrabat. Tam pak prostě jako i žijete, to tam pak už znáte, víte, kde co je, kdo vám co dá, kde co najdete... Když se ptáte na to somrování, tak na somrování se střídáme, jednou jde ten, pak druhý většinou... Já nikde nic nesbírám třeba nebo tak, všechno si koupím tady u toho Vietnamce. Tam oni už nás znaj, že kolikrát nám už večer i daj, co jim zbyde.*

Snaha hledat zaměstnání a volba běžně uznávaných strategií k získávání obživy v rámci majority je u těchto mužů zcela potlačena. Ztratili sociální a pracovní návyky, mají potíže s autoritou a nemají dostatečnou trpělivost. Patrik: *Tak to ranní vstávání určitě, to by byl problém. A určitě závislost. No a trošku jsem si odvykl poslouchat jako nařízený, jako že na mě někdo bude hnusnej, jo, že někdo bude řvát po mně a tak. Tak se mu na to vyseru a z té práce prostě půjdu. Navíc mě to jako psychicky stresuje, víš. Nedávám to s nervama. Jsem hodně ve stresu furt. Jako já už bych asi nešel dělat do supermarketu. Já bych to nedal prostě. Hnedka bych se tam s někým pohádal.*

Pobytové i mnohé ambulantní sociální služby jsou pro tyto muže obvykle nedostupné, nedovedou přijít střízliví a dodržovat stanovená pravidla. Patrik se vyjadřuje odmítavě o možnosti ubytování v azylovém domě: *No, bych musel ale chodit střízlivej. A nezfetovanej. A nebejt linej. Já mam rád svobodu, že jo. Tady*

venku si můžu dělat, co chci. Petr hovoří o svých pokusech využít služeb nízkoprahového denního centra: Mě prostě vyrazili jak psa. Že jsem se motal. Někdy vás tam pustějí, někdy ne prostě. Nevím, jak se rozhodnou, ale hlavně mi to je jedno. Já od nich nic nepotřebuju.

Muži v kontextu 3 obvykle zcela **rezignují na řešení svého hygienického a zdravotního stavu**. Pro mnohé je snaha vyvinout jakoukoliv aktivitu mimo rámec jejich všedního dne obtížná, velká část z nich **nemá osobní doklady a potýká se se zdravotními problémy**. Z těchto důvodů pro ně může být také kontakt s lékaři nepříjemný. Patrik dlouho neřešil své zdravotní problémy kvůli obavám z kontaktu s lékaři: *Protože vim, že ty doktoři by na mě koukali blbě a nadávali mi. Nemam doklady, pojištění, nic, no. Prostě takovej blbej pocit bych měl. Ono to už nakonec asi z části i nějak srostlo, ta noha, no. To jako nevím, no. Takže jako už to nechám bejt. Že už je to dlouho, už by to akorát lámali a já si to vyhojím, jo.*

Muži bez domova, kteří se identifikují s rolí bezdomovce, život na ulici relativně dobře zvládají, jejich pobyt na veřejných místech se váže k dostupným zdrojům obživy, komunitě ostatních bezdomovců a vysoké dostupnosti návykových látek. Pobyt na ulici nicméně do značné míry vnímají jako nezbytnost, uvědomují si, že jejich způsob života není slučitelný s životem v rámci majoritní společnosti. Někteří muži projevují zájem o vlastní bydlení, místo, kde by si mohli odpočinout, kde by zažívali pocit jistoty a bezpečí, nicméně takové bydlení je pro ně nedostupné. Petr: *Rád bych třeba, že jo. Ono to s člověkem udělá taky divy, když si může chvíli někde odpočinout. Klidně bych šel někam bydlet, ale to je nereálný. Prostě sloučit chlast s bydlením, zase chodit do práce? To nejde, že jo, o tom si já nedělám iluze. Vim, že bych prostě nedal už bydlet mezi normálníma lidma, chodit do práce a tak. To by se musel stát zázrak, nebo já nevím co, protože byt vám dneska nikdo jen tak nedá a musel byste vyhrát ve sportce a koupit si nějakou chalupu někde v lese. Možná nějaká chata nebo tak, to by mi spíš vyhovovalo, ale taky kde, že jo. Si myslím, že to prostě doklepu tady na ulici.*

Pokud muži překonají některou z bariér (např. strach z abstinenčních příznaků po odnětí drog), která brání v řešení bezdomovectví, dalšími bariérami mohou být jejich identifikace s rolí bezdomovce a vazby na bezdomoveckou společnost. Dlouhodobý

pobyt na ulici a proměna identity s sebou nese **neschopnost navazovat vztahy mimo bezdomoveckou společnost** a může tak vést k opětovnému návratu na ulici. Patrik popisuje svůj návrat z výkonu trestu odnětí svobody: *Přijel mámy přítel, jel jsem k mámě domů a mohl jsem tam zůstat. Ale bylo to prostě takový divný bejt mezi těma lidma. Bylo mi tam na jednu stranu dobře, ale prostě jsem to nedával. Takže jsem zase odešel, no.* Důležitost vazeb mezi bezdomovci dokládá i skutečnost, že lidé, kteří mají možnost bydlet, nadále udržují kontakty s bezdomoveckou společností. Zde nachází porozumění a podporu a především mezi sebou dovedou tvořit blízké vztahy. To je patrné z Patrikova vyprávění o tom, jak přespává u své kamarádky, bývalé bezdomovkyně, která nyní žije v sociálním bytě: *Ještě mam našťestí tu kamarádku. Když je nejhůř, tak vždycky můžu tam jako přespát, no. Ona byla taky na ulici, třicet let. Ted' jí je asi sedmdesát, ale v pohodě ženská. Akorát z toho může mít problémy, tak to jde jenom občas, že jo. Ale taky je tam furt sama a je ráda za společnost, protože ted'ka prostě nikoho nemá.*

Vývoj kontextu směrem ke kontextu 4:

Prognóza vývoje tohoto kontextu je nepříznivá. Vzhledem k absenci motivace těchto mužů zařadit se do většinové společnosti a návyku na bezdomovecký způsob života, dochází pouze k vývoji kontextu směrem ke kontextu 4, ve kterém se ocitají muži, kteří jsou identifikováni s rolí bezdomovce, ale život na ulici, resp. absenci bydlení, začali vnímat jako náročný. K takové změně dochází, stejně jako v předchozích kontextech, na základě změn v kauzálních či intervenujících podmínkách. U mužů, kteří se účastnili tohoto výzkumu, došlo k těmto změnám na základě zhoršení zdravotního stavu, který souvisí s nadužíváním návykových látek, pobytu v nemocnici nebo pobytu ve vězení. Rovněž lze předpokládat změnu kontextu na základě přibývajícího věku, pro muže v seniorském věku bývá zvládání života na ulici obtížnější.

4.10.4 Absence domova představující zátěž, identifikace s rolí bezdomovce

Mnoho mužů, kteří se identifikují s rolí bezdomovce, se pohybuje na pomezí kontextu 3 a 4. Hranice mezi kontexty není často jasná, a to především vzhledem k jejich zdravotnímu stavu, který je následkem dlouhodobého pobytu na ulici, vysoké míry stresu, nedostatku odpočinku, nekvalitní stravy a nadužívání návykových látek často velmi špatný. Tyto faktory, společně se změnami ročního období, se odráží v jejich vnímání absence domova, především v oblasti bydlení.

Příkladem muže, u něhož dochází ke změně kontextu na základě zhoršení zdravotního stavu, je Patrik: *Už to nedávám. Už se jako v podstatě trápím... Jak to popsat, no, je to nepříjemný. Jako dřív mi to v létě nevadilo, když bylo hezky. Vůbec, jsem si někde ustlal a to, ale mam strach už o sebe, no. Ty epileptáky a tohle, víš, vyvolaný alkoholem a drogama. Zdravičko mi odchází prostě jako, nemíval jsem takový abstáky. A taky mě občas jako všechno bolí, no. Občas mě třeba zapíchá na srdce, na plicích, občas ledviny a takhle no. Nevím, jak dlouho tady ještě budu, no. Pokud s tím něco neudělám.*

U Patrika v minulosti došlo ke změně kontextu také v důsledku pobytu ve vězení: *Protože já jsem závislej na opiátech a mě zavřeli a já jsem nevěděl, že mám nástup. A rovnou na Ruzyň až. Tak jsem se tam pěkně kroutil, no. Dostal jsem jenom Diazepam a injekci do zadku, no. Ale dal jsem to, no, musel jsem. Pak jsem šel na Pankrác, tam jsem si to doseděl prostě a pak jsem samozřejmě měl úplně jinou představu o tom dalším fungování v životě, no. Byl jsem vyabstinovanej a už jsem se zpátky na ulici vracet nechtěl, že jo.*

Petr se ocitl v jiném kontextu na základě pobytu ve zdravotnickém zařízení: *Když jsem ležel s těma bércákama, na to si vzpomínám, tak to jsem přemýšlel, že už toho mam fakt dost. Venku zima a najednou teplá postel a někdo se o mě staral, na co teda nejsem zvyklej takhle, že jo. To bylo příjemný, vám můžu říct, no, jenom tak ležet, mít postel. Ani ten chlast mi snad nakonec nechyběl, první tři dny jsem koukal jenom do blba a na televizi, protože to už ani neznám. To se mi pak už fakt nechtělo*

zpátky na ulici. Ale musel jsem, nebylo kam jít, že jo. A na ulici přestat chlastat, to nejde, to byste se zbláznil, takže jsem zas tam, kde jsem byl předtím.

Vývoj kontextu směrem ke kontextu 3:

Výzkumu se účastnili pouze muži, u nichž je možné identifikovat vývoj tohoto kontextu pouze směrem ke kontextu 3, a to v důsledku zlepšení zdravotního stavu, změny ročního období nebo rychlé adaptace na život na ulici po návratu z nemocnice či po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Některé možnosti, jak s těmito muži odborně pracovat a podpořit je v znovuzачlenění do většinové společnosti, budou nastíněny v kapitole **6 Návrh opatření**.

5 SHRNU TÍ A DISKUSE

Mužské bezdomovectví je v práci vysvětlováno jako dynamicky se vyvíjející jev, který začíná ztrátou domova. Ztráta domova nemusí být náhlou událostí, ale může být etapovitá a v případě mnoha bezdomovců je často opakovaná. Provedená analýza dat získaných z rozhovorů s muži bez domova ukázala dvě složky domova – bydlení a sociální oporu, které hrají při ztrátě domova i v jejím řešení stejně důležitou roli. Bydlení představuje fyzický prostor, k němuž se váže právní nárok k jeho užívání, sociální opora pak zahrnuje síť vztahů s blízkými lidmi. Sociální opora má pro členy majoritní společnosti nejčastěji podobu rodinného zázemí, pro lidi bez domova může mít podobu komunity jiných bezdomovců. Pokud je v případě řešení problematiky bezdomovectví pozornost zaměřena pouze na oblast bydlení, může tato skutečnost vést až k opětovnému návratu na ulici. Lidé, kteří strávili mnoho let na ulici, mohou v novém „domově“ zažívat pocity osamělosti a nejsou schopni navazovat vztahy se členy většinové společnosti.

V závislosti na okolnostech spojených se ztrátou domova pak muži volí strategie, jimiž se snaží pobyt na ulici zvládnout. Ty mohou být zaměřeny na řešení

bezdomovectví a směřovat tak k návratu do majoritní společnosti nebo mohou být zaměřeny na adaptaci či směřovat k sociálnímu a zdravotnímu úpadku. Většina mužů užívá několik strategií současně a v závislosti na situaci může volba určité strategie vést k odlišným následkům. Spletitost problémů, se kterými se muži bez domova ve svém životě potýkají, vede k tomu, že výsledky jimi užívaných strategií mohou být v rozporu s jejich prvotním úmyslem nebo přáním.

Užívání strategií zaměřených na řešení bezdomovectví, je typické pro muže, kteří vnímají pobyt na ulici jako zátěž, nejsou adaptováni na prostředí ulice nebo se potýkají se zdravotními či jinými problémy, které způsobily, že pobyt na ulici začali vnímat jako náročný. Život na ulici je spojen s pocity nejistoty a ohrožení a se ztrátou soukromí. Muži bez domova jsou tak kvůli absenci domova, v rámci něhož běžný člověk uspokojuje většinu svých základních potřeb, nuceni soustředit se na přítomnost a každý den řešit aktuální zabezpečení svých potřeb (kde budou spát, kde se mohou najíst, kam si uložit své osobní věci, aby je někdo neokradl atp.). Z těchto důvodů nejsou schopni dlouhodobě plánovat a najít komplexní řešení jejich životní situace. Často se soustředí na dílčí aspekty příčin bezdomovectví a opomíjejí jiné, stejně důležité aspekty, kvůli nimž, i přesto, že se některým z nich podaří svou situaci dočasně vyřešit, později znovu končí na ulici.

V případě, že jsou přítomny bariéry v řešení bezdomovectví, které muži nedovedou překonat, pak tyto muži volí strategie zaměřené na adaptaci. Dlouhodobý pobyt na ulici s sebou nese potřebu přizpůsobit se novým životním podmínkám. Mezi typické bariéry v návratu do majoritní společnosti patří předlužení a exekuce, závislost na psychoaktivních látkách, nedostupnost institucionální pomoci (z počátku spočívající v nízké informovanosti, později například v neschopnosti plnit požadavky úředníků). Mezi časté bariéry patří také osobní faktory, jako jsou osobnost muže bez domova a jeho osobní postoje, stud a obavy požádat někoho o pomoc, pocit ponížení z nastalé situace nebo obecná nezakotvenost v životě. Adaptační strategie vedou ke zvyšující se míře adaptace na život na ulici, což je spojeno se ztrátou mnoha sociálních návyků a dovedností, které jsou potřebné pro život v majoritní společnosti.

Takto vznikají sekundární příčiny bezdomovectví, nové bariéry, kvůli nimž je později pro muže obtížné znovu se zařadit do běžného života.

Dlouhodobý pobyt na ulici s sebou nese změnu ve struktuře osobnosti, změny v sebepojetí. Přítomnost mnoha bariér, společenská stigmatizace a opakovaně neúspěšné pokusy o řešení jejich životní situace vedou k proměně jejich identity. Mnozí muži přijímají roli bezdomovce, identifikují se s ní. Přijetí této nové role s sebou nese značnou úlevu a pocit svobody. Takoví muži přestávají být svazováni obecně platnými hodnotami a normami, které uznává majoritní společnost, přestávají usilovat o naplnění běžných společenských cílů. Přijímají hodnoty a normy platné v bezdomovecké subkultuře, ve které si našli své místo a mají zde své kontakty. Typické pro dlouholeté bezdomovce je užívání strategií vedoucích k sociálnímu a zdravotnímu úpadku, které jsou nejčastěji spojené s nadužíváním alkoholu a jiných psychoaktivních látek a s vysokou mírou rezignace.

Během procesu analýzy dat byly vytvořeny čtyři různé kontexty bezdomovectví, které se od sebe odlišují pociťovanou mírou náročnosti života na ulici a mírou identifikace s rolí bezdomovce. Tyto kontexty jsou spojeny s užíváním odlišných strategií jednání a interakce a objevují se v nich odlišné faktory, jimiž je mužské bezdomovectví ovlivňováno. Tyto faktory pak mohou představovat zdroj motivace k návratu do většinové společnosti, jakož i bariéry, na jejichž základě muži setrvávají na ulici, adaptují se na tento způsob života nebo zcela rezignují.

Z hlediska konceptu genderu je významný podíl mužů v bezdomovecké populaci, který se v České republice pohybuje kolem 80 %. Tento poměr je v práci odůvodněn převládajícími genderovými stereotypy, které mají kořeny ve strukturách společnosti i v identitách samotných mužů i žen. Česká společnost projevuje vůči mužům bez domova větší toleranci než k ženám bez domova. Muži bez domova vnímají život na ulici jako snazší pro muže, ale vyšší šanci k návratu do života v majoritě mají ženy. Absenci domova obvykle považují za své osobní selhání. Identifikace s rolí bezdomovce mužům pomáhá vyrovnat se s touto skutečností, avšak zároveň snižuje jejich šanci k návratu do většinové společnosti.

6 NÁVRH OPATŘENÍ

V České republice existuje řada účinných nástrojů pro řešení problematiky bezdomovectví, nicméně pro řadu lidí jsou tyto nástroje nedostupné. Nedostupnost institucionální pomoci (v rámci systému sociálního zabezpečení v ČR) je dána řadou faktorů. Zde opět vyvstává téma různých kontextů bezdomovectví, každý z nich totiž vyžaduje odlišný přístup k řešení.

Muži v kontextu 1 a 2 jsou částečně motivováni zařadit se zpět do života ve většinové společnosti. Muži v kontextu 1 jsou ochotni více spolupracovat při řešení jejich životní situace, ale mnohdy nevědí, jak svou situaci řešit. Muži v kontextu 2 mnohdy využívají dostupných nástrojů, jako je ubytování v azylových domech nebo dávky pomoci v hmotné nouzi, někteří mají zachovalé pracovní návyky a příležitostně pracují. Z analýzy rozhovorů vyplynulo, že například azylové domy nebo dávky hmotné nouze jsou nástrojem, který brání propadu těchto lidí na úplné sociální dno, nicméně se ukazuje, že jde o řešení mnohdy jen dočasné, nekomplexní a využívané těmito muži sezónně. A pro řadu mužů bez domova jsou tyto nástroje stále nedostupné. Systém sociální pomoci v České republice je založen mimo jiné na principech participace a zásluhovosti. Část mužské bezdomovecké populace není schopna z různých důvodů splnit podmínky pro vznik nároku na pomoc nebo dostupné pomoci využít. Tito muži bývají často sankčně vyřazeni z Úřadu práce, protože se nedostaví ve stanoveném termínu na schůzky, mají dluhy na sociálním a zdravotním pojištění, systém sociální pomoci je pro ně příliš složitý nebo nejsou schopni splnit požadavek strízlivosti v ubytovacích zařízeních.

Vedle subjektivních překážek, díky kterým je pro řadu bezdomovců institucionální pomoc nedostupná, existují překážky strukturální. Typickým příkladem je nedostatek levného bydlení. I mezi muži bez domova je řada těch, kteří mají vlastní invalidní nebo starobní důchod, přesto je pro ně standardní bydlení finančně nedostupné. **Sociální bydlení** je v současné době považováno za jeden z nejúčinnějších nástrojů řešení bezdomovectví. Včasná intervence a poskytnutí bydlení lidem v nouzi může zamezit jejich propadu na úplné společenské dno. V případě mužů bez domova může sociální bydlení zamezit přechodu do kontextu 3, z něhož je návrat do majoritní

společnosti komplikován jejich identifikací s rolí bezdomovce. Je-li sociální bydlení spojeno s podporou formou sociální práce (užívané například v rámci metody *Housing First*), může tak nabízet individuálně komplexní řešení.

Zatímco účinné řešení bezdomovectví u mužů v kontextech 1 a 2 může spočívat v práci s motivací ke změně životního stylu (muži v kontextu 1 jsou motivováni více), v dostupné nabídce institucionální pomoci a řešení dílčích problémů (např. oddlužení či abstinence), práce s muži v kontextech 3 a 4 bude pravděpodobně komplikována jejich identifikací s rolí bezdomovce, vazbami na bezdomoveckou společnost a neschopností navazovat blízké vztahy se členy majoritní společnosti, přičemž bariéry zde mohou být na obou stranách. Muži v kontextu 4, pro které absence domova představuje zátěž, by rádi svou situaci změnili, mohou být více nakloněni možnosti bydlet, ale bydlení pro tuto skupinu bezdomovců je nedostupné. Řešením pro takové bezdomovce by mohlo být rovněž sociální bydlení s odbornou podporou pomáhajících pracovníků v rámci přístupu *Housing First*, ovšem ti by měli reflektovat vazby na bezdomoveckou společnost, umět pracovat s osamělostí klienta a podobně.

Jak bylo nastíněno v teoretické části bakalářské práce, integrace dlouholetých bezdomovců do většinové společnosti je spojena s nutností projít **opačnou iniciací**. Integrace mužů bez domova, které lze zařadit do kontextu 3, spočívá v přijetí nové identity (identity členy majoritní společnosti), obnovení či vytvoření nových kontaktů s členy majoritní společnosti a znovuzískání návyků a dovedností potřebných pro život v majoritě. V České republice v současné době nejsou dostupné reintegrační programy, které by cílily výhradně na dlouholeté bezdomovce a které by těmto lidem umožňovaly takovou proměnu. Nicméně existují zde **terapeutické komunity** pro osoby se závislostí na návykových látkách nebo lidi s chronickým duševním onemocněním. Terapeutické komunity mohou představovat pro některé bezdomovce (především pro ty, kteří jsou závislí na návykových látkách) účinný nástroj, s jehož pomocí se mohou znovu zařadit do většinové společnosti. Dochází zde k propojení terapeutického programu a sociální práce, což umožňuje řešit bezdomovectví komplexně. Podmínkou pro absolvování pobytu v komunitách je ovšem abstinence, požadavek, kterého mnoho bezdomovců není schopno dostát. Tito lidé postrádají potřebnou motivaci a vzhledem ke skutečnosti,

že řada z nich nevyužívá žádných sociálních služeb, není možné s nimi ani nijak pracovat.

Dalším řešením problematiky chronického bezdomovectví mohou být tzv. **mokrý domy** (*wet houses*), které by nabízely ubytování lidem bez domova i bez požadavku abstinence. V rámci přístupu *harm reduction* by zde mohlo dojít k propojení zdravotnických a sociálních služeb, které by zamezovalo dalšímu sociálnímu a zdravotnímu propadu spojenému se životem na ulici.

Z rozhovorů s muži bez domova (především s muži aktuálně ubytovanými v azylovém domě) a jejich následné analýzy vyplynulo několik témat souvisejících s mužským genderem. Někteří muži mají potřebu pracovat s mužem, mají pocit, že u mužů v pomáhajících profesích nachází větší pochopení, cítí k nim větší důvěru. Muži sociální pracovníci jsou podle některých mužů lépe schopni porozumět jejich potřebám a oni pocítují menší stud hovořit před nimi o citlivých tématech. Pomáhající profese jsou v současné době stále hodně feminizované, zájem mužů pracovat v sociálních službách je malý, nicméně je na místě tuto potřebu u mužů individuálně reflektovat. Nabízí se zde například otázka **gender programů v azylových domech** nebo **mužských skupin**, které by mužům umožňovaly pohovořit společně o tématech, která jsou pro ně důležitá.

ZÁVĚR

Předmětem bakalářské práce bylo mužské bezdomovectví. Práce měla za cíl zjistit a pojmenovat souvislosti mezi mužským genderem a bezdomovectvím. Dílčími cíli pak bylo popsat specifika mužského bezdomovectví, vysvětlit příčiny vzniku tohoto jevu a bariéry, které brání mužům bez domova v integraci do majoritní společnosti.

Teoretická část práce pojednává o fenoménu bezdomovectví a konceptu genderu v obecné rovině. Praktická část se věnuje stanovenému tématu práce, kterým je mužské bezdomovectví.

Datový materiál byl sbírán pomocí nahrávaných polostrukturovaných rozhovorů s muži bez domova, které byly přepsány do elektronické podoby a následně analyticky zpracovány v souladu s postupy zakotvené teorie podle Strausse a Corbinové (1999). V souladu s těmito postupy pak byly provedeny tři typy kódování: otevřené, axiální a selektivní. Ze závěrečného selektivního kódování vzešlo několik hlavních kategorií, které jsou vyjmenovány a stručně vysvětleny v kapitole 4.1 Základní analytický příběh a dále rozvedeny v dalších kapitolách.

Výsledky analýzy vysvětlují strategie, jimiž muži bez domova zvládají život na ulici, i různou míru jejich motivace zařadit se do života ve většinové společnosti. Během analýzy získaných dat byly vytvořeny čtyři různé kontexty mužského bezdomovectví, které se vzájemně liší pocíťovanou mírou náročnosti života na ulici a mírou identifikace s rolí bezdomovce. Každý kontext s sebou nese svá specifika, je ovlivňován jinými faktory, které mohou usnadňovat nebo znesnadňovat užívané strategie. Do analýzy byl začleněn rovněž proces, který zdůrazňuje dynamičnost zkoumaného jevu a ukazuje, že každý muž v průběhu života na ulici prochází několika různými kontexty.

Vzhledem k výzkumnému cíli práce pojednává rovněž o mužském genderu coby analytické kategorii, která se projevuje na úrovni identity mužů bez domova, jejich interakcí se členy většinové i bezdomovecké společnosti i na úrovni společenských institucí. Souvislost mužského genderu a bezdomovectví je podrobněji vysvětlena v kapitole 4.7 Genderové aspekty. Gender do značné míry ovlivňuje strategie jednání

a interakce, kterými muži bez domova zvládají život na ulici, a prostupuje celým analytickým procesem.

Muži bez domova jsou v práci představováni jako různorodá skupina, každý z nich má své individuální potřeby. Reflektovat tyto potřeby v různých kontextech může pomoci pomáhajícím profesionálům pochopit chování mužů bez domova a efektivněji pracovat se svými klienty.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- AGENTURA PRO SOCIÁLNÍ ZAČLEŇOVÁNÍ, 2020. Co je sociální vyloučení. In: *Agentura pro sociální začleňování* [online]. [vid. 13. 2. 2019]. Dostupné z: <https://www.socialni-zaclenovani.cz/o-nas/#co-je-socialni-vyloucení>
- BADINTER, E., 2005. *XY. O mužské identitě*. 1. vyd. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-727-0.
- BOURDIEU, P., 2000. *Nadvláda mužů*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-775-5.
- CAMERON, D., 2018. *Mýtus o Marsu a Venuši*. 1. vyd. Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-513-5.
- FAFEJTA, M., 2016. *Sexualita a sexuální identita*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1030-6.
- FARKOVÁ, M., 2017. *Vybrané kapitoly z psychologie*. 3. aktual. vyd. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. ISBN 978-80-7452-130-0.
- FAUSTO-STERLING, A., 2012. *Sex/Gender: Biology in a Social World*. 1. vyd. New York: Routledge. ISBN 978-0-203-12797-1.
- FEANTSA, 2019. ETHOS – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR. In: *Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci* [online]. [vid. 1. 8. 2019]. Dostupné z: https://www.feantsa.org/download/cz_8621229557703714801.pdf
- GIDDENS, A., 2013. *Sociologie*. 1. vyd. Praha: Argo. ISBN 728-80-257-0807-1.
- HAVELKOVÁ, H., OATES-INDRUCHOVÁ, L., 2015. *Vývlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-096-4.
- HENDL, J., 2016. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. 4. aktual. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0982-9.

- HRADECKÁ, V., HRADECKÝ, I., 1996. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje. ISBN 0-902292-0-4. Dostupné z: https://www.nadeje.cz/img-content/files/docs/odborne/1996bezdomovstvi_exv.pdf
- HRADECKÝ, I., aj., 2007. *Definice a typologie bezdomovství*. 1. vyd. Praha: Destiny. ISBN 978-80-86451-13-8.
- HOLPUCH, P., 2011. Bezdomovectví jako přístup k životu. In: *Biograf* [online]. [vid. 4. 1. 2020]. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v5401>
- KARSTEN, H., 2006. *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7367-145-X.
- KELLER, J., 2013. *Posvícení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-155-8.
- KIMMEL, M. S., 2011. *The Gendered Society*. Oxford: Oxford University Press. 4. vyd. ISBN 978-0-19-539902-8.
- KLIMENT, P., 2018. *Dvojí optika bezdomovství*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci. ISBN 978-80-7494-433-8.
- KONOPÁSKOVÁ, V., 2013. *Problematika osob bez domova*. Diplomová práce. Praha: Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- KREBS, V., aj., 2015. *Sociální politika*. 6. aktual. vyd. Praha: Wolters Kluwer. ISBN: 978-80-7478-921-2.
- KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J., 2002. *Život s deprivanty. 2. díl*. 1. vyd. Praha: Galén. ISBN 80-7262-078-9.
- MAREK, J., STRNAD, A., HOTOVCOVÁ, L., 2012. *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0090-1.
- MIOVSKÝ, M., 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 80-247-1362-4.
- MPSV, 2014. Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020. In: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. [vid. 13. 2. 2019]. Dostupné

z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/953611/Strategie_CZ.pdf/fla532df-57c2-ed92-6fb3-e731589fd139

MPSV, 2019. Co je sociální bydlení? In: *Ministerstvo práce s sociálních věcí ČR* [online]. [vid. 12. 12. 2019]. Dostupné z: <http://www.socialnibydeni.mpsv.cz/cs/co-je-socialni-bydeni>

OSBORNE, R. E., 2002. „I may be homeless, but I'm not helpless“: The costs and benefits of identifying with homelessness. *Self and Identity* [online], roč. 1, č. 1, s. 43-52 [vid. 8. 2.2020]. ISSN 1529-8868. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/232515089_I_May_be_Homeless_But_I%27m_Not_Helpless_The_Costs_and_Benefits_of_Identifying_with_Homelessness

PAVLÍK, P., 2007. Ženy a muži v genderové perspektivě: gender přináší nový pohled. In: SMETÁČKOVÁ, I., ed. *Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství* [online]. 1. vyd. Praha: Otevřená společnost, s. 7–13. [vid. 9. 11. 2019]. ISBN 978-80-87110-00-3. Dostupné z: https://www.nidv.cz/media/materialy/aktuality_download/prirucka-genderove-citlive-vychovne-poradenstvi.pdf

PĚNKAVA, P., 2010. *Výchovně-vzdělávací prvek v sociální práci s cílovou skupinou osob bez přístřeší*. Rigorózní práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

PĚNKAVA, P., 2013. Bezdomovectví. In: MATOUŠEK, O., aj. *Encyklopedie sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0366-7.

PLATFORMA PRO SOCIÁLNÍ BYDLENÍ, 2020. In: Platforma pro sociální bydlení [online]. [vid. 3. 1. 2020]. Dostupné z: <https://socialnibydeni.org/>

PRŮDKOVÁ, T., NOVOTNÝ, P., 2008. *Bezdomovectví*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-100-0.

RADIMECKÝ, J. Užívání drog a genderové rozdíly. In: *Klinika adiktologie* [online]. 11. 7. 2007 [cit. 26. 2. 2019]. Dostupné z: <http://www.adiktologie.cz/cz/articles/detail/60/1049/>

RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J., 2005. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN-80-246-0525-2.

SIROVÁTKA, T., ŠIMÍKOVÁ, I., JAHODA, R., GODAROVÁ, J., 2015. Chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice s důrazem na děti a domácnosti vychovávající děti. In: *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí* [online]. [vid. 26. 1. 2020]. ISBN 978-80-7416-213-8. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_390.pdf

SHIER, M., JONES, M., GRAHAM, J., 2011. Perspectives of Employed People Experiencing Homelessness of Self and Being Homeless:Challenging Socially Constructed Perceptions and Stereotypes. In: *Journal of Sociology & Social Welfare* [online]. [vid. 26. 11. 2019]. Dostupné z: <https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3559&context=jssw>

SMETÁČKOVÁ, I., 2016. *Genderové představy a vztahy. Sociální a kognitivní aspekty vývoje maskulinity a femininity v průběhu základní školy*. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-229-6.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J., 1999. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vyd. Brno: Sdružení Podané ruce. ISBN 80-85834-60-X.

SUBSTITUČNÍ LÉČBA, 2020. K-centra. In: *Substituční léčba* [online]. [vid. 7. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.substitucni-lecba.cz/k-centra>

ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K., aj., 2014. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-246-0841-9.

URBAN, L., DUBSKÝ, J., 2008. *Sociální deviace*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-133-5.

VÁGNEROVÁ, M., 2014. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0696-5.

VÁGNEROVÁ, M., MAREK, J., CSÉMY, L., 2013. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2209-5.

VÁGNEROVÁ, M., MAREK, J., CSÉMY, L., 2018. *Bezdomovectví ve středním věku. Příčiny, souvislosti a perspektivy*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4054-9.

VLÁDA ČR, 2013. Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020. In: *Vláda České republiky* [online]. [vid. 28. 10. 2019]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Koncepce-prevence-a-reseni-problematiky-bezdomovectvi-v-CR-do-roku-2020.pdf>

VOBOŘIL, J., 2003. Gender – ženy jako specifická skupina. In: *KALINA, K., aj. Drogy a drogové závislosti 2: mezioborový přístup* [online]. 1. vyd. Praha: Úřad vlády České republiky. [vid. 20. 2. 2019]. ISBN 80-86734-05-6. Dostupné z: https://www.drogy-info.cz/data/obj_files/1648/743/drogy_a_drog_zavislosti_dil2.pdf

VÚPSV, 2019. Sčítání osob bez domova v České republice 2019. Kategorie bez střechy a vybrané kategorie bez bytu podle typologie ETHOS. In: *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí* [online]. [vid. 22. 10. 2019]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_458.pdf

Zákon č. 108/2006 Sb., zákon o sociálních službách. In: *Zákony pro lidi – Sbírka zákonů v aktuálním konsolidovaném znění* [online]. 2006, částka 37 [vid. 13. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108#cast3>